

Litterarische fantasien en kritieken. Deel 21

Cd. Busken Huet

bron

Cd. Busken Huet, *Litterarische Fantasien en Kritieken (een en twintigste deel)*, H.D. Tjeenk Willink, Haarlem, z.j.

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/busk001litt21_01/colofon.htm

© 2001 dbnl

Virgilius

Publii Virgilio Maronis Opera. Tekst-uitgaaf van E. Benoist, Parijs 1880.
- Virgilius Heldendicht de Enéïs, naar eigen critische beschouwing in
nederduitsche metrische versmaat overgebracht, door Mr. S.J.E. Rau,
1862. Twee Deelen.

I

Toen, in het jaar 37 vóór onze tijdrekening, Virgilius met de tien idyllen optrad die het bundeltje zijner *Bucolica* vormen, was hij een jonge man van drie en dertig jaren, zoon van een kleinen grondbezitter bij Mantua; maar te Cremona, te Milaan, te Napels, door de vrijgevigheid van een goed vader, te voren klerk van een omgaand regter (die evenals de vader van Horatius voor de opleiding van den knaap alles overhad) sedert zijn twaalfde jaar geleidelijk onderwezen in al de vakken die voor het uitoefenen der betrekking van romeinsch advokaat noodig waren; en, waar het voornamelijk op aankomt, naar hoofd en hart reeds geheel gevormd.

Zij hadden een fijnen neus, de millionair en staatsminister Maecenas, de provinciale oud-gouverneur en aanstaande consul Pollio, de generaal en toekomstige egyptische landvoogd Gallus, die, toen de mislukte praktizijn Virgilius, door eene militaire verdeeling van landerijen in de buurt van Mantua gewelddadig onteigend, hun te Rome zijn nood kwam klagen, aanstonds bevroedden welk genie er in hem school. Overzicht van Virgilius' leven en werken in *Geschichte der römischen Literatur* van Eduard Munk, omgewerkt door Oskar Seyffert, Berlijn 1877, II 8 vgg.

Men kon het hem niet aanzien. Ondanks de studie en het vertoeven in academiesteden was zijn voorkomen zekere boerschheid bijgebleven. De burgeroorlog had hem geen tijd gelaten een man van de wereld te worden. Zijne kleeding verried den zonderling, die de achteloosheid overdrijft. Door eene aangeboren bedeesdheid was hij geneigd zich boos te maken wanneer lieden van geest, maar enkel van geest, hem uitlachten. Hij verstond geen scherts, en was niet welbespraakt. De voorspoed, en het zelfvertrouwen van den roem, zouden eerst later zijne zeggenskracht doen ontwaken. Ik volg het algemeen gevoelen dat de hier bedoelde verzen van Horatius (1ste Boek der Sermones, Sat. III 29 vgg.) eene karakterschets van Virgilius zijn.

Ook zijne dichterlijke eerstelingen konden niet voor hem innemen, zouden wij gezegd hebben. Zij misten oorspronkelijkheid. Het waren de siciliaansche dorpsvertellingen van Theocritus, driehonderd jaren oud, overgebracht uit het grieksch in het latijn; nagebootste volkspoëzie, ondernomen in een tijd toen er geen volkspoëzie meer bestond; alleenspraken of zamenspraken van herders met grieksche herdersnamen (Alexis, Tityrus en Meliboeus, Menalcas en Damoetas), zonder het herderlijk-naieve van karakter of woordvoeging; toespelingen op de zeden of de politiek van den dag, gewikkeld in eene aan het landleven en het landbouwbedrijf ontleende beeldspraak die er een glimp van eenvoudigheid aan heette te geven. Jules Girard, *La pastorale dans Théocrite*. Deux-Mondes 1882, 15 Maart, 1 Mei.

Doch hier komt aan het licht hoe, met de buitengewoonste litterarische verdienste, ook altijd iets betrekkelijks zamengaat. De invloedrijke beschermers, die Virgilius al aanstonds te Rome vond, werden niet enkel getroffen door het groote vaderlandsche hart dat onder de onbewogen oppervlakte zijner herderszangen klopte. In den schijnbaar voor goed tot den landbouw teruggekeerden advokaat herkenden zij ook met welgevallen den voorbestemden stedeling die van den boom der kennis had leeren eten. Zij bewonderden zijne veelzijdige kundigheden, te opmerkelijker omdat hij die niet te Athene had opgedaan, maar enkel in zijn vaderland. Zij werden

bovenal bekoord door hetgeen het nageslacht eenmaal als Virgilius' zwakke zijde beschouwen zou: zijne vastheid van hand in het overplanten. Hun was hij de eerste latijnsche dichter die sommige schoonheden van het grieksch op zulke wil ze in zijne moedertaal wist na te volgen, dat het latijnsche schoonheden werden.

De Romeinen zijn van de meerderheid der Grieken in letteren, wetenschappen, en kunsten, altijd heimelijk jaloersch geweest. Het bleef hun, toen zij door de wapenen dit zwakkere volk aan zich onderworpen hadden, niet verborgen dat zijzelf meer en meer, naarmate de grieksche beschaving tot hen doordrong, de onderworpenen hunner onderworpingen werden. Dit kwetste en prikkelde bij toeneming hunne eigenliefde, naarmate in het staatkundige hunne macht zich uitbreidde. Toen, in de jongelingsjaren van Virgilius, de toekomstige Augustus op de puinhoopen der romeinsche republiek eene romeinsche wereldheerschappij gesticht had, kwam het duidelijker dan ooit aan het licht dat de Romeinen in sommige opzichten barbaren gebleven waren.

Er waren de blijspelen van Plautus en van Terentius; de redevoeringen en de wijsgeerige verhandelingen van Cicero; de lyrische gedichten van Catullus; het wijsgeerig leerdicht van Lucretius. Alles gevolgd naar grieksche modellen, of beheerscht door grieksche denkbeelden. Alles voortreffelijk. Maar de beschaafde Romeinen, zonder uitzondering in grieksche scholen of door grieksche huisonderwijzers opgevoed in het grieksch, begrepen zeer goed dat er van eene latijnsche letterkunde geen spraak kon zijn, zoolang deze niet op allerlei gebied, ook in de hoogere en fijnere vormen der poëzie, eene wetgevende volmaaktheid bereikt had. Ondanks gemaakte vorderingen bleven zij zich minderen gevoelen, en dit hinderde hen.

Wij van den tegenwoordigen tijd kunnen gemakkelijk beweren dat het Augustus en Maecenas niet gebaat heeft de litterarische vernuften van hun tijd als persoonlijke vrienden te bejegenen of hen van alle zorgen voor het tijdelijke te ontheffen; en dat de latijnsche litteratuur des ondanks nooit veel meer dan navolging geweest is. Het was in elk geval eene edelmoedige, vaderlandlievende, van doorzigt getuigende

herschenschim. Er werd staatsmansgenie geëischt om te beseffen dat in het leven der Romeinen, nadat zij de wereld cijnsbaar gemaakt hadden, er een tijd moest komen waarin zij het bewijs zouden leveren ook over hunne eigen taal te kunnen heerschen. Toen het oogenblik aangebroken scheen, toen deed, onafhankelijk van stand of geboorte, vaderlandsliefde de vaderlandsche talenten waarden die het magtige rijk den te lang ontbeerden luister der hoogste vorming konden bijzetten. Gedurende eene reeks van eeuwen heeft Europa geen volmaakter uitdrukking der gedachte gekend, dan door de latijnsche dichters en prozaschrijvers uit den naar Augustus genoemden bloeitijd bereikt werd.

Het is dit gezigtspunt dat van het begin af de poëzie van Virgilius belangwekkend maakt, en haar te hoog doet staan voor de schoolsche vraag of zijne herderszangen eigenlijk wel herderszangen zijn. Vóór al het overige zijn zij een hoofdstuk uit de geschiedenis van het latijn; en zulk een leerzaam hoofdstuk, dat voor ontelbare latijnsche grammatica's door deze onaanzienlijke gedichten ontelbare bijdragen geleverd zijn.

Dante toonde zich een genie, toen hij in de tweede helft der 13de eeuw een italiaansch schreef dat nu reeds sedert zeshonderd jaren dienst heeft gedaan, en nog door geen Italiaan overtroffen is. Een genie toonde zich Virgilius, toen hij in de eerste proef de beste welke van hem bewaard bleef (ik laat in het midden of andere schrijfoefeningen de herderszangen voorafgegaan zijn) in zijne moedertaal zich op zulke wijze uitdrukte dat de grens der nationaliteit overschreden en het latijn eene wereldtaal werd.

Aan het slot der 4de Idylle spreekt de dichter het pasgeboren zoontje van consul Pollio toe, Kritiek van dit gevoelen bij Gaston Boissier, *La Religion Romaine*, I 257 noot. Uitgaaf van 1878. nadat in het voorafgaande een tijdperk van vrede en voorspoed geschilderd is, dat, door Pollio's gelukkigen invloed en Augustus' regeerkunst, voor den door burger-oorlogen vaneen gescheurden romeinschen Staat stond aan te breken. 'Kleine jongen!'

zegt hij tot het kind in welks persoon hij die gouden eeuw zich als beligchamen zag, 'doe uwe intrede in de wereld; en wek door uw lach den glimlach uwer moeder. Wie bij de geboorte niet toegelagchen werd door zijne ouders, dien verwaardigde nooit eene godin met hare hand, noch een god met eene plaats aan zijn disch.'

Ik erken dat het niet mogelijk is deze verzen, - met die zinspelingen op den verschoppeling Vulcanus dien om zijn leelijk gezigt Jupiter van den Olympus bonsde en wiens huwlijksaanzoek om dezelfde reden door Minerva afgewezen werd, - in eene andere taal op zulke wijze over te brengen dat de muziek behouden blijve. *Bucolica, Ecloga IV 60 vgg.:*

Incipe, parve puer, risu cognoscere matrem:
Matri longa decem tulerunt fastidia menses.
Incipe, parve puer. Cui non risere parentes
Nec deus hunc mensa, dea nec dignata cubili est.

Geplaatst aan het slot, doen zij in het oorspronkelijk de zestig of zeventig regels van het kleine gedicht als wegsmelten in den laatsten fijnen toon van een vioolconcert. Maar de gedachte, de opmerking, is daarom voor ons niet verloren.

Dit sympathieke in Virgilius is zijne voorname aantrekkingskracht. In de afgezaagde mythologische beeldspraak; in de overeengekomen vormen van den 'herderskout', zooals Vondel niet ongelukkig deze eclogen genoemd heeft; stort Virgilius nieuw leven, en legt er zijn gemoed in; een gemoed met vele voelhorens, vatbaar voor alle aandoeningen, de hatelijke uitgezonderd. Hij kan medegevoelen met ouders die zich verheugen in de geboorte van een kind; maar hij denkt tegelijk aan het kind zelf, en hoe vreugdeloos op aarde het bestaan der misdeelden is. Het leven is hem een voorbestemde godemaaltijd, eene olympische bruiloft. Gelukkig zijn is: medebehooren onder de olympische genoodigden.

Hij begrijpt het hartzeer van den onvrijwilligen landverhuizer die aan de soldaten van den keizer, omdat zij diensten bewezen hebben en de keizer gehouden is hen daarvoor te beloonen, zijn voor vaderlijken akker heeft moeten afstaan.

Indien hijzelf een der weinige bevoorregten is die hun lap grond terug bekwamen, dan erkent hij dit verschuldigd te zijn aan de goddelijke tusschenkomst van een magtige. Hij beklagt den wreedaardig uitgestootene, den tot ballingschap gedoemden zwerveling, en biedt hem te zijnent voor het laatst eene bete, een dronk en een nachtverblijf aan (Ecloga I).

Wanneer hij de apotheose van den vermoorden Iulius Caesar zal gaan schrijven, dan kiest hij de herinnering van een volksdichter: weggenomen in den bloei van schoonheid en jeugd, en voor het volk een ideaal gebleven. De trekken van het historisch beeld worden uitgewischt; de veldheer verdwijnt; de moordenaars blijven onvermeld; van staatkundige partijschappen is geen spraak. Men woont alleen de verheerlijking van een jonggestorvene bij; want een genie te zijn en jong te sterven doet vanzelf den hemel naderen. De dichter die zijne medemenschen de aardsche zorgen doet vergeten, en met het leven hen verzoent, is een openbaar weldoener. Hij wordt door zijne landgenooten in den rang der goden gesteld, bezitters der eeuwige jeugd (Ecloga V).

Het gevoelige in Virgilius' aard doet hem begrijpen dat men jaloersch zij. Hijzelf is jaloersch (Ecloga II), en hij sympathiseert met de jaloezie van Gallus, zijn dichterlijken beschermer (Ecloga X). In eene geschiedenis der romeinsche zeden onder het keizerrijk zouden deze twee gedichten stof voor een afzonderlijk hoofdstuk kunnen leveren. Ik wijs alleen op de levendige trekken waarmede, in de verzen aan Gallus, de wanhoop van den verlaten medeminnaar geschilderd wordt.

De wereld heeft voor leed van deze soort zelden meer dan een verklaarbaren glimlach over. Zij is geneigd het vermakelijk te vinden dat, toen Gallus belast werd met het gaan aanvoeren van een leger in het Zuiden, zijne minnares een ander generaal, bevelhebber van een leger in het Noorden, de voorkeur gaf.

Virgilius spot met zulke dingen niet. Hij vraagt niet in hoever het betaamt dat een man, verantwoordelijk voor het lot van eenige duizenden soldaten en voor de eer der romeinsche adelaren, op dat oogenblik gekweld worde door de gedachte van eene courtisane. Evenmin onderzoekt hij of die

vrouw, afgezien van hare schoonheid, zooveel belangstelling al dan niet verdient. Hij bedenkt alleen dat Gallus zijn vriend is, Gallus zich door Cytheris verraden acht, en niets in staat is Gallus van hare afwezigheid te troosten. Gaston Boissier, II 220: 'Il est question, dans Horace (Sat. I 10, 91), de grandes écoles où de jeunes et belles affranchies apprenaient à chauter les poésies de Catulle, sous la direction des plus grands musiciens de Rome. Ces talents qu'elles se donnaient avec tant de peine de leur furent pas sans profit. Quelques unes d'entre elles arrivèrent à d'aussi brillantes fortunes que les courtisanes de la Grèce. Telle fut la comédienne Cythéris, la maîtresse du riche Eutrapelus et d'Autoine, celle dont l'infidélité causa tant de douleur à Gallus, que son ami Virgile crut devoir, dans une églogue, convoquer tous les dieux de l'Olympe pour venir le consoler. Cicéron raconte (Ad Atticum, X 10,5) qu'il dîna un jour avec elle, en compagnie du sage Atticus et d'autres gens d'importance, et il s'excuse gaiement de l'avoir fait en rappelant que le philosophe Aristippe ne rougissait pas d'être l'amant de Laïs.'

Ook dicht hij den ongelukkige geen gevoelens toe die hem het voorwerp zijner liefde onwaardig zouden maken. 'En gij', laat hij den lijder de trouwelooze naropen: 'gij waagt, ver van uw land (mocht ik gelooven dat het niet waar is!), gij waagt u zonder mij, onverbiddelijke, in de sneeuw der Alpen en de winterkoude van den Rijn! Moge de kilheid voor het minst uwe gezondheid niet benadeelen! Moge het scherpe ijs u niet in de tedere voeten snijden!'

Men kan naar zulke trekken niet beoordeelen welk soort van mensch een dichter in den dagelijkschen omgang zij. Men bemerkt alleen dat hij een medegevoelend hart met zich omdraagt, en zijne verzen eene weldadige warmte uitstroomen. Zij bezitten het aantrekkelijke der vriendelijkheid, in een landschap of een menschelijk gelaat.

De *Bucolica* zijn het waardig begin geweest van Virgilius' letterkundige loopbaan. Er komt maar één plaats in voor (Ecloga III 90) waar aan letterkundige mededingers in het voorbijgaan iets onaangenaams gezegd wordt. Overal elders ontmoet men er het edelaardige in de gevoelens dat ook de werken uit het tijdperk van den vollen wasdom onderscheidt, en hetwelk verklaart dat in volgende eeuwen om het hoofd van dezen dichter weinig minder dan een heiligekrans is kunnen gevlochten worden.

II

De *Georgica* van Virgilius, zijn eerste groote werk, worden ergens door Vondel, in het voorbijgaan, naar waarheid *Landbespiegelingen* genoemd.

Vondel verdient dat wij in dit verband hem van elke gelukkige uitdrukking de eer geven. Tweemalen heeft hij den geheelen Virgilius vertaald, eerst in proza, daarna in verzen; en beide keeren, het moet erkend worden, is bij hem over het aangezigt van den romeinschen dichter een doek blijven hangen. Het is Vondel niet gelukt den sluier, die weggenomen werd voor hemzelf, ook voor zijne lezers weg te nemen. Doch wanneer men, gelijk door eene billijke kritiek geboden wordt, beide overzettingen enkel als schrijfoefeningen van een buitengewoon mededichter beschouwt, dan behouden zij hare waarde. Proza-vertaling in het 5de, berijmde vertaling in het 8ste deel der werken van Vondel door van Lennep.

Een groot werk zijn de *Georgica* niet zoozeer wanneer men op den omvang let; tenzij iemand een gedicht van honderd ruimgedrukte oktavo-bladzijden volumineus wil noemen. Maar er staat veel in. Vondel is er alleen kunnen komen, door, van elke vijfhonderd verzen in het oorspronkelijk, er nooit minder dan zevenhonderd hollandsche te maken; in weerwil dat hij zich op eene beknoptheid toelagde die hem dikwijls duister en somtijds onverstaanbaar doet zijn.

In vier boeken handelt Virgilius, wanneer men alleen op de hoofdzaken let, achtereenvolgens over den bodem en het klimaat, over den wijnbouw, over de paardefokkerij, en over de bijeteelt; alles uit een italiaansch oogpunt en voor het italiaansch publiek zijner dagen. Een aanvang maakte hij met het ontwerpen van dit gedicht onmiddellijk na het uitgeven der *Bucolica*, en hij werkte er zeven jaren aan. Hijzelf verhaalt, aan het slot, dat het door hem geschreven werd te Napels.

Het spreekt vanzelf dat deze verzen de sporen vertoonen van 's dichters verleden. Geheele bladzijden, geheele reeksen

van bladzijden, kunnen alleen gevloeid zijn uit de pen van iemand grootgebracht bij den italiaanschen landbouw; van nabij bekend met al de geheimen van het vak in zijn tijd; van jongsaf vertrouwd met de taal van het veld en van den veldarbeid. Het onderwerp was voor Virgilius als geknipt.

Het nieuwe der inkleeding is, dat de kunstmatige vormen van het herdersdicht spoorloos verdwenen zijn. De menschen en de dingen worden nu zonder uitzondering bij hun eigenlijken naam genoemd. Zaaijen heet zaaijen, een ploeg een ploeg, een boer een boer. Honderd technische zaken worden uitgelegd; somtijds zoo fijn dat men door den afstand, en door het verschil der eeuwen, moeite heeft de verklaring te volgen. Maar het technische woord, aan de volkstaal ontleend, volgt de technische bijzonderheid steeds op den voet. Men gevoelt dat de dichter een eigen weg gevonden heeft, en de stof door hem beheerscht wordt.

Mag men Virgilius gelooven, dan heeft hij de romeinsche Hesiodus willen zijn, en met zijne *Georgica* de *Werken en Dagen* opzij de streven.

Georgica, II 175: *Ascraeumque cano Romaua per oppida carmen.*

Wij behoeven hierbij niet stil te staan. Virgilius *kon* niet tegelijkertijd den italiaanschen landbouw zijner omgeving schilderen, en zich verplaatsen in den primitieven toestand bij Hesiodus, zoo vele eeuwen ouder. Zijn verwijzen naar den dichterlijken griekschen aartsvader wil alleen zeggen dat ook hij zijn onderwerp dichterlijk wenschte op te vatten; opvatten als eene verheven stof in gemeenzame schijnghedaante. Had hij beproefd duizend jaren nadenken weg te cijferen, hij zou hebben opgehouden zichzelf te zijn.

Verheven vond hij zijn onderwerp, wanneer hij bedacht dat het de hartader van het overgeleverd romeinsch leven raakte, oorspronkelijk een akkerleven geweest, zaamgegroeid met den beminden italiaanschen bodem. De twee gezigtspunten vloeijen bij hem ineen. Hij is zich bewust den lof van een bedrijf te verheffen waarin de Romeinen van oudsher hebben uitgemunt, en dat hen groot gemaakt heeft. Een bedrijf, tevens, dat van geslacht tot geslacht hen met vaster banden

aan den dierbaren geboortegrond heeft verbonden. Er is geen schooner land op aarde dan Italië, stelt hij. Het klimaat van Italië is het klimaat eener eeuwigdurende bloeimaand. 's Winters is het er zomer. Het is een land overvloeiend van druiven en graan en olijven, de waardige bakermat van een bevoorregt ras. 'Italië!' zegt hij uit volle borst, 'doorluchtige moeder van vele oogsten, vele helden, wees gegroet!' Georgica, II 172 v.g.:

Salve, magna parens frugum, Saturnia tellus,
Magna virum

Door tusschenkomst van één land brengt zulk eene opvatting van *Het Buitenleven* (het goede woord is van Bilderdijk) met de geheele wereld in betrekking, en met het natuurleven in het algemeen. Virgilius beseft dit, en het geeft wijding aan zijn dichtwerk dat hij, wetend wat hij doet, met een heiligen eerbied *de welbron van het geschapene* nadert. Men ziet welk een omvang bij hem, zonder zich ontrouw te worden, het begrip van den landbouw bekomt. Georgica, II 173 v.g.:

Res antiquae laudis et artis
Ingredior, sanctos ausus recludere fontes.

Virgilius heeft geen kennis gedragen van onze moderne verklaring der mythen uit natuurverschijnselen. Hij beschouwt het godsdienstig volksgeloof zou men zeggen, veeleer als in den loop des tijds versteende ideeën welke het de roeping der poëzie is weder vloeibaar te maken. Maar een groot aantal dier ideeën zitten ook bij hem aan natuurverschijnselen vast, en zijn van de wetten van het alleven nauwelijks te onderscheiden. Het is niet bij wijze van spreken dat hij Italië of de aarde eene Moeder, het luchtruim met zijne regenzwangere wolken een Vader noemt (*Magna Parens Pater Aether*). Evenmin hebben die woorden bij hem eene metafysische beteekenis. Hij beweert integendeel geen verstand te hebben van metafysica, en trekt zich terug achter zijn dilettantisme. Hij leeft alleen met welgevallen het algemeen leven mede, en acht de buitenlieden de meest bevoorregte afdeeling der

maatschappij, omdat zij digter dan de stedelingen bij dit algemeene staan en meer gelegenheid hebben het op de daad te betrappen (II 457 vgg.).

Zoo zien wij tevens binnen welke grenzen Virgilius een vrijdenker was. Voor hem heeft het zin, en een diepen zin, dat hij de landlieden vermaant Ceres te eeren, het altaar van Bacchus te onderhouden, den woudgod Pan te gedenken, en niet het laatst de nationale veldgodin Pales, de meest italiaansche aller italiaansche godheden. Hij is het met Goethe eens dat namen klanken zijn, en alles op de zaken aankomt. Zoo goed als de verstgevorderde scepticus of positivist weet hij dat het volksgeloof bijgeloof is. Alleen weet hij tevens dat de krachten der natuur bezielde werkelijkheden zijn, het geluk van den mensch bepaald wordt door de al dan niet harmonische betrekking waarin de bijzondere persoon tot het geheel staat; de goddeloosheid scheiding maakt waar eenheid eene onmisbare voorwaarde is; en dit verbroken evenwigt vroeg of laat zich op gevoelige wijs wreekt.

‘Ga in het vieren der goden de anderen voor’, roept hij de landheeren toe. ‘Ieder jaar een Ceresfeest, bij het aanbreken van den lagchenden lentetijd! Dan is het lamsvleesch malsch, de wijn niet scherp; dan is het zoet slapen op de bergen, in de digte schaduw. Dan u aan het hoofd der veldjeugd gesteld, en op het altaar der godin honigraten nedergelegd, geweekt in melk en most. Driemaal en worde het uitverkoren offerdier de gelende graanvelden omgeleid, en dat in koor de volle schaar uwer arbeiders juichend volge. Daal zegenend in onze schuren, Ceres! zij hun gebed. Geen daglooner sla den sikkels in de rijpe aren, die niet te voren, met een gebogen eiketak om de slapen, den voor vaderlijken dans heeft uitgevoerd en het kunsteloos oogstlied gezongen.’ (I 338 vgg.).

Op deze wijs bereikt de dichter tegelijk het praktisch oogmerk waaraan hij zijn talent dienstbaar maakte, en blijft hij zijne dichterlijke roeping getrouw. De *Georgica* zijn geschreven op verzoek van Maecenas die, nadat Augustus de plaag van den burgeroorlog bedwongen had, goede verwachtingen koesterde van een volksboek over den landbouw,

waardoor de Romeinen, de eenen verwilderd, de anderen ontmoedigd, allen verarmd, aan eene der beste en krachtigste springveren hunner nationale welvaart herinnerd zouden worden. De hooge rang waarin Virgilius onmiddellijk daarna door zijne landgenooten gesteld is, - zoodat, wanneer hij in het Circus of het Amfitheater verscheen, het publiek eerbiedig oprees en hem begroette, - doet onderstellen dat de vaderlandlievende bedoeling van zijn werk erkend en gewaardeerd is. In den dichter, die het speeltuig der moedertaal nieuwe wijzen en nieuwe klanken ontlokte, beminde men tevens den volksvriend; en, ware zijn talent minder buitengewoon, of de dichtkunst hem in mindere mate eene gewetenszaak geweest, de *Georgica*, zouden in gevaar verkeerd hebben door hunne eigen populariteit benadeeld te worden.

Niet het minst uit dit oogpunt verdient de kunst bewonderd, waarmede de dichter in verband met zijne hoofdgedachte het teder onderwerp der landelijke godsvereering aanroert. De Romeinen waren te allen tijde aan den eenen kant geneigd slechts op hunne eigen krachten te rekenen, aan den anderen meer dan gewoon bijgeloovig. Zij vonden zichzelf te naauwernood vrijpostig, laat staan heerschzuchtig of wreed, wanneer zij, bij hun dingen naar de wereldheerschappij, de vrijheid of de welvaart van andere volken meedogenloos vertraden. Maar, had er eene aardbeving of eene zonsverduistering plaats, wierpen de Vesuvius of de Etna lavastroomen uit, hilde er een hond, kraste er een raaf, dan volstonden zulke booze voortekenen om hen te doen afzien van een nieuwen veroveringstogt, of over zijne vermoedelijke uitkomst, indien hij nogtans ondernomen werd, hen het hoofd te doen schudden. Zij geloofden met een kinderlijk geloof, zij de stede- en de landedwingers, de heeren en meesters der aarde, dat rivieren somtijds achterwaarts stroomden, spookgestalten elkander veldslagen leverden in de lucht, redelooze dieren de taal der menschen spraken, godebeelden van ivoor of van brons, in hunne tempels, door menschelijke aandoeningen bewogen werden, zoodat den eenen het zweet der ontzetting op het voorhoofd parelde, den anderen tranen van droefheid langs de wangen biggelden. Ik ontleen deze

trekken aan hetgeen in de *Georgica* (I 464-497), tot bevestiging van den landman in zijn hechten aan voorteekenen, Virgilius zelf in herinnering brengt omtrent die waardoor niet vele jaren geleden de moord van Iulius Caesar aangekondigd was.

Aan den landbouwenden stand in den boezem van een dus bestemd volk zou zoomin het prediken van een stelsel van filosofische gelatenheid besteed geweest zijn, als het aanbieden eener zuiver technische of zuiver wetenschappelijke handleiding. Goed praktisch wijsgeer, gelijk wij zagen, was Virgilius tevens een te goed Romein om niet te weten welke snaar tegelijk met die van het eigenbelang der landlieden moest aangeslagen worden, en een te goed dichter om niet zorg te dragen dat de wansmaak daarbij op den achtergrond bleef.

Bijgeloof is het wat hij ten aanzien der Bacchus- en der Ceresdienst hun aanbeveelt; maar een dat in denzelfden bodem als zijne eigen natuur- en levensbeschouwing wortelde. Het ontleent aan het voorvaderlijke en eeuwenheugende eene bekoring, wier gemis niet vergoed zou kunnen worden door welke filosofie het zij. Het laat zich zoo dichterlijk voorstellen dat zijne beschrijving ons toeschijnt een antiek basrelief te doen leven, gebeiteld op eene vaas of eene sarkofaag, en wij den schilder van den nieuweren tijd benijden zouden, die in staat ware het virgiliaansch Ceresfeest uit het eerste boek der *Georgica* naar den eisch op doek te brengen.

Ik geloof dat Virgilius, die blijkens zijne menigvuldige kniebuigingen voor den alleenheerschenden Augustus geen minder goed konservatief dan goed dichter en goed Romein was, zoo hij heden ten dage in een roomsch land leefde, een der goede roomschen zijn zou wier hart aan het katholicisme blijft hangen, al komt hun hoofd er tegen op, of al staan zij in de praktijk er buiten. Hij heeft verstand van godsdienstige symboliek. Hij bemint het dichterlijke in het volksgeloof. Hij vereert de overlevering der eeuwen. Zoomin zijne reaktionaire als zijne kosmopolitische neigingen verhinderen hem, veel van zijn land en van zijne natie te houden. Ontbreekt hem de gaaf in het gemoed zijner lezers den geest in opstand of verzet te ontketenen, waaraan het dikwijls

aangenaam en somtijds nuttig is zich over te geven, des te wegslepender ruischt zijn vrede- en verzoeningslied.

III

De tweehonderd vijftig of driehonderd laatste verzen der *Georgica* (IV 285-557) zijn een hoofdstuk uit de antieke godsdienstgeschiedenis, vastgeknoopt aan een onderwerp uit den landbouw.

De dichter heeft herinnerd dat wanneer, tengevolge eener epidemie onder de bijen, de boer bij zijne geplunderde korven wanhopig nederzit, een egyptisch volksgebruik het dooden van een rund aanbeveelt. Door de kracht der natuur zelf vormen zich dan in de karkas van dit dier, zoo men zorg draagt het lijk tegen de roofvogels en de te felle zonnestrallen te beschutten, over eenigen tijd nieuwe zwermen.

En nu gaat hij omstandig verhalen, met aanwending van alle hulpmiddelen der grieksche mythologie, welke eigenlijk de oorsprong is van dit gebruik. De halfgod Aristaeus, zegt hij, zoon van Apollo en van de thessalische stroomninf Cyrene, had in zijne jongelingsjaren door onbesuisdheid den dood van Eurydice veroorzaakt, de bruid van Orfeus, en was door Orfeus' invloed daarvoor gestraft met eene ziekte onder zijne bijen; want Aristaeus was niet alleen herder maar ook landbouwer, en hing aan zijne bijen met geheel zijn hart.

Onkundig van de ware reden der jammerlijke epidemie, gaat hij in haar waterpaleis op den bodem der zee, waar zich de wellen van alle rivieren bevinden, zijne moeder Cyrene raadplegen, die met zijne droefheid begaan, maar niet in staat is zelf hem de verlangde opheldering te geven. Zij verwijst hem naar den zeegod Proteus, dien hij in zekere grot aan het strand, waar Proteus zijn middagslaapje pleegt te komen doen, moet overvallen en binden, en niet moet loslaten, eer hij Proteus' alwetendheid de kennis van het begeerd geheim ontwongen heeft.

De tegenspartelende Proteus is zoo goed niet, of hij wordt door eene hoogere magt gedwongen den jongeling, die in den slaap hem overmeesterde, de geheele toedragt der zaak

te verhalen. Van hem verneemt nu Aristaeus de eigenlijke oorzaak van Orfeus' toorn, en dat de sterfte onder de bijen eene tuchtiging is voor het leed dat hij, Aristaeus, onwetend eenmaal Orfeus berokkende.

Ware Eurydice niet door de ongepaste liefdesverklaring van Aristaeus op de vlugt gedreven, zij zou in haar angst niet op de adder getreden hebben, wier beet haar eene ontijdige prooi der onderwereld deed worden. Orfeus zou niet noodig hebben gehad den zegevierenden maar noodlottigen togt naar het schimmerrijk te ondernemen, die op één dag hem zijne Eurydice herwinnen en onherroepelijk weder verliezen zag. De thracische bacchanten zouden den troosteloozen echtgenoot en zanger, zwerveling geworden, niet uit woede over zijne onverschilligheid hebben aangerand en verscheurd. De Hebrus zou het afgehouden hoofd van den ongelukkige niet op zijne golven hebben zien drijven, terwijl de verstijfde lippen zich nog openden, en: Eurydice! Eurydice! riepen.

Toegerust met deze wetenschap leert Aristaeus voorts van zijne moeder wat hem te doen staat. De nimfen van welke Eurydice er één geweest is, en die de uitspraak van Orfeus aan hem voltrokken hebben, zijn, wordt hem gezegd, niet onverbiddelijk. In haar bosch, vóór haar tempel, moet hij vier altaren oprigten; moet die besprengen met het bloed van vier jonge stieren en vier schoone vaarzen, en, wanneer hij de lijken dezer dieren acht dagen onaangeroerd tusschen het geboomte heeft laten liggen, den negenden dag de schim van Orfeus een offer van papaverbloemen aanbieden, zinnebeelden der vergetelheid.

Trouw komt hij deze bevelen na; voltooit de verzoening van Eurydice door nog een afzonderlijk offer te harer eer; en vindt tot loon zijner vroomheid, wanneer hij op den bepaalden tijd in het woud terugkomt, de ligchamen der geslagte dieren in levende korven verkeerd. De wordende bijen ontstijgen in digte zwermen den wonderdadigen moederschoot, snorren de lucht in, en komen nederstrijken op de toppen der boomen, waarvan men als druiftrossen aan volgeladen wingerden haar ziet afhangen.

De tijdgenooten van Virgilius hebben ongetwijfeld in dit verhaal eigenschappen gewaardeerd wier beteekenis ons ontsnapt. Door bijeenvoegen van het verspreid liggende, door het verzinnen van nieuwe trekken, door het invlechten van episodén, maakte hij voor hen van eene landelijke heldesage der oudheid, hun allen gemeenzaam bekend, een werk van eigen vinding, en draperde zijne gestalten in verzen gelijk vóór hem nog niet door een Romein geschreven waren.

Ik herhaal dat voor ons deze verjongingskuur, waarin voor een groot gedeelte de poëzie van Virgilius zich oplost, niet bestaat. Niet kunnende oordeelen bij vergelijking, is het ons niet mogelijk de kracht zijner *Eau de Jouvence* te bepalen.

Des te levendiger gevoelen wij welk een volmaakt werktuig, tweeduizend jaren geleden, in de maatschappij voor welke Virgilius schreef en met welke hij zich één gevoelde, de verbeelding was; en hoe billijk omstreeks het einde der midden-eeuwen de volken van Europa handelden, toen zij met eene soort van geestvervoering, als gold het een pas ontdekt Amerika, zich op de teruggevonden wereld der oudheid wierpen.

De middeneeuwsche heldedichten en ridderromans, de legenden der middeneeuwsche heiligen, krielen van wonderen waarbij de wonderen der legende van Aristaeus naauwlijks halen. Heeft Orfeus de onderwereld naar zich doen luisteren, de heilige Antonius van Padua heeft het evangelie verkondigd aan de visschen; en de in het hart getroffen visschen hebben op hunne wijze God voor die weldaad gedankt. Gedurende reeksen van jaren, op de meest verschillende punten van Europa tegelijk, heeft de Maagd Maria hare vereerders dezelfde soort van edelmoedige diensten bewezen als de gezellinnen van Eurydice den berouwvollen thessalischen herder.

Zoolang het christelijk geloof in den staat der kindschheid verkeerde, was de naieveteit dier legenden een voldoende schild; gelijk zij nog heden, in de schatting der dichters, hare beste aanbeveling is; anders dan bij Virgilius, wien van het begin af het naieve ontbrak, en die niets anders doet dan met nieuwe

tooiselen een volksgeloof versieren aan hetwelk hij voor zich nooit geloofd heeft.

Maar welke aanvulling vond bij hem en de zijnen, toen eenmaal voor het middeleeuwsch christendom de periode der kritiek aangebroken was, de middeleeuwsche verbeelding! Het was eene weldaad, zich verplaatst te zien in eene wonderwereld wier wonderen het vrijstond fabelen te noemen, en aan wier bekoring men zich kon overgeven zonder tot iets verbonden of gehouden te zijn. In dit bovennatuurlijke, welk eene maat! welk een evenwigt! De scheppende krachten en het geschapene, hoe doordrongen zij er elkander! Hoe dicht stonden, ondanks goddelijke wetten wier onschendbaarheid elk oogenblik zich gevoelen deed, die menschen bij die goden! In welke keur van taal werden die verhoudingen geschilderd! Met welke sobere woorden! Onder welke beurtelings bevallige en ontzagwekkende beelden!

Doch ik word eenzijdig door dit verwijlen bij het mythologische, dat wel is waar niet schreeuwt met de algemeene rigting der studien in onzen tijd, maar evenmin in zulke mate een zuiver virgiliaansch verschijnsel is dat het overige er om zou moeten achterstaan. *Alle* dichters der grieksch-romeinsche oudheid, kan men zeggen, leveren bijdragen voor de mythologie, ook al ademt niet bij allen de bewerking der stof dezelfde piëteit.

Het is niet gemakkelijk te bepalen tot hoever bij Virgilius de kennis der natuurlijke historie, aan welke hij in zijne *Georgica* ieder oogenblik raakt, zich mag uitgestrekt hebben. Honderd jaren na hem zal Plinius de Oude klagen dat de natuurkennis der Romeinen, tijdgenooten van Tiberius, moest onderdoen voor de ettelijke eeuwen oudere natuurkennis der Grieken, tijdgenooten van Aristoteles. Sainte-Beuve, *Pline le Naturaliste. Causeries du Lundi*, II 36 vgg. Uitgaaf van 1852. Aan den anderen kant spreekt Plinius met onderscheiding over Lucretius, den dichter van *Het Heelal*; en wij mogen aannemen dat Virgilius, die voor een groot bewonderaar van Lucretius doorgaat en in de rij der latijnsche dichters on-

middellijk op Lucretius volgde (toen deze stierf telde Virgilius negentien of twintig jaren), wat natuurkennis aangaat ongeveer op dezelfde lijn gestaan zal hebben.

In elk geval wortelen eenerzijds de *Georgica* in eene natuurlijke historie der primitiefste soort, getuige het ontstaan van nieuwe bijen naar de legende van Aristaeus, en deert tevens dit populaire of kinderlijke bij Virgilius niet, omdat wij van een dichter geen wetenschappelijke verhoogen of handleidingen verwachten. Veeleer zijn wij geneigd het in de *Georgica* te bewonderen dat, ondanks eene gebrekkige kennis van het leven der dieren, er zoovele opmerkingen in voorkomen die van schrandere of naauwkeurige waarneming getuigen.

Virgilius leent de bijen een denkbeeldig koning, in plaats van de koningin der werkelijkheid. De hommels kent hij niet. Van het wezen der arbeiders of arbeidsters vormt hij zich eene verkeerde voorstelling. Hij gelooft dat zij de kiemen van hun nageslacht bijeenlezen uit bloemen en van aromatische planten. Doch wat zou dit? Zwak in de wetenschap, is hij des te sterker in de praktijk. Een uitmuntend middel de bijen het ongepast uitvliegen af te leeren, weet hij, is het kortwieken van haar koning. Kan deze niet weg, dan blijven de anderen vanzelf thuis. Is in den strijd tusschen twee koningen één de mindere gebleken: dood den overwonning! raadt hij aan. De zwakkere zou door zijn voortbestaan het gemeenebest slechts op kosten jagen, en het is billijk dat de sterkere alléén aan het bewind blijve. Wat voeren ginds die magere bijen uit? Eene van haar is bezweken aan eene heerschende ziekte, die in meerdere of mindere mate allen heeft aangetast; en met wankelende schreden bestellen zij de doode ter aarde. Hoe kunnen, ondanks den storm, die uitgevlogenen zich in evenwigt houden op hare dunne wieken, zonder afdrijven, zonder zwerven? Zij hebben zich van onnaspeurlijke steentjes voorzien, die, geklemd tusschen haar kleine pooten, dezelfde diensten bewijzen als, in de notedoppen der kustvaarders aan de Middellandsche Zee, wanneer het water onrustig wordt, de medegenomen ballast doet.

Honderd zulke trekken zijn door den dichterlijken land-

bouwer opgemerkt; en niet gebrek aan stof brengt hem in verlegenheid, maar het te kort schieten zijner taal om al het bewonderenswaardige in het leven der bijen naar behooren te schilderen. Ten slotte neemt hij *son courage à deux mains*, en gaat, ongevoelig voor het verwijt dat men kleine zaken niet met groote vergelijken mag, de bedrijvigheid der bijen in het bekleeden harer korven, schilderen onder het beeld der onvermoeide Cyclopen in de ingewanden van den Etna. Gelijk dezen door het in beweging brengen van reusachtige blaasbalgen reusachtige vuren doen opvlammen, en op reusachtige aanbeelden met reusachtige hamers nacht en dag gloeiende staven beuken, even rusteloos wijden zich de bijen aan het inrigten harer biezen woning, en spreiden daarbij, gelijk in geheel haar bestaan, zulk een overleg en vernuft ten toon, dat men geneigd is haar voor met rede begaafde wezens te houden. Er zijn dan ook wijsgeeren, besluit de dichter, belijders van het geloof aan een goddelijk alleven in de natuur, die eene goddelijke ingeving der bijen leeren, en dat zij de schrandtheid, welke al haar doen en laten kenmerkt, niet van de aarde hebben, maar uit den hemel.

Virgilius, bemerken wij, is in niet minder mate een diere- dan een menschevriend, en zijne sympathieke natuur verloochent zich even weinig wanneer hij over bijen, paarden, runderen handelt, of de jammeren eener ziekte onder het wolvee schildert, als wanneer hij de menschelijke lotgevallen of de menschelijke bestemming gedenkt. Over de runderen, III 49 vgg. - Over de paarden, vs. 72 vgg. Veeziekten, vs. 440-566. Zij is van hem, en zij vloeit bij het aanteekening houden van den kortstondigen bloeitijd der dieren hem vanzelf uit de pen, de opmerking 'dat de schoonste dagen van ons leven de eersten zijn die ons begeven, en daarna met zijne ziekten en zijne zorgen de ouderdom komt, tot de onverbiddelijke dood aan alles een einde maakt.' *Georgica*, III 65 vgg.:

Optima quaeque dies miseris mortalibus aevi
Prima fugit; subeunt morbi tristisque senectus,
Et labor, et durae rapit inclementia mortis.

Van hem ook is de verzuchting, ineensmeltend

met eene schildering der bekoorlijke jonge hartstogten die met iedere lente in de dierenwereld bij een nieuw geslacht ontwaken, 'dat den mensch een onherroepelijke tijd gesteld is, en de oogenblikken zelf die hij de herinnering zijner verloren jeugd wijdt, hem den ouden dag nader brengen.' *Georgica*, III 284 vg.:

Sed fugit interea, fugit irreparabile tempus,
Singula dum capti circumvectamur amore.

Maar hij draaft noch op deze overwegingen door, noch gedooft dat zij hem afleiden van zijn onderwerp. Ik twijfel of eenig dichter ooit kalmer of naauwkeuriger beschreven heeft hoe eene volmaakte koe er behoort uit te zien; aan welke buitensporigheden jaloersche stieren zich somtijds schuldig maken; in welk jaargetijde de merrien zich aanstellen alsof zij even zoovele Fedra's waren, vervoerd door eene noodlottige liefde; aan welke teekenen men bij een veulen onderkennen kan of het al dan niet eene toekomst heeft, en of deze de toekomst van een strijdros, een racer, of een ploegpaard is.

En bij alles wordt Italië herdacht, het schoonste der landen. Italië is de stilzwijgend onderstelde achtergrond van het tafereel der afrikaansche woestijn, waar de kudden 's nachts geen onderkomen, overdag geen beschutting vinden, en de eenzame herder, tot de tanden gewapend, tent en leeftogt met zich voerend, den romeinschen soldaat op expeditie gelijk, zwichtend onder den last van schild en zwaard en kookgerei.

Italië is de achtergrond van het siberisch wintergezicht waar eene driedubbele witte korst alles bedekt, de rivieren in ijsbanen verkeerren, het vee in stallen leeft, de mensch in kuilen, het bevrozen drinkwater moet losgehakt worden uit de wellen, de bevrozen wijn uit de vaten, de baard der mannen vol pegels zit, de radeloze herten tot den hals in de sneeuw steken en de gemakkelijke prooi van wreede jagers worden, die onder woest gejuich de kermenden het hoofd afslaan. (III 339-383).

IV

De *Bucolica* en de *Georgica* zijn de natuurlijke inleiding der *Aeneïd*; aan wier twaalf boeken Virgilius de twaalf laatste jaren van zijn leven onafgebroken gearbeid heeft: letterlijk tot zijn jongsten snik, doch zonder dat hij het voorregt heeft gehad zelf over de uitgaaf te kunnen waken. Waren vereerders niet tusschenbeide gekomen, het handschrift zou, overeenkomstig zijne uiterste wilsbeschikking, na zijn dood verbrand zijn.

De klassieke studien zijn, in onze 19de eeuw, zich zoozeer tot de kleine wereld der geleerden en de nog kleinere der filologen gaan beperken, dat wij van de ongemeene rol welke gedurende reeksen van geslachten in Europa de *Aeneïd* als algemeen hooger opvoedingsmiddel vervuld heeft, ons nauwelijks eene voorstelling kunnen vormen. Eer de Europeanen weder grieksch zijn gaan leeren, en toen alleen de kennis van het latijn bewaard gebleven was, is Virgilius door bijna alle volken van ons werelddeel als de grootste dichter beschouwd dien de aarde ooit voortgebracht had, en de *Aeneïd* als het volmaaktst gewrocht van den menschelijken geest. Alleen de bijbel en Aristoteles hebben in Europa eene nog grootere vermaardheid bezeten. De *Aeneïd* en het romeinsche keizerrijk; de *Aeneïd* en de midden-eeuwen; de *Aeneïd* en de renaissance; de *Aeneïd* en de neo-klassieke letteren der 17de en 18de eeuw in Frankrijk en Engeland, - iemand die het onderwerp regt liet wedervaren, en een aldus verdeeld werk zamenstelde, zou eene geschiedenis geschreven hebben van den europeschen smaak gedurende meer dan vijftienhonderd jaren.

Wij moeten echter niet gelooven dat deze Virgilius-eeredienst (ik weet er geen beter woord voor) volstrekt tot het verledene behoort, of op geen enkel punt den tegenwoordigen tijd raakt. Integendeel bestaat er welligt geen ander werk der oudheid, hetwelk door de gevoelens die het ademt, en door de tegenstelling welke dezen met onze eigen denkwijze vormen, onze eeuw zulk een leerzamen spiegel voorhoudt of

ons zoo duidelijk doet gevoelen wat wij willen en niet willen. Naarmate wij met de *Aeneïs* ons minder zijn gaan bezighouden, heeft zij, door hare deugden niet minder dan door hare gebreken, door hare gebreken niet minder dan door hare deugden, ons vorderingen in de zelfkennis doen maken.

Ons romantisme, dat het naieve bemint, neemt aanstoot aan het kunstmatige in Virgilius. Met behulp van welke bouwstoffen is de *Aeneïs* zamengesteld? Voor de eene helft is zij eene doorgaande toespeling op 's dichters eigen tijd; op de diensten aan de openbare zaak bewezen door het romeinsch geslacht waaruit keizer Augustus stamde, en door keizer Augustus zelf. Aan den anderen kant zijn deze half-mythologische familie-herinneringen als heengevlochten door de geschiedenis der oorsprongen van den romeinschen Staat. Er *was* eene oude overlevering, volgens welke de stichters van Troje oorspronkelijk italiaansche kolonisten geweest waren. Eene andere, nog eenstemmiger overlevering die den homerischen Aeneas, neef en schoonzoon van koning Priamus, uit het brandend Troje de wijk nemen en in Italie een toevlugtsoord zoeken liet; niet als een vreemdeling of een veroveraar, maar als een van zijn tweede vaderland beroofd balling, die naar de italiaansche wieg van zijn geslacht terugkeerde. Boissier, *La légende d'Énée*, Deux-Mondes 1883, 15 September. Deze Aeneas *had* een jongen zoon gehad, beurtelings Ascanius en Iulus geheeten; en het was een feit dat de romeinsche *gens*, waartoe Iulius Caesar en Octavianus Augustus behoorden, in rechte lijn uit dezen Iulus beweerden voortgekomen te zijn. Niemand ontkende dat Italie oudtijds bewoond was geweest door latijnsche volkstammen die, half vrijwillig, half onwillig, zich onderworpen hadden aan de volgelingen van Aeneas uit het klein-aziatisch Frygie; zoodat er door de aderen der latere Romeinen tweederlei bloed stroomde. Het gold voor een historisch feit dat een latijnsch koning, Evander, bezitter van hetzelfde land dat naderhand de romeinsche Campagna heeten zou, de bondgenoot van Aeneas geweest was; Evander's eigen zoon, de veelbelovende jonge Pallas, in Aeneas' dienst zich in den wapenhandel ge-

oefend had; en door Evander zelf hulptroepen aan Aeneas verstrekt waren.

Genoeg om te doen uitkomen dat niets van het voornaamste in de *Aeneïd* door Virgilius verzonnen, de sedert lang gevestigde romeinsche overlevering tot in bijzonderheden door hem geëerbiedigd en gebruikt is. Maar genoeg ook om te doen gevoelen dat met deze magere stof geen homerisch heldedicht in twaalf zangen gevuld kon worden; allermint wanneer de dichter, gelijk met Virgilius het geval was, zich niet voorstelde in den persoon van zijn held een geniaal zeeroover of aan land gestapt boekanier van het jaar duizend vóór onze jaartelling te schilderen, maar een type van den patriarchalen romeinschen huisvader uit volgende eeuwen, half krijgsman, half priester, eerbiedig zoon, eerbiedig echtgenoot en vader, eerbiedig wetgever, en in zulke mate eerbiedig onderdaan der goden, dat hij om hunnentwil de liefde van Dido met ontrouw beantwoordde. Fustel de Coulanges, *La cité antique*, 3de boek, 5de Hoofdstuk, bladz. 165 vgg. der uitgaaf van 1872.

Wij doen het ontzag dat Virgilius' genie van ons eischt in niets te kort, wanneer wij beweren dat zijn heldedicht één anachronisme is; zijne kwanswijs primitieve toestanden geen primitieven geest ademen; de menschen en de dingen altogader door hem uit het oogpunt van keizer Augustus en van den romeinschen pruiкетijd worden gezien; de natuurlijke ziele-eenvoud en ziele-grootheid der germaansche heldedichters (gezwegen van Homerus en de grieksche tragici) bij hem gemist wordt; en hij wat natuurlijken hartstogt betreft zelfs op sommige plaatsen bij voorbaat overtroffen is door zijne eigen land- en oudere tijdgenooten Lucretius en Catullus.

Uit dit oogpunt beschouwd zijn de *Georgica* een fraaijer werk dan de *Aeneïd*; het kleinere leerdicht een zuiverder specimen dan het grootere heldedicht. Nooit liegt Virgilius in zijne veldzangen, tenzij in kommissie. Hij brengt er niet in zijn eigen tijd de zeden of de begrippen van een vroegeren over, noch dringt aan dien vroegeren de denk- of gevoelswijze van een lateren op. Het leven dat hij er beschrijft is het

werkelijke der menschen, der dieren, der natuur. Door den dichterlijken sluijer dien hij over alles werpt ziet men overal de waarheid schemeren.

Hoe verschillend echter moet ons oordeel luiden wanneer wij onze aandacht afwenden van den vorm, en op het wezen letten! De *Georgica* werden voor maar één stand geschreven; de *Aeneis* voor alle standen der maatschappij zonder onderscheid, in het grootste rijk der wereld. En welke zamenleving geleet ooit meer op de romeinsche van Virgilius' dagen dan de onze, voortgekomen evenals zij uit eene reeks geweldige omwentelingen, evenals zij in het genot eener onbetwiste heerschappij gesteld, evenals zij blootstaand aan het gevaar eene prooi der onopgevoede verwijfdheid te worden?

Sedert honderd jaren is Europa eene fase van ontwikkeling ingetreden, die met den bloeitijd van het romeinsch keizerrijk onder en na Augustus punten van overeenkomst vertoont. Zelfs een zoo geweldige strijd als de pruisisch-oostenrijksche van 1866, de duitsch-fransche van 1870, heeft in de europesche zamenleving geen duurzame stoornis kunnen doen ontstaan. Het zijn kortstondige burger-oorlogen geweest; oorlogen ter wille van nationaliteits-kwestien tusschen volken van één werelddeel onderling. Het democratisch beginsel der eeuw is er niet door getroffen in de hartader. De Vereenigde-Staten van Europa, romeinsch rijk van den nieuweren tijd, bewegen ongestoord zich in dezelfde rigting, bereiken een te voren ongekenden trap van welvaart, strekken over een telkens grooter gedeelte der aarde hun vereenigden scepter uit.

Maar de geest der democratie is in den historischen zin van het woord een Yankee-geest. Driestheid, onbeschaamdheid, eigenwaan, al de ondeugden welke de hogere wanbeschaving en de foelie der deugd van het zelfvertrouwen vormen (romeinsche deugd en romeinsche ondeugden) worden meer en meer het kenmerk der moderne zamenleving. Sedert Karel den Groote, die op de puinhoopen van het romeinsche een nieuw wereldrijk stichtte, heeft de stelselmatige insolentie in Europa niet zulk eene magt vertegenwoordigd als op dit oogenblik. En wij moeten er bij voegen dat

er vooreerst geen uitzigt bestaat die heerschappij te zien verminderen.

Dit is het oogpunt waaruit de *Aeneïs* wil beoordeeld worden. De held van Virgilius is een denkbeeldig persoon die in zich al de deugden vereenigt welke in de menschelijke zamenleving als tegenwigt van het ontaard zelfvertrouwen dienen kunnen, en die wij best van al in het ééne woord piëteit zamenvatten. Aeneas draagt de bewustheid met zich om de stamvader van een groot volk te zijn, en zelfs de bekoorlijke karthaagsche Dido brengt hem van het vervullen dier roeping niet af; de karthaagsche Dido minder dan iemand anders, want in *haar* raad zullen eenmaal de Hamilcars en de Hannibals zitting hebben die den romeinschen Staat den ondergang nabij zullen brengen. Op zijne schouders draagt hij zijn vader uit het brandend Troje, en laat zijn zoon geen andere erfenis dan het regt op een door eerlijke verbonden hem aangekomen grondgebied. Hoewel een geboren held van het zwaard, bemint hij den vrede, bemint het huisgezin, bemint de vriendschap, bemint de kunsten, heeft een open oor voor iederen kreet der smart, acht iedere schennis van het voorvaderlijk geloof heiligschennis. Hem in alles na te volgen is buiten uwe magt, want hij behoort slechts half aan de aarde; maar hiervan kunt gij verzekerd zijn dat, zoo uwe maatschappij niet onzichtbaar gedragen blijft worden door de edele eigenschappen die hij vertegenwoordigt, zij, onder een schijn van beschaving, tot den staat der woestheid terugkeeren zal. Mr. S.J. E. Rau, Eneïs, Voorrede bladz. XVIII vg.

V

Virgilius neemt aan dat de latijnsche volken, die oorspronkelijk Italie bewoonden, zich onderscheiden hebben door dezelfde aartsvaderlijke deugden die hij Aeneas leent. Bovenaan stond bij hen, als bij hem, het familieleven. Strijdhartig van aard, waren zij vóór alles ingetogen, arbeidzaam, regtvaardig, mannen van de daad, en mannen van hun woord: eenvou-

dige lieden, met een hoog gevoel van zichzelf; republikeinsche zielen, gelijk men naderhand zich uitdrukken zou, en gehecht aan republikeinsche zeden.

Naar onze meening moet de klein-aziatische herkomst van Aeneas en de zijnen den dichter bij die opvatting in den weg gestaan hebben. Wij zijn gewoon Klein-Azie ons voor te stellen als de wieg der vadsigheid. Wij denken aan de grieksche kolonien waarmede in de oudheid Klein-Azie overstroemd is. Aan de hand over hand toegenomen verzwakking der bevolking onder de romeinsche keizers van het Oosten. Aan de verovering van het byzantijnsche rijk door de Turken. Aan de mohammedaansche slaperigheid welke in dat gedeelte der wereld zich voor goed een rustbed schijnt gespreid te hebben.

Virgilius kent geen anderen klein-aziatischen stam dan de Trojanen; en al geeft hij toe dat, bij hunne komst in Italie, deze Frygiërs eene hoogere mate van beschaving hebben medegebragt dan bij de oude Latijnen aangetroffen werd, diezelfde Frygiërs zijn goede soldaten. Hij stelt zich voor dat er tusschen hen en de Latijnen eene verbroedering heeft plaats gehad, eene ineensmelting op grond van gemeenschappelijke godsdienstige gevoelens, zoodat Latijnen en Trojanen allengs één volk zijn gaan vormen, kenbaar aan de eigenschappen van degelijkheid en weerbaarheid, van huiselijkheid en werkzaamheid, welke de Romeinen groot gemaakt hebben. Beschaafd, in den zin van verwijfd, waren de Trojanen niet, volgens hem. 'Dardanidae duri', Aeneïs III 94, Kritiek dezer voorstelling bij Boissier, *Religion romaine*, I 234 vgg. Dit waren alleen de Grieken; zij die door hunne meerderheid in de kunsten, de welsprekendheid, en de wetenschappen, de wereld verbaasd, maar ten laatste hunne nationale onafhankelijkheid verloren hadden, en door de Romeinen overwonnen waren. De afstammelingen van Aeneas vormden het geslacht aan hetwelk door Aeneas' vader, met profetische geestdrift, in de onderwereld voorspeld werd dat zij bestemd waren 'over de andere volken heerschappij te voeren, de hoogmoedigen te wederstaan, de zwakken te sparen, en op

hechte grondslagen een algemeen vrede-rijk te stichten' Aeneïs, VI 851 vgg.:

Ta regere imperio populos, Romane, memento;
 Hae tibi erunt artes, pacique imponere morem,
 Parcere subjectis et debellare superbos.

Nergens elders maakt de dichter de strijdhaftigheid van zijn held een grooter compliment dan waar hij, aan het slot van zijn 7de Boek (vs. 641 vgg.), als tusschen de trojaansche immigranten en de latijnsche autochthonen het eerste konflikt nog rijzen moet, alvast de militaire krachten der laatsten monstert. Het is een ware stortvloed van ten oorlog toegeruste volken, aangevoerd door dappere koningen en koningszoonen. Een heet Mezentius, en wordt niet minder om zijn moed gevreesd dan om zijn zelfvertrouwen dat hem tot een verachter der goden maakt. Onder zijne bevelen, voortreffelijk zoon van een onwaardig vader, dient Lausus, de ideale jonge ridder. Een ander heet Messapus, en voert legerbenden aan talrijk als vogelvluchten. Een ander Virbius, uitnemend wagenmenner en bevelhebber van ruiterscharen. Allen worden overschaduwed door Turnus, Aeneas' mededinger naar de hand van Lavinia, dochter van den koning der Latijnen. Slechts één persoon is nog geduchter dan Turnus zelf, en die persoon is eene vrouw: Camilla, de amazone der Volsken (VII 803 vgg.).

Het spreekt dat in den strijd tegen Aeneas, evenals Turnus en de andere weerstand biedende latijnsche veldheeren en vorsten, ook Camilla ten slotte het onderspit delft. *Het staat geschreven* dat de trojaansche ballingen zich voor goed in Italie vestigen zullen. Zelfs niet de bescherming der jagtgodin Diana, aan wier dienst Camilla zich gewijd heeft, kan dit raadsbesluit van het olympisch opperhof te niet doen.

Evenzeer ligt het in de rede dat Camilla door den dichter met de voortreffelijkste eigenschappen uitgemonsterd wordt. Het zou Aeneas niet vereerd hebben indien de vrouw, welke hare troepen tegen de zijne kwam aanvoeren, in eenig opzigt berispelijk geweest was. Haar oorlogzuchtige geest wordt niet voorgesteld als eene onvrouwelijke gril, maar als het natuurlijk

gevolg harer opvoeding door een vader die als staatkundig balling het grootste gedeelte van zijn leven in de bosschen doorgebracht, en zijn dochtertje van jongsaf in het hanteren van pijl en boog geoefend had.

Er kwam nog iets bij: eene fantastische herinnering uit de vroegste kinderjaren, toen Camilla's vader, met het wicht in zijne armen, zich al vlugtend voor zijne vervolgers den pas had zien afsnijden door eene snelvlietende rivier. In dien uitersten nood, slechts bedacht op het redden van zijn kind, had hij de zuigeling, na haar in een pantser van boomschors gewikkeld te hebben, met moederlijke zorg aan het boveneind zijner speer gebonden, een van geloften vergezeld smeekgebed tot Diana gerigt, en in het vertrouwen op den bijstand der godin, met de punt vooruit de speer over den stroom geworpen, haar op goed geluk nazwemmend. Onbewust en ongedeerd had de kleine Camilla den overkant bereikt; en geen oogenblik was in later jaren, sedert zij van een kind een jong meisje en eene volwassen jonge vrouw geworden was, twijfel bij haar gerezen, of zij behoorde voor het leven aan het celibaat, erfdeel van Diana's gunstelingen. Jagen en rijden waren haar eene tweede natuur geworden. In het loopen was zij Atalanta te vlug; in het bevelvoeren over eene vrouwelijke ruiterbende wedijverde zij met Penthesiléa. Ook had zij niet uit persoonlijken haat tegen Aeneas hare diensten Turnus aangeboden, maar omdat zij Turnus als de bedreigde en onderliggende partij beschouwde, en in het algemeen hare vrijheidsliefde opkwam tegen het denkbeeld dat het vaderland der Latijnen overheerd zou worden door de Trojanen.

De kunst van Virgilius bestaat in de eenheid welke hij aan dit karakter heeft weten te geven; zoodat ondanks talentvolle voorgangers en talentvolle navolgers zijne Camilla steeds hare eigen fysionomie blijft behouden. Tasso heeft eene even heldhaftige als bekoorlijke mohammedaansche Clorinde geteekend, die onder de muren van Jeruzalem de kruisvaarders gaat bevechten, tot zij ten laatste, doodelijk gewond, met stervenden mond haar geloof verzaakt en door den ridder dien zij in stilte bemint zich laat doopen. Onze dichter Hooft

gaf eene fraaije prinses Amelia van Solms het aanzijn, haar prins van Oranje in gedachte narijdend tot vóór 's Hertogenbosch, en hem het voorregt betwistend alléén zich bloot te stellen aan de vijandelijke kogels. De Camilla van Virgilius is noch eene jonge moeder, noch eene overwonnen minnares. Doodelijk grieft de punt van Camilla's speer, maar de schacht is gesneden van het ruwe hout waaruit het landvolk zich herderstaven kiest. Er bloeijen voor haar myrten noch rozen. Zij is enkel priesteres.

De ziel van Camilla heeft maar één wondbare plek, en zelfs die kwetsbaarheid welt uit het militaire in haar. Wanneer de veldslag geruimen tijd aan den gang is, en zij den eenen vijand voor, den anderen na in het zand heeft doen bijten, dan onderscheidt zij op een afstand eene wapenrusting die haar in de oogen steekt. De Frygier welke haar draagt is een persoon van den tweeden rang, en naauwlijks kan de heldin, door hem na te zetten en te bevechten, roem behalen. Maar de gedachte vleit haar dat die helm en die pijlkoker van goud, die oranje mantel bijeengehouden door een gordel van gouddraad, die karmozijnroode wapenrok, dat schoeisel met uitheemsch borduurwerk, dat schitterend galon om de sjabrak van het schuimend paard, als trofee in Diana's tempel eene verrassende werking doen zouden. Zij vliegt hem na, de onvoorzigtige, en bemerkt niet dat een bondgenoot der Trojanen slechts dit oogenblik van onbedachtzaamheid afwachtte om met een pijl haar doodelijk te treffen. Stervend glijdt zij van het ros, en haar laatste woord is een wachtwoord aan Turnus dat hij ijlings hare plaats kome vervangen.

Op dezelfde wijs hadden grieksche dichters weleer, voortzetters van Homerus, het noodlottig uiteinde van Penthesiléa bezongen, die na Hektor's dood den ouden koning Priamus hare dienst en de dienst harer amazonen was komen aanbieden. Te vergeefs had men Penthesiléa gewaarschuwd dat het een hopeloos ondernemen was den strijd tegen Achilles te aanvaarden. Hare edelmoedigheid had bij het aanbod volhard; het tweegevecht was geleverd; en Penthesiléa had de overwinning behaald - maar niet de overwinning die zij

wenschte. Geknield bij haar lijk had Achilles, beschaamd haar gedood te hebben, met eerbied haar helm ontgespt, den adel harer gelaatstrekken bewonderd, en zich rampzalig genoemd dat het voorregt hem ontzegd was haar aan zijne zijde tot koningin te verheffen. Sainte Beuve, Quintus de Smyrne et son épopée. Achter de Étude sur Virgile, bladz. 341 vgg.

Er kan niet aan getwijfeld worden dat de grieksche heldin, bij het ontwerpen van het beeld zijner latijnsche, Virgilius voor den geest heeft gestaan. Alleen droeg hij zorg, Aeneas niet in het hatelijk karakter van Achilles te doen optreden, en hem het naberouw te sparen dat zijn onvermijdelijk loon geweest zou zijn, indien hij met eigen hand Camilla het leven had benomen. Camilla sneuvelt bij Virgilius door den gemakkelijken moed van een gemeen soldaat, zelf verbaasd over zijne eigen stoutheid, half overtuigd eene misdaad gepleegd te hebben, en weldra op zijne beurt in een nutteloozen schuilhoek door den dood achterhaald.

Camilla's leven is een ongerept vrouweleven, bestemd onder te gaan in de werkelijkheid en te verrijzen in de poëzie. Steeds heeft Virgilius, wanneer hij van het onnaspeurlijke in de menschelijke lotgevallen rekenschap poogt te geven, den naam van een god of van eene godin bij de hand, wier wil of wier onwil, wier vermogen of wier onvermogen, hij in de plaats stelt voor hetgeen bij ons eene natuurwet of eene wet der geschiedenis heeten zou. Niettemin bestaan voor hem die wetten evengoed als voor ons, en zijn polytheïsme dient alleen om zekere orde in hare tegenstrijdigheid te brengen. Camilla verdient ten volle, door hare onverdeelde toewijding aan Diana's dienst; door haar onkreukbaren eerbied voor de gelofte haars vaders, afgelegd in een oogenblik toen haar leven aan een speerworp hing; de goddelijke bescherming. Ook laat de godin, wier altaren door haar bediend worden, zich niet onbetuigd. Diana heeft schik in het kind, schik in het meisje, schik in de jonkvrouw. Van haar heeft Camilla dien schoonen zit in den zadel, die, als zij aan het hoofd harer amazonen uit het gebergte in de vlakte daalt,

de moeders en de jonge mannen om strijd doet uitloopen; den vorstelijken zwier doet bewonderen waarmede een purperen mantel van hare blanke schouders golft; den gouden haarband in hare vlechten; den lycischen pijlkoker aan een snoer over haar boezem. Van Diana zelf heeft zij dien scherpen blik, die vaste hand, die onbegrijpelijke vlugheid ter been, welke het schijnen doet alsof zij over de golven der zee zou kunnen wandelen zonder haar fijnen voet te bevochtigen, over de golvende korenaren zonder de halmen te doen buigen. Maar Diana, helaas, heeft in den raad der goden het woord niet alléén. Er zijn de regten van Camilla; doch ook de regten van Aeneas zijn er; ook de regten en de toekomst van het volk welks stamvader Aeneas is, en aan hetwelk zulk eene belangrijke rol in de wereldgeschiedenis toegedacht werd. Diana zal Camilla niet vergeten; zal zorg dragen, indien Camilla valt dat zij gewroken en hare wapenrusting door de Trojanen niet buitgemaakt worde. Alleen kan zij niet beletten dat Camilla sneuvelt. Het ebben en vloeijen van den oceaon des levens wil het zoo. Camilla's treden over de golven kan niet verhinderen dat op een gegeven oogenblik de groote wateren zich ontsluiten, en Camilla verzwolgen worde (XI 498-867).

VI

De *Aeneïs* zou de *Aeneïs* niet zijn, zoo men er niet op iedere bladzijde herinneringen der *Ilias* en der *Odysee* aantrof. Zij werd geschreven met het doel, in een anderen tijd en voor een ander volk, de plaats der homerische gezangen te vervullen. Haar ontwerper nam in die gezangen zijn uitgangspunt. Het eene heldedicht onderstelt voortdurend de twee andere.

Tijdgenooten en kunstbroeders van Virgilius hebben hem de eerezucht toegeschreven Homerus te evenaren; en nog vóór hij met zijn werk gereed was is door hen voorspeld dat het model door de navolging overtroffen stond te worden. Elegien van den jongeren tijdgenoot Propertius, 2de Boek, XXXIV 65 vg.:

Cedite, Romani scriptores; cedite, Graii;
Nescio quid majus nascitur Iliade.

Zijne meening was dit niet. Van zijne minderheid zich bewust, en over zichzelf maar half te vreden, vergenoegde hij zich te doen wat zijne hand te doen vond, en vulde in den homerischen hof zich den schoot met al de bloemen die voor zijn oogmerk dienen konden: sagen, goddelijke en menschelijke karaktertrekken, heroïsche lotgevallen, natuurbeschrijvingen, vergelijkingen.

Men heeft in onzen tijd verwondering betuigd dat nergens in de *Aeneïs*, ook niet wanneer de gelegenheid zich daartoe schijnt aan te bieden en bijna op te dringen (zooals in het 6de Boek, wanneer de held in het rijk der dooden de schimmen van beroemde personen ontmoet, waaronder dichters), door Virgilius den griekschen aóde, aan wien hij zulke groote verplichtingen had, eene regtstreeksche hulde gebragt is. Hoe gemakkelijk, heeft men gezegd, had hij te dier plaatse, in een heel of half dozijn schoone verzen, Homerus den tol der dankbaarheid kunnen betalen! Sainte-Beuve, *Étude sur Virgile*, bladz. 189 vgg. der uitgaaf van 1857.

In zoover deze opmerking van veel menshekennis getuigt, en voortkomt uit een welgeplaatst hart, moeten wij haar prijzen; maar Virgilius wordt er niet door getroffen. Navolger van Homerus in duizend bijzonderheden, is hij in hoofdzaken een bestrijder; en het zou tot niets geleid hebben Aeneas in de onderwereld, hetgeen bij eene persoonlijke ontmoeting onvermijdelijk geweest ware, daarover met den griekschen bard te laten redetwisten.

In de homerische gezangen wordt, ten aanzien van den strijd tusschen Grieken en Trojanen, eene onpartijdigheid in acht genomen welke Virgilius voor zijn oogmerk niet gebruiken kon niet alleen, maar die hij als vertegenwoordiger der romeinsche overlevering volstrekt mijden moest. Hij was gehouden de Grieken als schelmen voor te stellen; de Trojanen als edelaardige slagtoffers.

Lees een boek der *Odyssea*, een boek der *Ilias* bovenal, en beproef te ontdekken aan welke zijde der ten tooneele gevoerde personen, zoo vaak dezen tegenover elkander in twee kampen geschaard staan, de persoonlijke sympathie of

antipathie des dichters zich bevindt. Het is een even vruchteloos pogen als indien men, onder het lezen der historiespelen van Shakespeare, zich omtrent Shakespeare's verhouding tot de engelsche staatspartijen tracht te vergewissen, welke gedurende de midden-eeuwen in zijn vaderland elkander beoorloogden. De dichter der homerische gezangen is een Griek; maar hij gevoelt evenveel voor de Trojanen als voor de Grieken. Hektor is hem even dierbaar als Achilles, Priamus even dierbaar als Agamemnon, Andromache even dierbaar als Helena. De deugden en de gebreken van vijand en vriend worden, als waren het historische gegevens, met dezelfde kalmte door hem blootgelegd. Gebeurt er iets opmerkelijks, aan de eene of de andere zijde, zijne belangstelling gaat mede. Wordt er in het eene of in het andere kamp gejuicht of getreurd, geleden of genoten, zijne deelneming is op haar post.

Virgilius was zich levendig bewust dat Homerus te dien aanzien hem in den weg stond, dan wel hem slechts dienen kon in zoover ook Homerus met onderscheiding over de Trojanen spreekt. De *Odyssea*, die de fouten van Ulysses geenszins verbloemt, maar van het begin tot het einde belangstelling in Ulysses' lotgevallen ademt, denkt hij weg. Over de grieksche helden in de *Ilias* zwijgt hij, of herdenkt hen alleen met weerszin als de volvoerders van Troje's ondergang. Leveren de homerische gezangen geen bruikbare bouwstoffen meer op, dan wendt hij zich tot de na-homerische, en ontleent ook aan dezen blijkbaar (voor zoover het ons mogelijk is dit na te gaan) slechts datgene wat vóór de Trojanen en tegen de Grieken pleit; alles tot verheerlijking van zijn held en diens nakomelingen. Dezelfde Homerus, aan wiens litterarische schoonheden Virgilius zich met beide handen als vastklemt, wordt in al het overige niet slechts door hem losgelaten, maar deels verloochend, deels gelogenstraft.

Vandaar in de *Aeneïs* eene voortzetting van den strijd om Troje die, voor zoover het oordeel over de Grieken betreft, ons in eene geheel andere wereld verplaatst dan de homerische gezangen. Wanneer de grieksche schimmen in de onderwereld Aeneas zien aankomen, dan zetten zij het meeren-

deels op een loopen. 'Ingenti trepidare metu; pars vertere terga', VI 491. Wanneer in het brandend Troje Helena, weggedoken in den hoek van een tempel, door Aeneas wordt opgemerkt, dan geeft hij haar de volle laag en spaart haar de bloedigste verwijten niet. 'Scilicet haec cet.', II 577 vgg. De grieksche Sinon, die de Trojanen den genadeslag toebragt door hen te belezen het noodlottig paard in te halen, wordt in de *Aeneïd* afgeschilderd als de grootste schavuit op aarde. 'Crimine ab uno disce omnes', II 65. De voortreffelijke Ulysses, als wiens werktuig Sinon zich met welgevallen had laten gebruiken, ziet zich aangeduid als een wreedaard, uitvinder van al de over Troje gekomen jammeren. 'Scelerumque inventor Ulixes', II 164. Anchises, de vader van Aeneas, verrigt in zijne eigen oogen eene daad van schier bovenaardsche menschlievendheid wanneer hij, voor een armen griekschen schipbreukeling die onder Ulysses weleer als soldaat en matroos gediend had, zich vriendelijk en hulpvaardig toont. 'Ipse pater dextram Anchises cet.', III 610 vg. Het gezigt van Ulysses' eiland Ithaca, in de Ionische Zee, is voor Aeneas en zijne volgelingen zulk een schrikbeeld dat zij, onder het voorbijvaren, de onheilspellende plek gronds met walging en afschuw links laten liggen. 'Effugimus scopulos Ithacae cet.', III 272.

De Grieken gingen bij de Romeinen voor valschaards door, 'Ille dolus instructus et arte Pelasga', II 153. en Virgilius deed reeds veel toen hij, door de bevallige waardigheid zijner verzen, die ongunstige meening zooveel mogelijk verzachtte. Door haar als niet bestaande aan te merken zou hij zijn eigen landaard verloochend hebben. Maar het is niettemin waar dat geheel onafhankelijk van zijn wil (want hem persoonlijk kon het niet schelen, en hij dichtte alleen om zijne landgenooten genoeg te geven) de roem der homerische gezangen, door zijne eenzijdige voorstelling, eeuwen lang verduisterd is.

De middeneeuwsche historieschrijvers en dichters, die geen grieksch maar des te beter latijn verstonden en in Virgilius een bijna goddelijk orakel eerden, zijn in twee opzigten hem

blindelings gevolgd. Erfgenamen van het romeinsche rijk, en fier op die verovering hunner barbaarsche voorvaderen, beschouwden zij ook zichzelf als afstammelingen der Trojanen en lieten zoonen van trojaansche helden den een zijn naam aan Frankrijk, den ander zijn naam aan Brittannie geven. In sommige landen van Europa schoot het denkbeeld zoo diep wortel, dat nog de fransche dichter Ronsard in zijne *Franciade*, verschenen in 1572, toen de herleving der oude letteren reeds in vollen gang was en door hem zelf met warmte toegejuicht werd, de Franschen liet afstammen van den trojaanschen held Francio, zoon van den trojaanschen held Hektor.

Maar het zonderlingst was de karikatuur der Grieken, welke op die wijze in de wereld kwam, en niet minder lang populair bleef dan de apotheose der Trojanen. Wij zijn geneigd Shakespeare te berispen wanneer hij in *Troilus and Cressida* Agamemnon en Menelaus, Ajax en Diomedes, Patroclus en Achilles, op de ruwste wijze aan den lachlust van den londenschen engelebak zijner dagen prijsgeeft. Wij begrijpen niet met welk regt, indien hij van de trojaansche helden mannen van eer maakt, juist de grieksche door hem voorgesteld worden als windbuilen en paljassen. Wij vinden dat hij zijne gewone superioriteit verzaakt, en aan de edelaardige gestalten der homerische gezangen zich vergrijpt.

De zaak is dat Shakespeare's blijgeestige komedie slechts voor het laatst nog eens mededoet met de middeneeuwsche overlevering in dicht en on dicht, welke, geheel ten onregte, aan de voorstelling bij Virgilius, fantasie van het romeinsch chauvinisme, een historisch karakter leende of haar als de uitkomst van historische onderzoekingen opvatte. Zoo groot is in Europa weleer het gezag van Virgilius geweest dat niet slechts Dante in zijne *Commedia* hem als het beligchaamd kort begrip eener volmaakte wetenschap en wijsheid heeft kunnen afschilderen, maar dat nog driehonderd jaren na Dante (*Troilus and Cressida* kan geschreven zijn tusschen 1590 en 1600, en werd voor het eerst gedrukt in 1609) Shakespeare dat gezag als een vrijbrief beschouwde. Het is in naam der op Virgilius zich beroepende overlevering dat Shakespeare van de grieksche helden even zoovele paskwillen, van den

griekschen wigchelaar Calchas een verlopen en onwaardig Trojaan, van Calchas' broeder of schoonbroeder Pandarus een koppelaar, van den griekschen Thersites een gebogchelden clown, en van de genaturaliseerde grieksche Cressida een meisje maakt wier schoonheid en geestigheid alleen door hare trouweloosheid, hare onheschaamheid, en hare ligtzinnigheid geëvenaard worden. Hermann Dunger, *Die Sage vom trojanischen Kriege in den Bearbeitungen des Mittelalters*. Leipzig, 1869. - Aristide Joly, *Les métamorphoses d'Homère et de l'épopée gréco-latine au moyen-âge*, 1870. - Paul Stapfer *Shakespeare et l'Antiquité*, tweede gedeelte, 1879.

Ware Virgilius in de eerste jaren der 17de eeuw weder levend kunnen worden, hij zou Shakespeare's vernuft bewonderd en over de domheid van het publiek de schouders opgehaald hebben. Was het *zijne* schuld dat het spel zijner verbeelding voor een stel ware gebeurtenissen was aangezien? Stonden niet in elk geval zijne Grieken digter bij de werkelijkheid, en bij den trouweloozen griekschen volksaard, dan de Grieken der homerische gezangen? Had hij niet, in overeenstemming met Homerus, aan de Trojanen meer dan vergoed wat hij, in overeenstemming met de Romeinen, de Grieken te kort gedaan mogt hebben?

Ik denk aan het optreden van Andromache in het 3de Boek der *Aeneïd*, en vind dat Virgilius gelijk heeft. Het genie is niet verantwoordelijk voor de kortzigtigheid der botheid of van het bijgeloof. En hoe buitengewoon moeten Virgilius' gaven geweest zijn; welke onopgemerkte scheppingskracht moet in hem gesluimerd hebben; dat hetzelfde groote dichtwerk, hetwelk men bij de eerste kennismaking geneigd is slechts voor een werk van overleg aan te zien, gedurende zoo langen tijd en door zoo ontelbaar vele personen, waaronder vernuften van den eersten rang, als een hoofdstuk uit eene algemeene geschiedenis beschouwd is! Inderdaad, er is scheppen en scheppen. Schijnbaar doet Virgilius niets dan kiezen; feitelijk is zijn kiezen een gestadig vinden. Hetgeen bij ieder ander op ons den indruk zou maken slechts overgenomen te zijn, wordt bij hem eigendom en persoonlijk bezit.

De Andromache van Virgilius is noch de homerische, noch denkbaar zonder deze. Weduwe van Hektor en moeder geweest van Astyanax; slavin geworden van een grieksch overwinnaar wiens dood haar vrij maakte; heeft zij in een nieuw vaderland, aan de zijde van een van Hektor's broeders, een nieuw geëerbiedigd levenslot gevonden. Maar *geen* levenslot, benijdens- of beklagenswaardig, laag of hoog, heeft sedert lang beteekenis voor haar. Zij is het beeld der zwaarbeproefde vrouw, nog in de kracht der jaren, die twee hartstogten gekend heeft, haar man en haar zoon, en al wier gedachten, sedert het verlies van beider voorwerp, in één herdenken, in het kweeken van één herinnering bestaan.

Wanneer op zijn zwerftogt Aeneas haar in haar Nieuw-Pergamum aantreft, aan den oever der Nieuw-Simois gedoopte rivier, dan vindt hij haar bezig met het plengen van offers op twee altaren, gewijd aan twee heugennisen. Heeft zij van de verrassing en den schrik zijner onverwachte ontmoeting zich hersteld, dan luidt haar eerste vraag: 'Waar is Hektor?' Daarna: 'En uw zoon Ascanius, begint hij reeds naar zijn oom Hektor te aarden?' Gaat Aeneas weder vertrekken, want de balling moet voort, dan komt zij voor Ascanius, als eene gedachtenis aan zijne tante, 'Hektor's weduwe', met een door haarzelf geborduurd trojaanschen mantel aan. Hare laatste daad bij het scheiden is, Ascanius nog eens van het hoofd tot de voeten op te nemen. Haar laatste woord: 'Men zou hem voor Astyanax aanzien; hij heeft den mond, de handen, den oogopslag, van Astyanax; indien Astyanax nog leefde, dan zouden de twee knapen thans even oud zijn' (III 294-941).

De Andromache van Virgilius is niet eigenlijk krankzinnig. Evenmin half krankzinnig. Alleen heeft voor haar het leven zich opgelost in eene *idée fixe*. Achilles heeft haar man gedood; andere Grieken hebben haar zoontje vermoord; nog andere haarzelf krijgsgevangen gemaakt en weggevoerd over de zee. Zij prijst haar ongehuwde zuster Polyxena gelukkig, die geen vrouw, geen moeder geweest is, en te Troje door de Grieken gedood werd aan den voet van een altaar. Zij teert op één gedachtenis: hoe zij buiten stond, met den

kleinen Astyanax op den arm der min, toen Hektor, dien zij niet levend terug zou zien, nogmaals tegen de Grieken ging vechten; hoe het kind bang werd en ging schreijen, toen de vader, die zijn helm met den langen paardestaart ophad, het wilde kussen; en hoe zijzelf toen, door hare tranen heen, om den koddigen angst van het kind, dat wegschoot aan de borst der min, geglimlacht had.

Men laat Virgilius slechts regt wedervaren wanneer men, ter wille van deze ééne episode der Trojaansche, hem voor zijn vereenigd tarnen aan den moed der grieksche mannen en de deugd der grieksche vrouwen absolutie geeft.

VII

Onder het voortschrijven aan dit opstel is mij de juistheid van den algemeenen indruk gebleken dat aan de vrouwebeelden in de *Aeneïs* eene bijzondere bekooring eigen is. Geheel onwillekeurig stond ik bij Camilla, stond ik bij Andromache stil, en zal het nu even onwillekeurig bij Dido doen. Het is een gevolg van 's dichters gemoedsaard, zooals wij dien ook in de *Bucolica* en de *Georgica* zich zagen weerspiegelen. Tevens is het een gevolg der voorstelling van den held in de *Aeneïs*, die ons somtijds averegts vrouwelijk toeschijnt. Het echt vrouwelijke in de vrouwen zelf treft ons daardoor dubbel.

De koningin van Karthago had in de eerste plaats voor Virgilius eene historische beteekenis. De dichter der romeinsche geschiedenis kon uit de lotgevallen van zijn volk den strijd op leven en dood niet wegdenken, van wiens afloop, door het verwoesten van Karthago, eigenlijk eerst de onbetwiste heerschappij van Rome dagteekende. Evenmin kon hij die geduchte worsteling, waarin de romeinsche Staat meer dan eens den ondergang nabij gebragt was, voorstellen als iets toevalligs. Hij moest haar laten voortkomen uit een eeuwenheugenden wrok, zoodat zij bij het uitbreken aan een vernielend vuur deed denken, langen tijd smeulend gebleven, eindelijk opgevlamd.

De onderstelling van een oorspronkelijken rassehaat kon hem

daarbij geen diensten bewijzen; gelijk het geval geweest zou zijn indien de Karthagers tegenover de Romeinen hadden gestaan als Afrikanen tegenover Europeanen. Karthago had met de bewoners van Afrika weinig of niets te maken gehad. Het was eene handelsrepubliek geweest, voortgekomen uit eene nederzetting van klein-aziatische vreemdelingen aan de afrikaansche noordkust.

Van Karthago's ongeëvenaarde fortuin had 's dichters wijsbegeerte der geschiedenis een normaal verschijnsel te maken; en het pleit voor zijne menschekennis dat hij de vallende ster beligchaamde in eene verlaten minnares, de razernij der wanhoop ten prooi. Het aanzien van Karthago was in de oudheid zoo groot dat de Grieken hunne bij het siciliaansche Himera op de Karthagers behaalde overwinning gelijkstelden met hun zegevieren over de Perzen bij Salamis en te Plataeae. Zie 'Der Kampf auf Sicilien' in het 7de Deel van Max Duncker's *Geschichte des Alterthums*, waar, bladz. 389 van den 5^{den} Druk, ook de op dit onderwerp betrekking hebbende plaats uit Pindarus' oden (Pyth. I 146 vgg.) aangehaald wordt. De hoogmoed der romeinsche verbeelding liet niet toe, de karthaagsche stedemaagd van weleer zich in een minderen rang dan dien van koningin en alleenheerscheres te denken; en diezelfde hoogmoed verbood, Karthago's tegenstand als eene daad van regtmatige en lofwaardige zelfverdediging te laten gelden. Naar de voorstelling der Romeinen had Karthago het op Rome's vernietiging toegelegd met eene verbittering, eene kwade trouw, eene wraakgierigheid, eene blindheid van woede, als in de werkelijkheid alleen bij uitzinnige vrouwen wordt aangetroffen, die, beledigd in hare liefde en magteloos door hare onvoorzigtigheid, voortaan het minst ontzien wat zij het innigst hebben aanbeden, en slechts op wedervergelding bedacht zijn. Ten laatste had Rome geen andere keus gehad dan of het romeinsch vaderland prijs te geven, of het wilde karthaagsche dier af- en onschadelijk te maken.

Geen enkele oude overlevering deed Virgilius zulk een karthaagsche koningin aan de hand. Karthago was eerst gesticht driehonderd jaren na de verwoesting van Troje en den zwerftogt van Aeneas. De fenicische Dido der werkelijkheid was eene prinses geweest, van wie men niets anders wist dan

dat de sage haar tot zelfbehoud de wijk uit Tyrus had doen nemen, en aan de noordkust van Afrika stichter eener volkplanting worden. Alleen het genie van Virgilius maakte van die legende en dit anachronisme eene levende vrouw, en verzekerde de Dido der poëzie voor altijd eene plaats tusschen Ariadne en Medea.

Dit is eene der redenen, geloof ik, waarom onze europesche zamenleving telkens met vernieuwd welgevallen naar de werken der oudheid terugkeert. Is het dat gij een zwak hebt voor de romeinsche geschiedenissen? Laat Dante, laat Shakespeare, laat Goethe, u onbevredigd? Hebt gij, om gelukkig te zijn en met genoeg uwe dagelijksche bezigheden te verrigten, Virgilius noodig? Neen, maar het is zulk een belangwekkend schouwspel, en eischt zulk eene waardige inspanning van den geest, te vertoeven bij den oorsprong van voorstellingen die in den loop der eeuwen onafscheidelijk met onze verbeelding zijn gaan zamengroeijen, en van welke niettemin het gezond verstand ons zegt dat ook zij een begin gehad hebben. Ondanks onze wetenschap dat de werken der oudheid kunstwerken geweest zijn, bezitten zij voor ons de waarde en de bekoring van natuur-produkten, en met een weemoedig behagen toetsen wij de voortbrengselen van onzen eigen tijd aan de modellen welke reeds zoo vele eeuwen geleefd hebben, maar niet overtroffen konden worden. Weinig gewaarwordingen zijn aangenamer dan, uit het gewoel der onmiskerbare en veelzins weldadige maar volstrekt onlitterarische grootheid *onzer* eeuw, met onze gedachten ons te verplaatsen in hetgeen men de litterarische scheppingsweek zou kunnen noemen, toen de onsterfelijke dichtwerken als aan de boomen groeiden, of, gelijk de kraamkinderen der sprookjeswereld, door de ooijsvaars thuisgebracht werden. Geen drama's, toen, waar de menschelijke natuur, stijf geworden, en in alle rigtingen uitgerekt, u aan eene op een plankje gespijkerde vleermuis, of, zenuwachtig buigzaam gebleven, aan een dooden kikvorsch onder eene voltasche kolom denken doet. Geen romans die, onder het lezen, het eene oogenblik bij u de gewaarwording wekken dat gij in watten bijt, het andere dat gij snoept van een onversch

ei. Geen metrische verving, verzen bijgenaamd. Geen romantische, geen realistische, geen toekomst-, geen telegrammestijl, met samenspraken scherp als zagen of ongerezen en plat als eene pannekoek.

Wij moeten verbaasd en vol verwondering staan dat Virgilius met zijne Dido heeft durven aankomen bij eene zoo sceptische, zoo uitgeslapen en wereldwijze maatschappij als de romeinsche zijner dagen, en die maatschappij hem niet slechts geduld, maar op de handen gedragen en vereerd heeft als een uit hooger sfeer afkomstig wezen. Waartoe het ons ontveinsd? De Romeinen uit den tijd van keizer Augustus waren in dezelfde mate als wij met de gedachte aan stoffelijke belangen vervuld. De vinding van den dichter mogt hunne nationale eigenliefde streelen, evenmin als wij waren zij dupe van zijn sprookje. Al bekoorde zijne taal hen in de hoogste mate, zij waren praktische lieden, in het minst niet gezind zonder afdoende redenen zich op te winden voor eene denkbeeldige koningin der oudheid, wier onderstelde geschiedenis in den grond der zaak slechts de geschiedenis van het eerste het beste naaistertje of winkelmeisje was, dat, bedot door een kappersbediende uit den vreemde, den trouweloozen vlugteling hare verwenschingen achterna zendt en in hare radeloosheid zich van het leven berooft. Om hen uit hunne voegen te brengen was hetzelfde noodig wat ook door ons geëischt wordt, zullen wij voor eene poos ons aan onze beslommeringen of onze bezadigdheid laten ontvoeren: de vereeniging der zeldzaamste en innemendste vormen, met zulk eene heerschappij over de stof, dat zelfs lieden die gewoon zijn Staten te besturen, legers of vloten te gebieden, geldinstituten te vertegenwoordigen of als chefs van voorname handelshuizen op te komen, den zich aanmeldenden kunstenaar openlijk als een evenknie begroeten en in het geheim hem als een meerdere erkennen.

De ondergang van het romeinsche rijk heeft in zoover ook den ondergang van Virgilius tot nasleep gehad dat de omgeving, welke de *Aeneïs* zag ontstaan en uit de eerste hand van hare schoonheden genoot, voor goed van de aarde verdwenen is. Zoolang het oude Rome stond en magtig was,

werden de verzen van Virgilius, begeleid door muziek, geciteerd in de schouwburgen; en, werd de episode van Dido voorgedragen, die in den vorm van een onderdeel des verhaals eigenlijk eene in zichzelf volledige tragedie uitmaakt, dan smaakten de toehoorders de vereenigde genoegens die voor ons in het achtereenvolgens bijwonen van een concert en eene tooneelvoorstelling gelegen zijn, verhoogd door die van het herlezen of herdenken in de eenzaamheid. Het was niet geheel en al eene opera, want de tekst was in godetaal geschreven; niet geheel en al eene dramatische vertooning, want al de rollen werden vervuld door één akteur of één aktrice; evenmin geheel en al eene vokale of instrumentale uitvoering, want het kwam op de woorden minstens evenveel aan als op de muziek. Men kan er alleen van zeggen dat het een gelukkig zamenstel was, en klein en groot, jong en oud, gering en aanzienlijk, er door in geestvervoering gebragt werden. Donatus verhaalt, in zijn *Leven van Virgilius*, dat reeds de *Bucolica* door zangers werden voorgedragen op het tooneel. O. Seyffert, II 19.

Dit alles behoort tot het verleden; en van Virgilius' eenmaal populaire schepping, de Dido van het 4de Boek, is voor ons nog minder dan de Dido van het 6de overgebleven, waar zij met de wond in hare borst onverzoenlijk door het schimmerrijk dwaalt, en nog in den dood zich met verontwaardiging van haar voormaligen minnaar afkeert, Aeneis, VI 450 vg., 469 vgg.:

Inter quas Phoenissa, recens a vulnere, Dido
Errabat.
Illa solo fixos oculos aversa tenebat,
Nec magis incepto vultum sermone movetur,
Quam si dura silex aut stet Marpesia cautes.

- of eigenlijk afkeert van zichzelf en hare eigen verdwazing, want de zedeles van het tragische in hare lotgevallen is door den dichter gehandhaafd. Dido zou nooit de rampzalige Dido geworden zijn indien zij met minder welgevallen, als de moralisten zeggen, aan den rand van den afgrond gedarteld had.

Zoo degelijk echter zijn de eigenschappen van het antieke, dat zelfs die schaduw eener schaduw voortgaat te boeijen, en wij van Virgilius' karthaagsche koningin zonder inspan-

ning ons rekenschap geven. Reeds zeide ik dat het een onderwerp gold dat hij behandelen *moest*, en de lof van Rome, zonder Karthago tot echo, een ijdele klank geweest zou zijn. Maar het vinden van Dido, hoe sterk het voor de scheppingskracht van den dichter pleite, was nog maar een begin; en zelfs was het niet genoeg in Dido's ziel zooveel vertwijfeling en dorst naar wraak te leggen, dat verdelgingsoorlogen als de punische, en het optreden van een wreker als Hannibal, nog eeuwen daarna er uit verklaard konden worden. Euripides had eene Medea, Catullus eene Ariadne geschilderd, die bij het ontwerpen *zijner* verraden minnares Virgilius van zelf voor den geest moesten rijzen. Geduchter of welsprekender vloek dan de eene over haar trouweloozen Theseus, de andere over haar trouweloozen Iason uitsprak, kon de stervende Dido den heentrekkenden Aeneas niet medegeven.

Maar de kunst was de tijgerin te laten voortkomen uit het lam, de gier uit de duif, en tevens te waken dat de held des gedichts, die over het hoofd der arme Dido zooveel onheil bragt, niet in een beul ontardde, maar een man naar het hart der goden bleef. Dit vraagstuk te hebben opgelost, en zoo opgelost dat zelfs de Romeinen hem niet beschuldigen konden voor Dido niet edelmoedig genoeg of niet hard genoeg geweest te zijn, is de roem van Virgilius.

Is het niet een wonder der wereld, dat men sedert honderden van jaren iederen lezer en iedere lezeres van het 4^e Boek der *Aeneïs* heeft kunnen tarten zich niet boos te maken op den held? Of is het een nog grooter wonder dat, ondanks het aan Dido gepleegd verraad, Aeneas tot het einde toe onze belangstelling blijft wekken, en wij hem opregter gaan lief krijgen, naarmate zijn bestemming daarna zich vervult? Kinderachtige vragen, schijnbaar, maar hulde zonder wedergade aan den dichter. Een Aeneas met een eigen karakter, een over wien men zich een oordeel kon vormen, een van wien men zeggen kon dat hij mede- of tegenviel, behaagde of mishaaagde, eerbied afdwong of een flauwert was, - vóór Virgilius bestond zulk een Aeneas niet, en wij zijn onwetend een speelbal in de hand des romeinschen vindere en zangers,

wij betalen hem vrijwillig of onvrijwillig tol, op het oogenblik zelf dat wij zijn held aan onze kritiek onderwerpen en over de inborst van dien denkbeeldigen persoon in vollen ernst een school- of een kamerdebat openen.

Nog minder bestond er vóór hem eene Dido als de zijne; en aan zijne verbeelding alleen dankt de koningin van Karthago hare plaats in ons hart zoowel als in de wereldgeschiedenis. Zoo wij met haar medegevoelen, wanneer zij aan de lippen van den schoonen Trojaan hangt die zoo roerend van den ondergang zijner stad verhaalt, en zoo bescheiden doet uitkomen welk een goed zoon, goed weduwnaar, goed mensch hij is, en met welk ontzag de wil der goden hem vervult; zoo wij om harentwil ons bezorgd gaan maken, wanneer zij onder het luisteren den aanvalligen Ascanius op haar schoot neemt en, niet bedenkend dat eene onzichtbare godin zich van haar als een werktuig bedient, zij den jongen vader het hof zit te maken door het liefkozen van den knaap; zoo zij ons verloren toeschijnt, helaas, van den dag der ontmoeting in de grot toen eene andere godin haar en Aeneas er voor den nederstreamenden watervloed deed schuilen; zoo wij inwendig partij voor haar kiezen, wanneer Aeneas allens koeler wordt en hij met de herinnering harer fout haar alleen gaat laten; zoo wij tegen hem en zijn godedom ten slotte met haar opstuiven en, al kunnen wij hare heftigheid niet goedkeuren of haar zelfmoord prijzen, nogtans erkennen dat in geen rang der maatschappij, laag of hoog, geen liefhebbende vrouw ooit voor hare gastvrijheid met snooder ondank beloond, voor haar goed vertrouwen en hare beminlijke onvoorzigtigheid ruwer of meedogenloozter gestraft werd, - dan is het enkel de kunst des dichters welke ons gemoed die gamma van aandoeningen doorloopen doet. Neem Virgilius weg, en voort is Dido.

VIII

Doch ik wil niet vergeten dat het geduld mijner lezers tot de klasse der goede dingen behoort van welke het spreekwoord zegt dat er een einde aan komt. Zelfs de Heilige Augustinus heeft over Dido niet kunnen zwijgen. Hoewel hij het onwaardige tranen noemt, die zijne jeugd over haar uiteinde schreide, hij schreide ze niettemin: 'Quid enim miserius misero non miserante se ipsum, et fleute Didonis mortem quae fiebat amando Aeneam, non flente autem mortem suam quae fiebat non amando te, Deus lumen cordis mei et panis oris intus animae meae? - - Et haec non flebam, sed flebam Didonem extinctam, ferroque extrema secutam'. Confessiones, 1ste Boek, 18de Hoofdstuk. Uitgaaf Migne.

Ziehier hoe ik denk over de vertaling van Virgilius door onzen landgenoot Mr. Rau, of eigenlijk over diens vertaling der *Aeneïs* alleen, want hij zette, voor zoover ik weet, noch de *Herderszangen* noch het *Buitenleven* over.

Twee punten laat ik onaangeroerd. De heer Rau stelt op den voorgrond dat de hexameter eene nederlandsche versmaat is, zoo goed als eene grieksche of eene latijnsche, en hij beroept zich op eene gunstig bekende verhandeling over den nederlandschen versbouw door wijlen den vlaamschen letterkundige Prudens van Duyse.

Ten anderen verwijst hij naar wijlen den leidschen hoogleeraar Peerlkamp, wat betreft het op de *Aeneïs* door hem toegepast stelsel van inwendige kritiek, hetwelk hem vrijheid gaf in den tekst van Virgilius eenige honderden versregels te schrappen.

Tegen dit laatste zou men in naam van een ander (en mijns inziens beter) stelsel moeten opkomen, indien het snoeimes van den vertaler het oorspronkelijk inderdaad beledigd of verminkt had. Doch de bladerkroon der *Aeneïs* is zoo weldadig en zoo digt, dat men de door Mr. Rau weggekapt takken, hoewel sommigen een tamelijken omvang hebben, naauwlijks mist. Bovendien ligt het geenszins in de bedoeling van den overzetter, Virgilius ook maar van één zijner schoonheden te berooven. Het tegendeel is waar. De *Aeneïs* wint aanmerkelijk, vindt hij, wanneer men de door hem gewraakte plaatsen onbeschroomd verwijdert: de eenen als ten onregte

door de uitgevers van Virgilius' nalatenschap behouden, de anderen als stellig onecht. 'Wij hebben', zegt hij in eene zijner aantekeningen bij het 12de Boek, 'wij hebben deze stukken onvertaald gelaten, en meenen hiermede aan het geheel des gedichts *geen geringe dienst te hebben bewezen*' .

Even doelloos als het mij toeschijnt een geleerd en scherpzinnig man te willen afbrengen van eene zoo diep gewortelde meening in zake van tekstkritiek, even nutteloos acht ik het te onderzoeken in hoever de hexameters van Mr. Rau werkelijk hexameters zijn. Ik help wenschen dat de nederlandsche letteren door het aanhechten van den klassieken versbouw gebaat mogen worden; doch het gelooven stel ik uit tot ik gezien zal hebben.

Liever betuig ik, onafhankelijk van deze kwestien, de vertaling van den heer Rau keer op keer met welgevallen nageslagen, en bij meer dan één gelegenheid haar bewonderd te hebben. Eene proef volgt zoo aanstonds. Eerst echter wil ik óók nog zeggen dat, onder de nederlandsche letterkundigen van den tegenwoordigen tijd, den heer Rau naar mijne meening eene eereplaats toekomt wegens zijne buitengewone bedrevenheid in het hanteren onzer taal, en niet minder wegens zijn geoefenden smaak.

Hij zou geen kind zijner eeuw zijn, indien de romantiek hem te geener tijd bekoord had; maar zij is niet in staat geweest hem ontrouw te maken aan het klassieke. Terwijl tijdgenooten en jongeren ter wille van andere goden de dienst van Virgilius verwaarloosden, bleef *hij* de virgiliaansche altaren zijne offers brengen, en met regtmatigen trots mag hij ondanks zijn gevorderden leeftijd zich thans als een voorlooper beschouwen. Zijne overzetting der *Aeneïs* is het werk van een krachtigen geest die, onaandoenlijk voor de verleiding der mode, onverschillig ten aanzien van voorbarigen lof, weet wat hij bewondert en dat zijne ingenomenheid op een waardig voorwerp gerigt is. Sedert dit geschreven werd liet de heer Rau voor goede vrienden een bundel oorspronkelijke verzen drukken, waarvan met zijne toestemming bevallige uittreksels verschenen zijn in het tijdschrift *Nederland*, jaargang 1884. In den jaargang 1885 van hetzelfde maandwerk wordt van zijne hand eene fraaije episode uit de *Herscheppingen* van Ovidius aangetroffen.

Wanneer Virgilius, in zijn 7de Boek, de vroeger vermelde wapenschouwing over de latijnsche autochthonen houdt welke door Aeneas deels bevochten, deels met behulp van verdragen gewonnen moeten worden, dan maakt hij ook melding van den latijnschen koning Virbius den Tweede, dien de overlevering als een zoon van Hippolytus aanduidde.

Dit is de plaats wier vertaling door Mr. Rau ik wensch mede te deelen als specimen. Voor een deel is zij moeilijk; want Virgilius dringt hier in een kort bestek zinspelingen op eene sage bijeen, die onder de ingewikkeldsten en veelzijdigsten der oudheid behoort. Doch tegelijk is de plaats dankbaar, in zoover de vertaler ditmaal niet met het volstrekt onvertaalbare te worstelen heeft, en er voor hem kans bestaat eene goede vertooning te maken mits hij naauwkeurig, zinrijk, en zoetvloeiend zij:

Ook zocht, prijkend in schoonte,
 het kroost van Hippólytus d'oorlog:
 Virbius was 't, dien zijn moeder
 Aricia zond, die tot roem hem
 Kweekte in Egériës woud,
 dat, de vochtige stranden omzoomend,
 De immer gevierde altaren
 bevat der verzoenbre Diana.
 't Was daar, zegt men, dat toen
 't stiefmoederlijk lastren hem stortte
 In 't doodenrijk, en zijn bloed
 om den vloek eens vaders gevloeid had,
 Waar het verschrikte gespan
 hem verscheurde, Hippólytus opwaarts
 Keerde, om des hemels gestarnt
 en de glanzen des levens te aanschouwen,
 Door Péons heelkruid en
 Dianaas liefde herboren.
 Toen, om 't vergrijp verontwaardigd
 dat stout een gestorv'nen ten leven,
 't Duister der schimmen ontdoken,
 terug riep, stortte der goden
 Machtigste Phébus' zoon,
 d'uitvinder van zulk eene heelkracht,
 Door zijnen bliksem geveld,

in 't barnen der Stygische kolken.
 Maar door milde Diana verstoken
 in 't heimlijk verblijfsoord,
 Bleef in der nymfe Egériës woud
 Hippólytus balling;
 Waar, in Italiës bosschen,
 hij 't stille en vergetene leven
 Sleet, en veranderd van naam
 als Virbius weder in 't licht trad.
 Daarom wordt van 't gesticht
 en 't bosschaadje aan Diana geheiligd
 Al 't hoornvoetig geslacht
 dier rossen geweerd, die op d'oever,
 Schichtig voor 't monster der zee,
 met zijn wagen den jongling verdierven

Lezers die de moeite willen nemen, zoo hun geheugen hen in den steek laat, een hand- of een woordenboek te raadplegen, zullen den nederlandschen overzetter het regt laten wedervaren dat hij, in hetzelfde aantal versregels als het oorspronkelijk aan deze episode wijdt, al de trekken der Hippolytus-sage één voor één nagetrokken, de eenen niet verzwaard, de anderen niet verzwakt, en van het begin tot het einde den antieken toon bewaard heeft. De toespeling op Hippolytus' vrouwen-schuwe Diana-vereering; op den noodlottigen hartstogt van Fedra voor haar stiefzoon; op de verblinding van den vloekenden Theseus; op het herleven van den jongeling door Diana's voorspraak en Aesculapius' kunst; op de verbolgenheid van onderwereld en hemel over het gelukken dezer opwekking uit de dooden; op het heimelijk overbrengen van den herrezene naar Italie, waar hij Aricia huwt en in het woud van Egeria bij de altaren van Diana eene veilige schuilplaats vindt, - niets is overgeslagen, alles aangeduid. De vertaler heeft kunnen volstaan met één aantekening: 'Zekere overeenkomst van de legenden van dien Virbius, met hetgeen de grieksche dichters van Hippolytus den zoon van Theseus meldden, schijnt aanleiding te hebben gegeven tot het sprookje dat Hippolytus, door Aesculapius op verzoek van Diana in het leven teruggeroepen, als Virbius in Italie dit nieuwe leven gesleten had.'

Van deze gelegenheid maak ik gebruik nog eens voor het laatst er op te wijzen dat de *Aeneïs* eigenlijk eene encyclopedie der romeinsche oudheid is, en men tot in onderdeelen er al de voornaamste romeinsche ideeën terugvindt, vastgeknoopt aan feiten uit de romeinsche geschiedenis en de romeinsche legende.

De verhouding waarin Virgilius persoonlijk tot die denkbeelden stond verschilt niet wezenlijk van onze eigen verhouding tot de denkbeelden of het bijgeloof onzer voorouders. Niet alleen het weder levend worden van Hippolytus en het terugverschijnen van dezen in Italië onder den naam van Virbius gold bij hem voor een sprookje, gelijk Mr. Rau zich uitdrukt, maar hij was zich bewust dat zijn geheele heldedicht één fabel was.

Wanneer in Europa dichters van den tegenwoordigen tijd, ontgroeid aan het jodedom of het christendom waarin zij opgevoed werden, een christelijk leerstuk of eene joodsche legende bezingen, dan bemerkt men terstond dat zij niet meenen wat zij zeggen; dan wel dat zij onder dien vorm inzigten of aandoeningen verheerlijken die met het onderwerp maar even samenhangen. Men neme de proef met Heine. Er zijn in de 19de eeuw welligt door niemand verzen geschreven die het geloof der israëlieten, der roomsch-katholieken, der regtzinnige protestanten, zoo getrouw of met zooveel innigheid teruggeven als de zijne. Nogtans zijn wij geen van allen Heine's speelbal.

Bij de antieken in het algemeen en bij Virgilius in het bijzonder heeft het tegenovergestelde plaats. Van de kinderlijkste en schier onnoozelste voorstellingen omtrent het bovenzinnelijke wordt door Virgilius partij getrokken met een ernst dien wij onverstoorbaar noemen zouden, indien dit woord niet eene onaandoenlijkheid onderstelde welke hem vreemd is niet alleen, maar welke overal bij hem door eene levendige belangstelling des gemoeds vervangen wordt. Ware hij een kind der bijgeloovige romeinsche volksklasse geweest en gebleven, hij zou niet stelliger over zijne goden en godinnen hebben kunnen spreken. Doch wie onzer zou hem in dat geval aangehoord hebben? Hij heeft er dus blijkbaar iets

bijgedaan, en het geheim van dit mengsel met zich in het graf genomen.

Zeg niet, wanneer hij tot tweemaal toe Mercurius aan Aeneas laat verschijnen, ten einde den trojaanschen held tot vlugten te bewegen en ten aanzien der koningin van Karthago zijn hart te verstokken, zeg niet dat dit slechts een *cliché* is, bij de samenstellers van heldedichten in gebruik. Gaston Boissier, I 245 vg.: ‘Quand on y réfléchit, on trouve que la conduite d'Énée, qui serait choquante dans un poème ordinaire, convient au héros d'une épopée religieuse. Il a pu oublier un moment la mission divine dont il est chargé; les plus graves et les plus dévots ne sont pas toujours à l'abri de ces surprises; mais l'apparition de Mercure le rend à lui-même. En recevant les ordres de Jupiter, qu'un dieu lui apporte, il est saisi d'une sorte d'ardeur de sacrifice; il abandonne Didon, comme Polyeucte, dans le feu d'une conversion nouvelle, oublie Pauline. Ce rapprochement n'a rien de forcé. Le ton d'Énée, quand il dit à Didon: “Desine meque tuis incendere teque querelis” (IV 360), est tout à fait celui de Polyeucte lorsqu'il répond à Pauline (V, 3): “Vivez avec Sévère!” - Alleen had Polyeucte hij Pauline niets goed te maken, Aeneas hij Dido wel het een en ander. Is het dan óók een *cliché* dat Juno, die de stichting van Rome verhinderen wil, Venus gaat belezen Aeneas aan Karthago te boeijen door in het hart van Dido liefde voor hem te ontsteken? Ook dat Venus' om dit voorstel witjes lacht en het bevordert, wetend dat de liefde van Dido het beste middel is om in het vreemde land Aeneas' veiligheid te verzekeren? Ook dat zij Ascanius tijdelijk wegtoover, en Amor in zijne plaats Dido op de knieën zet? Ook dat elk gevoel van deernis met Dido uit het hart der godin als weggevaagd blijkt, van het oogenblik dat haar doel bereikt is en zij Dido niet langer noodig heeft?

Laat ons liever zeggen dat, zoo dit alles niets dan epische touwtjes zijn, de gemoedswereld van Virgilius' marionettespel fraaijer in elkander zit dan de zich noemende gemoedswereld der werkelijkheid. En nog liever, laat ons, zoomin de werkelijkheid lasterend als deze wereld der verbeelding, erkennen dat in het voorstellen der menschelijke lotgevallen en gemoedsbewegingen de oudheid een trap van volkomenheid bereikt heeft dien wij wel natreden kunnen, gelijk hij door de groote dichters van volgende eeuwen vaak nagetreden *is*, maar niet overschrijden.

Ik geloof dat men den lof der *Aeneïs* verkleint, wanneer men beweert dat de laatste gedeelten minder belangstelling inboezemen dan de eerste, en de dichter in het 4de Boek de beste proef van zijn talent gegeven heeft. Alles hangt af van het doel onzer nasporingen; van de soort onzer weetgierigheid; van de stemming waarin wij verkeerem.

Maar ongetwijfeld is de episode van Dido de populairste bladzijde van het gedicht, en mijn lezer heeft kunnen bespeuren dat zij mij gestadig voor den geest gezweefd heeft. Onwillekeurig maakt men haar van het overige los, gaat den eigenlijken hoofdpersoon als eene bij-figuur aanmerken, en heeft weldra slechts oog voor de bekoorlijke koningin, slechts oor voor hare weeklagt, slechts hart voor hare wanhoop.

Nooit werd aanschouwelijker voorgesteld hoe de natuurlijkste neigingen van het menschelijk gemoed de kiem eener katastrofe bevatten kunnen; en het eervolst vertrouwen in de menschelijke braafheid, zoo het niet met voorzigtigheid gepaard gaat, over iemands hoofd de schrikkelijkste rampen brengen kan. Men vindt het menschelijk leven nooit moeilijker, maar ook nooit verhevener, dan wanneer men de geschiedenis van Dido overweegt.

De eigenlijke moraal dezer schepping van den romeinschen dichter zou moeten luiden: Leef van berekening, vertrouw niemand, haal bij alles den notaris, prent u in dat gelijk-oversteken het beginsel der wijsheid is, en gij nooit digter bij uwe schade zijt dan in de onmiddellijke nabijheid van het voorgewend hoogste goed.

De gewone uitwerking echter van Virgilius' poëzie is, dat zij ons versterkt in ons geloof aan het bestaan en het innemende derzelfde dingen waaromtrent zij bestemd schijnt ons te ontgoochelen, en wij zoo vast als ooit ons overtuigd houden dat het lofwaardiger is met Dido door de goden misleid en door de menschen verraden te worden, - zij het ook dat men eindigt met zich te doorsteken, - dan in zijn geheel te blijven en te leven als een oester.

1883.

George Eliot en haar laatste werk.
(1822-1881) Impressions of Theophrastus Such, by George Eliot.
Londen, 1879.

I

Zeer fraai heb ik in het opstel *A half breed* de beschrijving van den renegaat Mixtus gevonden, die, zonder overtuiging ontrouw geworden aan het streven zijner jeugd, de straf dier zwakheid magteloos met zich omdraagt. Het zij mij vergund de plaats uit te schrijven:

‘De meeste menschen zien in Mixtus niets anders dan den voorspoedigen en schranderen koopman, van wal gestoken met het vaste voornemen een man van fortuin te worden, en daarin geslaagd. Naauwlijks iemand vermoedt dat zijne eerezucht is, of geweest is, op te treden als auteur; nog minder, dat hij vaak met weemoed den tijd herdenkt toen hij zich in een kring van jonge mannen en vrouwen bewoog, wier eenig wereldsch goed bestond in de geestdrift waarmede zij een godsdienstig, filantropisch, of wetenschappelijk doel najoegen; toen de jonge vriendin, die hij meest van al onderscheidde, theologische geschriften voor het volk zamenstelde;

toen hij zelf, in de achterbuurten eener voorname provinciestad, deel nam aan het werk der inwendige zending; toen hij nooit eene bijbellezing van Mr. Apollos verzuimd zou hebben: een welsprekend woordvoerder der Vrije Gemeente, wiens opleiding voltooid was in Duitschland en die door zijne geavanceerd-liberale gevoelens zich buitengewoon gunstig van de oppervlakkig vrijzinnige denkwijze dier dagen onderscheidde. Wie Mixtus destijds gekend had, zou gedacht hebben dat hij eene meer dan gewoon ernstige vrouw ten huwelijk zou vragen, mogelijk wel eene schrijfster, in het godsdienstige en maatschappelijke eenstemmig met hem gevoelend, hem aanmoedigend de studie niet te laten varen, - eene vrouw, in een woord, die aan zijne zijde, in eene der gewestelijke hoofdsteden, de ziel van een vrijzinnigen kerkelijken kring zou geworden zijn.

Hoe komt het dat Mixtus integendeel eene londensche heerehuizing bewoont, en hij zich beweegt in eene wereld hemelsbreed verschillend van de idealen zijner jeugd? Met wie trouwde hij ten slotte?

Met Scintilla, die hem betooverde door hare bevalligheid, hare levendigheid, en hare muziek, gelijk zij vóór hem anderen betooverd had. Hij leerde haar kennen bij gelegenheid dat hij voor zaken zich te Londen bevond. Zijzelf had geen fortuin, maar verkeerde met schatrijke grieksche kooplieden en met eene schaar kunstenaars, hunne natuurlijke beschermelingen en huisvrienden. Mixtus, die reeds een aanzienlijk vermogen bijeen gebragt had, dacht, verplaatst in die nieuwe omgeving: Waarom zou ik niet beproeven de twee dingen te vereenigen? Mits hij rijk genoeg zij, kan een man die het goede wil een hooger zedelijk leven den glans van het geld bijzetten, en, door in een fraai huis te wonen en open tafel te houden, zijn godsdienstig streven des te krachtiger aanbevelen, vooral indien hij getrouwd is met eene aanvallige, begaafde jonge vrouw.

Mixtus en Scintilla werden een paar. De begaafde jonge vrouw echter had nooit van de Vrije Gemeente gehoord, behalve dat hare leden niet uitblonken door goede manieren.

Alle dissenters scheerde zij over één kam, en zij vond

Mr. Apollos, den geavanceerd-liberalen bijbelverklaarder, even onuitsprekelijk vervelend, indien niet even onverbeterlijk ridikuul, als den eersten den besten predikant der afgescheidenen, of als den galmenden Mr. Johns, van het genootschap der Baptisten, in zij wist niet welke gemeene buurt. Menschen, in het algemeen, die in vollen ernst aan een denkbeeld schenen vast te houden, godsdienstig, maatschappelijk, of wijsgeerig, maakten op Scintilla den indruk, niet in alle opzichten toonbaar te zijn. Tien tegen één dat deze dogmatische lieden hunne taal niet magtig waren, of om eene geheime reden het smaken van sommige genoegens afkeurden, of zich niet wisten te kleeden, of met eene inteenlijst in den zak liepen. Zoo goed als zeker hadden zij verstand van kunst noch muziek, en in elk geval misten zij de gaaf een aangenaam gesprek te voeren. In Scintilla's oogen waren de meeste menschen belagchelijke wezens, ontbloomt van dat gevoel voor het schoone waarmede de natuur haar bedeed en hetwelk de opvoeding bij haar ontwikkeld had; doch lieden die “aan” godsdienst of begrippen “deden” waren belagchelijker dan de overigen, zonder dat dit gebrek werd opgewogen door iets van het onderhoudende hetwelk den gewenschten gast maakt.

Ontging dit eigenaardige de aandacht van Mixtus vóór het huwelijk? Of berustte hij er in dat Scintilla onkundig bleef van neigingen en denkbeelden die zijne halve jeugd vervuld hadden? De meeningen eener bekoorlijke vrouw worden door een liefhebbend man ligt aangemerkt als een onderdeel van hare bekoorlijkheid zelf; zooveel te meer, indien het louter negatieve meeningen zijn. Zooals, dat zij niet hecht aan de Triniteit of andere regtzinnige stellingen, maar het *stuff* en *nonsense* noemt wanneer haar aanbieder zich daarmede het hoofd breekt. De man gevoelt zijne meerderheid. Hij is zich bewust dat het huwelijk hem niet van zijn stuk zal brengen, waar het kwestien van beginsel geldt. Den draak te steken met de deftigheid der mannen was van oudsher een vrouwelijk voorregt, en de uitoefening daarvan maakt den huiselijken haard gezellig. Was Scintilla blind voor het vele voortreffelijke in de Vrije Gemeente, er stond tegenover

dat zij noch maalde over orthodoxie, noch taalde naar de staatskerk.

“Ook Scintilla harerzijds twijfelde geen oogenblik of Mixtus zou, eenmaal gehuwd met eene vrouw van haar doorzigt en hare vrolijkheid, zijne vrijgezelskuren spoedig afleeren. Zij vond hem een best mensch, volkomen aannemelijk, millionair in den dop; en zij had bij zichzelf vastgesteld dat geen der genoegens, weggelegd voor de echtgenoot van een millionair, haar ontgaan zou. Ook zij was geen kwade vrouw. Liever, zij was een aanvallig aapje, ter wereld gekomen met de kiem van sommige talenten die eene zorgvuldige opvoeding had uitgebroid.”

Behalve in de regstreeksche, door Mixtus vertegenwoordigd, munt de schrijfster ook in de zijdelingsche karakterschildering uit. Hare bestgeslaagde proef van die soort is het hoofdstuk *Looking Backward*, waar zij Mr. Such laat roemen in het voorregt geboren te zijn in de eerste jaren onzer eeuw, en tot vader een dorpspredikant gehad te hebben.

Met die dankbaarheid is het de schrijfster ernst. De herinneringen en de gevoelens van Mr. Such zijn ongeveer de hare. Protesterend tegen een heimwee hetwelk vaak naar een ander vaderland, eene andere eeuw, eene andere beschaving dan de onze doet wenschen, verhaalt zij de geschiedenis van hare eigen jeugd en valt bijna moedwillig uit hare rol. Hier wordt het zedelijk beeld niet trek voor trek nageschilderd, maar de lezer uitgenoodigd zelf het portret zamen te stellen, met de voorkeur der schrijfster tot handleiding:

“Werkelijk ben ik blijde mij den zoon te mogen noemen van een dorpspredikant, nagenoeg tijdgenoot van Scott en Wordsworth; ook al kwelt mij nu en dan de gedachte dat het kleine goed, waarvan ik leef, het opbrengen van kerkelijke tienden vertegenwoordigt. De smakelijke snede ham, bij mijn ontbijt genuttigd, herinnert mij soms het kermend varkentje, eene halve eeuw geleden onvrijwillig afgestaan door een arbeider of een pachter. De ham echter is zoo geurig, en glijdt zoo aangenaam naar binnen, dat de overweging geen andere uitwerking doet dan mijn radikalisme te temperen (mijn vader was *geen* radikaal) en ik mij afvraag of,

indien pachter en arbeider zich op mijn historisch standpunt hadden weten te plaatsen, de gedwongen belasting niet uit eigen beweging door hen zou opgebracht zijn?

In weerwil dan van deze en dergelijke *drawbacks*, herdenk ik met welgevallen mijne verstandelijke vorming door een vader die omgang hield met allerlei slag van menschen. Ik ben dankbaar dat hij niet tot de aristokratische predikanten behoorde, die zich geschaamd zouden hebben elders dan bij den heer van het dorp ter maaltijd te gaan; en nog dankbaarder ben ik dat hij geen graaf of markies was. De voorname schaduwzijde eener hooge geboorte is, dat zij in den regel de gelegenheid beneemt hartelijk te leeren deelen in het lot van personen uit verschillende klassen der samenleving. Een predikant, mijn jongen, - plag mijn vader te zeggen, - moet zich aan alle standen der maatschappij min of meer vermaagschapt gevoelen.

De leden zijner gemeente pruttelden over hunne verplichtingen te zijnen aanzien; doch wat bewijst dit? Te pruttelen wanneer er betaald moet worden, tienden niet uitgezonderd, is natuurlijk; maar het was óók natuurlijk dat de predikant prijsstelde op zijne tienden, en zorg droeg dat zij binnenkwamen. Een christenherder, die zijne financiën verwaarloosde, was in de oogen der welvarende boeren van dien tijd geen ideaal. Christenleeken, die schulden hadden in te vorderen, zouden hem verweten hebben een bedenkelijk voorbeeld te geven. Mijn vader werd er niet minder om geacht of bemind, al was hij een vriend van sparen; en, viel er aan sparen te denken, als hij zijne tienden niet ontving?

Zijne populariteit kwam mij ten goede, en gedurende vele maanden na mijn moeders dood, toen ik als negenjarige knaap achterbleef, ben ik nu in de eene boerderij, dan in de andere, met liefde verzorgd; vñ wat genoegelijker afwisseling dan te moeten logeren bij den heer van het dorp, waar een gouverneur aan huis was. Later, jaren achtereen, op mijn poney gezeten, vergezelde ik mijn vader op al zijne togtjes in de gemeente, en luisterde naar zijne verstandige gesprekken met Darby in het veld, of met Hanna op haar drempel. Hij was een degelijk prater en een degelijk rede-

naar. Zijne preeken waren reeds oud, geloof ik, toen mijn leeftijd er aandacht aan begon te schenken, en haar getal reikte niet verder dan de zon- en feestdagen van één jaar. Doch keeren ook dezelfde liturgien niet regelmatig terug? Zelfs al had ik ontdekt dat mijn vaders spaarzame leerredenen gedeeltelijk waren nageschreven uit de werken van voorgangers, dit zou mijn vertrouwen in zijne degelijkheid niet verminderd hebben. Ik begrijp dat men prijs stelt op versche eijeren, al zijn zij gelegd door eene domme kip; doch waarom op versche preeken?

Wanneer ik in een drukbezocht londensch salon om mij heen zie (want tegenwoordig ben ik een stadsvogel, gemeenzaam met sombere gevels en mij vertredend in de geflikte natuur van parken), dan rijst soms eensklaps voor mijn geheugen het beeld der vaderlijke gemeenteleden; en terwijl ik elboog aan elboog sta met een aantal heeren in *evening dress*, tracht ik de bonte levensgeschiedenissen te raden achter dien eenzelvigen aanblik. Parlementsleden, hoogleraren in de staathuishoudkunde, dagbladschrijvende leiders der volksmeening, waar komt gij van daan? Dat gelaat, waarin het nadenken rimpels heeft gegroefd, en hetwelk op dit oogenblik niets anders vertegenwoordigt dan een exemplaar der soort “witte das en zwarte rok”, heeft welligt eenmaal, toen de knaap nog in broek en buis stak, om den hoek eener pachthoeve staan gluren, lustig bijtend in eene snede roggebrood met spek. Die oogen, thans vermoeid door het gaslicht van gehoorzalen, ontcijferden misschien weleer de moedertaal in hetzelfde abéboek als ik; het abéboek der dorpen en kleine steden, aan de tusschen heggen en boomen gevatte straatwegen, waar men in de verte, over het kreupelhout en het wuivend riet, de schuiten geheimzinnig ziet voortglijden in de onzichtbare vaarten. De oogen van ons ligchaam en van onze ziel aanschouwden sedert vele andere tafereelen: tusschen eeuwige sneeuwtoppen hier, of geblakerde gedenktekenen van vergane wereldrijken ginds; of waar, in lange lanen van oranjeboomen, de bloesems geuren; of waar de tempel van Neptunus wachthoudt op den heuvel, bespeeld door de sirenenbarende zee. Doch *mijn* gezigtsor-

gaan althans bleef smaak vinden in het landschap mijner kinderjaren, bodem en wortel van ons nationaal leven en onze nationale spraak.

Zeker, het toenmalig Engeland met zijne voor geld te bekomen parlamentszetels, zooveel goedkooper dan de tegenwoordige, sedert de uitbreiding van het stemregt; zijne over ambten beschikkende edellieden, tuk op het kweken van verpligtingen; zijne gevangenissen zonder water, waar boeven en krankzinnigen dezelfde hokken bewoonden; zijne pompeuse, stilzittende liefdadigheid; zijne levenslustige, slechts aan absenteïsme lijdende predikanten; zijne bij loting aangevulde schutterij; bovenal, zijne volmaakte onverschilligheid omtrent het oordeel der nakomelingschap, - te weten van ons, - dat Engeland verschilt aanmerkelijk van het Engeland onzer dagen...

Doch ik word breedsprakig! Zij is mij dierbaar, de kinderlijke heugenis van het warme kleine nest, waar mijn gemoed in de vederen kwam. Sedert heb ik belang leeren stellen in vreemde landen, in de boeken van vreemde en oude volken, in het leven aan gene zijde van het Kanaal, waar, in de schaduw van middeleeuwsche kerkgebouwen, steden dommelen; in het leven van Londen zelf, waar het opgewekt denken en de nimmer afgaande koorts der bedrijvigheid, waar beurtelings de oververzadiging en de honger, den slaap uit de oogen weert. Mijn tegenwoordig gemoedsbestaan is doorgaans het bezige, gejaagde, metropolitaansche. Mijne zenuwen zijn een londensche barometer geworden, een litterarisch-politisch-sociaal londensch weerglas. Mijne vrijgezelstent staat opgeslagen waar ik, met veel wendens van hoofd en nek, in het naburig Square een groenen boom in het oog kan krijgen. Ik ben een burger der natie, genaamd Londen. Waarom? Groot is op aarde het aantal der vrijwillige ballingen! Daaronder worden er gevonden die uitweken door de aantrekkingskracht eener beminde zusterziel, - al ware hun blik liefst over de oude vlakten blijven weiden, en over de heuveltoppen, voorwerpen van hun eersten oogopslag.'

Staatkunde, letteren, maatschappelijke vraagstukken - in die drie werelden verplaatsen ons beurtelings de *Indrukken*

van Theophrastus Such. Vergelijkt men daarmede de indrukken van Theophrastus La Bruyère, dan blijkt George Eliot hare taak nog slechts gedeeltelijk afgewerkt te hebben. La Bruyère wint het van haar in rijkdom en verscheidenheid van onderwerpen, zoowel als in epigrammatische puntigheid. Één leemte bovendien zal *zij* nimmer kunnen aanvallen. De hofwereld waarin de fransche moralist der 17de eeuw verkeerde, is voor haar een gesloten boek. Onbekend met het verborgen leven der engelsche aristokratie, fantaserend over dat der engelsche boeren, bestudeert zij uitsluitend den engelschen burgerstand. Het gemoedsleven van een predikant is haar uitgangspunt; haar punt van aankomst zijn journalisten, professoren, kooplieden, parlamentsleden, en de zusters of echtgenooten dier heeren. Het menigvuldigst van al verwijlt zij bij de litteratuur. Van hare achttien hoofdstukken handelen er acht over zaken die met studie, met kritiek, met schrijven in verband staan. Een negende is aan de apologie van *Daniel Deronda* gewijd. Dit alles spreekt, in zekeren zin, van zelf. De voorbeelden die ik aanhaalde bewijzen overvloedig dat, zoo de omstandigheden den gezigtseinder der schrijfster haars ondanks beperkten, zij op het nieuwe veld hare oude meesterschap handhaaft.

Tot besluit laat ik een drietal proeven volgen die, verschijnt er te eeniger tijd eene keur van moderne engelsche satire en humor, daar gewis eene eereplaats zullen innemen. Zij zijn ontleend aan het achtste, het tiende, en het elfde hoofdstuk:

DE GEVAREN VAN HET BOERTIGE. - 'Bij Athenaeus vindt men de eeuwenheugende anekdote geboekt, hoe de burgers van Tirynthe, tot het inzicht gekomen dat de hebbelijkheid van altijd en om alles te lagchen hen ongeschikt maakte voor het waarnemen van ernstige belangen, het orakel van Delphi raadpleegden over de middelen welke hen van dit gebrek zouden kunnen genezen. Apollo schreef eene bijzondere soort van godsdienstoefening voor, gedurende welke de Tiryntiers beproeven moesten niet te lagchen. Zij deden hun best; - tot de flauwe aardigheid van een opgeschoten jongen hunne kunstmatige def-

tigheid te sterk bleek: als had het orakel hun willen leeren dat de goden-zelf een ingekankerd gebrek niet klakkelings verhelpen kunnen, noch in staat zijn zelfbeheersching en een gevoel van waardigheid te schenken aan een volk hetwelk, in uren van krisis voor het algemeen welzijn, zich laat verschalken door een zouteloozen kwinkslag.’

DE WESP EN DE HONIGRAAT. Dit is de satire van het weleer in Engeland en elders ontstaan geschil, of *Adam Bede* geschreven kon zijn door eene vrouw. - ‘In eene vergadering van dieren, *ad hoc* bijeengeroepen, kwam de vraag ter spraak wie de maker wezen kon van zekere honigraat, gevonden en buitengewoon smakelijk geprezen door Bruin en andere epikuristen. Alle redenaars stelden dat de vervaardiger een vogel moest zijn, aangezien het vindingrijk bouwen van nesten niet wel tot een ander departement behooren kon; want in die dagen waren de dieren nog weinig bedreven in de natuurlijke historie, en zouden zij de voorstelling dat ook visschen nesten kunnen bouwen, als gedrochtelijk verworpen hebben: gezwegen van de insekten, die in de hoogere kringen der zamenleving slechts schoorvoetend toegelaten werden, en van wier leven en bedrijf niet veel bekend was.

In vleijende bewoordingen werd dus de onderstelling geopperd dat de honigraat het aanzijn dankte aan den een of anderen beroemden en populairen vogel: zeer streelend voor de eigenliefde van Nachtegaal en Zwaluw, die geen van beiden stellig ontkenden, - mogelijk omdat de aangename verlegenheid, waarin het compliment hen bragt, storend werkte op hun geheugen. Maar de Uil persiffleerde deze verklaring, en leidde uit zijne bijzondere feiten-kennis de gevolgtrekking af dat geen ander dier als honigmakend in aanmerking kon komen dan het Muskusdier, omtrent het eigenaardige van welks exsudaten, zeide hij, niet in bijzonderheden behoefde getreden te worden. Van muskus tot honig nu was, dank zij de redeneerkracht van den Uil, maar één schrede.

Hierop ontstond een begin van verwarring. Het Muskusdier, geprikkeld door den hoogen dunk dien de Uil van zijn

talent koesterde, en overtuigd dat het honig zou hebben *kunnen* maken indien het op de gedachte gekomen was, werd onbescheiden; zoodat de Ekster aanbood, door het nemen eener anatomische proef met zijn scherpen snavel, de kwestie tot oplossing te helpen brengen. Het rumoer nam toe. Men vroeg het Muskusdier welken stamboom het vertoonen kon, - toen eene degelijke redevoering van den Kakatoea, over de bouwkunst der dieren in het algemeen (welke hij op zulke wijze in hoofdstukken splitste dat ook de honigraat tot haar regt kwam), eene afleiding bezorgde. Hetgeen de Kakatoea aanvoerde zat zoo uitmuntend in elkander, dat de toehoorders zich begonnen af te vragen of niet de persoon, die van het zamenstel der honigraat zulk een nauwkeurig begrip bleek te hebben, ook als haar maker beschouwd moest worden? Maar Bruin, die waarschijnlijk te goed gedineerd had om met bijzondere stichting te kunnen luisteren, zeide op zijn brombeertoon: “Praatjes vullen geen gaatjes”, - waarmede hij te kennen wilde geven dat de honig op was, en er geen nieuwe kwam.

Niet onmogelijk zou de vergadering teekenen van ongeduld zijn gaan geven, toen met jammerlijk gezwollen snuit de Vos binnen kwam loopen. Hij verhaalde dat alleen de Wesp als uitvinder van het aangenaam voorwerp kon beschouwd worden. Ik heb haar ontmoet, zeide hij, met overvloed van honig aan het lijf; echte honig, dit kan mijn neus getuigen, - want het waardig insect, welligt teregt verstoord over een onderzoek dat als twijfel aan de echtheid kon opgevat worden, heeft mij een tamelijk vinnigen prik gegeven; eene tuchtiging, vervolgde Reinaert, waarover hij niet klagen zou, aangezien de gezwollen toestand van een snuit, in gewone omstandigheden zoo fijn afgewerkt als den zijnen, de waarheid van zijn zeggen staafde, en de toehoorders overtuigen moest dat het honigmakend genie werkelijk door hem ontdekt was.

De erkende schrandrheid van den Vos, gevoegd bij de opmerkelijke zwellings, werd aangemerkt als een onwraakbaar bewijs, en de ontdekking trof op het gelukkigst zamen met het algemeen verlangen naar opheldering omtrent een belangwekkend vraagstuk. Nogtans werd hier en ginds een

gemompel vernomen, dat alles behalve van ingenomenheid getuigde. Sommige dieren van naam konden hun misnoegen niet verbergen. De onderkaak van den Orang-oetan viel zoo zichtbaar, dat de krachtige uitdrukking zijner gelaatstrekken schade leed; de deftige Pelikaan sloeg met de vleugels en schreeuwde het uit; de Uil zette weder zijn fluitje aan den mond; de Kakatoea werd luidruchtig en verloor den draad zijner rede; de Boa lachte zenuwachtig; de Hyena grijnsde, en vroeg op zwartgalligen toon of het niet verkieslijk ware de geheele zaak in de doos te doen, liever dan openlijk een insect te erkennen welks fabrikaat, gelijk allengs duidelijker werd, aanmerkelijk overschat was? Doch de zoetekaauwende meerderheid verwierp deze kortzigtige motie. Eene kommissie werd benoemd, die bij de Wesp hare opwachting zou gaan maken, en men vleide zich met het vooruitzigt dat deze diplomatieke maatregel gunstig werken zou op het voortbrengen van honig.'

VERWAANDE ONKUNDE. - 'Ik word bediend door een regtschape huisknecht wiens onbedorven spelling zoo zorgvuldig elken overtolligen medeklinker schuwt, dat hij *nit* schrijft voor *night*. Toen ik op een keer zijn weekboekje inzag, zeide ik schertsend: - Ge spelt naar den laatsten smaak, Pummel; de meeste menschen schrijven *night* met een *gh* tusschen de *i* en de *t*, maar voorname geleerden doen tegenwoordig evenals *gij*. - Ik geloof het gaarne, antwoordde Pummel. De *gh* wordt gebruikt, zooals u zegt; maar ik heb er mij nooit mede ingelaten.

Geen mogelijkheid, Pummel een teeken van verbazing te ontlokken. Meermalen heb ik opzettelijk beproefd hem te verwonderen, doch te vergeefs. Hij bewaarde óf eene eerbiedige onzijdigheid, als een welopgevoed bediende past wanneer hij onderstelt dat zijn meester te diep in het glas heeft gekeken, óf sprak met de volle overtuiging eener alwetendheid die het ondenkbaar acht dat men haar iets nieuws zou kunnen leeren.

Wanneer ik hem zeg dat de aarde draait als een tol, en hij met haar, dan antwoordt hij: - Daar heb ik in mijn

jonge jaren heel wat over moeten hooren, mijnheer; - en ik zie de rimpels in zijn voorhoofd dieper worden, en hij knikt van regts naar links, alsof de overvloed zijner kundigheden dreigde hem topzwaar te maken. Verhaal ik hem dat men in China jonge honden eet, dat in Australie langharige eenden gevonden worden, dat er landen zijn waar men een voornaam vreemdeling de hoogste eer meent te bewijzen door de tong tegen hem uit te steken, Pummel herneemt: Ik geloof het gaarne, mijnheer; met een *air* van welwillende berusting in mijn opwarmen van ouden kost zooals vaders en moeders doen, wanneer hun leerzaam zoontje van school komt met een anekdoteboek als prijs, en de knaap daaruit voorleest. Verder gaat hij nooit dan toe te geven dat uwe mededeelingen overeenstemmen met hetgeen hijzelf gezegd zou hebben, zoo gij, in plaats van uw overbodig onderrigt, hem *carte blanche* gegeven hadt. Dit is de verborgen zin van zijn telkens terugkeerend: Ik geloof het gaarne.

Pummel, - liet ik mij knorrig ontvallen, ontevreden over het uitblijven mijner koffij, - het water zou vlugger aan den kook gaan, zoo ge een anderen keer met uw ketel en spirituslampje eerst een wandeling in de bergen gingt doen. - Ik geloof het gaarne mijnheer. - Er zijn ook heete bronnen in IJsland. Ga liever naar IJsland. - Daar had ik al over gedacht, mijnheer.

Ik nam mijne toevlugt tot strikvragen; doch wat ik voorzien had, gebeurde. Nooit erkent Pummel zijn onvermogen de kwestie op te lossen, of hij geeft tevens te verstaan dat het mensdome nu eenmaal niet wijzer is. - Waar komen eb en vloed vandaan, Pummel? - Dat weet niemand precies, mijnheer. De eenen verklaren het zus, de anderen zoo; maar ik twijfel of zij het bij het regte eind hebben.

Zelf nooit verwonderd, is hij er steeds op uit anderen te verwonderen. *Zijn* brein, denkt hij, is zoo doorweekt met kundigheden dat het geen nieuwe meer kan opzuigen. De breinen zijner medemenschen, daarentegen, beschouwt hij als dorstige sponzen welke de liefde gebiedt nat te houden. Wanneer hij zich vreemdelingen voorstelt, dan verbeeldt hij zich bovenal hoe verbaasd zij moeten staan over hetgeen zij in

ons land aanschouwen, inzonderheid over de groote stukken rundvleesch. Denkt hij aan Adam, dan treft het hem hoe de vele dieren om hem heen Adam moeten verbaasd hebben, - want hij was niet, als wij, van jongs af gewoon aan vee-tentoonstellingen, mijnheer. - Gaarne onderhoudt hij zich met den knaap die mijne laarzen poetst en mijne boodschappen doet; en op bijna ruwen toon heb ik hem tot dien jeugdigen grootspreker hooren zeggen: Houd je nu maar niet alsof je het weet, want hoe meer je zwetst, hoe duidelijker ik zie dat je een domoor bent. - Dit blijk van doorzigt in Pummel heeft mij bevestigd in het gevoelen: dat de zelfgenoegzamen bij uitnemendheid ook bij uitnemendheid de gaaf bezitten het liefelijke der bescheidenheid in anderen te waardeeren.'

1879.

II

Onverwachts is de dood een vrouweleven komen vernietigen welks persoonlijk lief en persoonlijk leed voor het oog der wereld zorgvuldig verborgen werden, maar alleen om als maatschappelijke kracht des te weldadiger werkzaam te zijn in uitgebreiden kring. Geschreven onder den indruk der tijding van George Eliot's overlijden. Naar waarheid beweren de engelsche bladen, die het overlijden van George Eliot aankondigen, dat de beteekenis dezer vrouw verder reikt dan één land of één geslacht.

De tijdgenoot geweest te zijn van Macaulay en Stuart Mill en Carlyle, van Bulwer en Dickens en Thackeray, van Tennyson en Swinburne, van Charlotte Brontë en Elizabeth Browning, en daarnevens uitgemunt te hebben door iets bijzonders, hetwelk de anderen rijk genoeg waren van zichzelf om het niet te benijden, doch waarvan het bezit niettemin door hen en door haar zou aangemerkt zijn als een benijdenswaardig voorregt, - dit onderstelt eene buitengewone vereeniging van gaven; gaven, even buitengewoon als hare vereeniging.

Somtjds verwijt ik mij, bij het beoordeelen van nederlandsche talenten die tegelijk met George Eliot bloeiden, of maar korte jaren haar in den dood voorgingen, te weinig erkentelijkheid getoond te hebben. Gisteren stierf Bernard ter Haar: en ik had moeten bedenken dat, bij den tegenwoordigen stand onzer letteren, het heengaan van Ter Haar eene betreurenswaardige leemte openlaat. Niet de eerste de beste is in staat ons aan een lierzang als *Bij het portret van Strauss* te helpen, of aan eene vertelling als *Huibert en Klaartje*. En wie geeft ons een romanschrijver terug, zoo gezellig en zoo argeloos als Jacob van Lennep? Wie vergoedt ons het zwijgen van Da Costa?

Zoo zal ook thans in Engeland, bij het overvloeijen der middelmatigheden van den dag, George Eliot's gemis dubbel diep gevoeld worden. Zij behoorde tot een geslacht van letterkundigen gelijk zelfs een groot volk niet ligt, in dezelfde eeuw, er tweemaal een zal voortbrengen. Pas laat, betrekkelijk, toen vele andere eerste plaatsen reeds bezet waren, kwam zij zich aanmelden; doch zij veroverde de hare met een gezag hetwelk door niemand betwist werd.

Aan eene wijsgeerige, duitsche wijze van denken paarde zij eene karakteristieke, praktische kennis van haar land en hare landgenooten, die beiden, ofschoon elke soort van chauvinisme haar vreemd was, om strijd door haar bemind werden. De liefde voor Engeland, en voor het eigenaardig engelsche, zat haar in het bloed.

Ook weder uit de bespiegelingen in haar laatste werk bleek dit, gelijk, van het begin af, uit de landschappen en de figuren in hare romans. 'Is er een tweede land op aarde,' vraagt Theophrastus Such, 'dat tegelijk zoo weinig verandert, en voor verandering zoo vatbaar is, als Engeland? Ons nationaal leven gelijkt de omgeving die ik als kind leerde liefhebben: geen omkeeringen op groote schaal, maar talrijke kleine wijzigingen, waaronder aandoenlijke. Het landschap mijner jeugd heeft dan ook aan den eenen kant voor mij niets van de oude bekoring verloren, en tegelijk hoor ik bij iedere schrede het eene andere taal spreken, weerklank van nieuwe menschelijke inspanning. Elders, in grooter en groot-

scher landen, ontvangt men dien indruk niet. Welk verschil maakt het, of tusschen de bergtoppen der Apennijnen een onnaspeurlijke spoortrein snort over een viadukt? Of eene karavaan, beladen met den oogst van een geheel volk, voortkruipt te midden van de rustelooze eentoonigheid der woestijn? Of uit den schoorsteen eener lokomotief een wit wolkje over het gelaat der Sfinx vliegt, die roerloos nederziet op hare eigen langzame begrafenis in het egyptisch zand? Engeland's weiden, daarentegen; Engeland's door heggen omlijste graanvelden; de glooiende heuvelen, waar wij onze windvaantjes gingen planten; onze zachtstroomende rivieren, juist krachtig genoeg om hier en ginds een waterrad in beweging te brengen; onze dorpen, heengestrooid langs de voormalige diligencewegen; allen zijn als de wisselende trekken van één moederlijk gelaat, en met welgevallen schijnt de moeder te deelen in het werkzaam leven harer kinderen. Zij verdrijft hen niet met minachting van achter hunne ouderwetsche ploegen of uit hunne ouderwetsche karren, maar doet iedere veldhut en iedere schaapskooi, iedere brugleuning en iederen omgevallen boomstam, een belangrijk klein voorval worden - niet maar een stip in de ongemeten ruimte, maar eene penteekening in het handschrift der geschiedenis van het maatschappelijk leven.'

Op mij hebben in de geleidelijke orde van hun verschijnen George Eliot's werken den indruk gemaakt, niet alsof mij het voorregt ware te beurt gevallen, een tijdgenoot van Shakespeare of van Milton (hoewel er veel miltoniaansch en nog meer shakespeareaansch in voorkomt), een tijdgenoot van Byron of van Shelley (hiertoe vind ik, in hunne nationale kleederdragt, ze niet engelsch-revolutionair genoeg), maar een tijdgenoot van Goethe te zijn en het eerste verschijnen van *Herman en Dorothea*, van *Wilhelm Meister*, van *Faust* te beleven.

Dit hangt zamen met hetgeen ik als George Eliot's duitsche vorming en als de duitsche plooi van haar geest beschouw. Men vindt niet bij haar het bewegelijke van Charlotte Brontë, het hijgende van Elizabeth Browning, maar eene soort van olympische rust. En niet daarin alleen is het, dat zij aan

Goethe denken doet. Neem *Adam Bede*, neem *Romola*, neem *Middlemarch*, hare drie voornaamste scheppingen. In elke daarvan, zult gij zien, geeft zij eene op zichzelf staande, afzonderlijke wereld, die zij vooraf door studie en nadenken in zich opgenomen en met de kinderen harer verbeelding bevolkt heeft.

Goethe bezat die gaaf in nog sterker mate; doch hetgeen wij bij George Eliot aantreffen is eene gaaf van dezelfde soort. De beeldende kracht welke *haar* voortstuwt, gaat insgelijks bij voorkeur verhalend of beschrijvend te werk. Om kennis te maken met hare helden en heldinnen, moet men haar lezen. Het zijn tooneelvoorstellingen in boeken, niet in schouwburgen.

Enkel door inspanning kan geen auteur het zoo ver brengen dat geheele samenlevingen uit de dooden voor hem gaan opstaan, en de menschen weder beginnen te handelen overeenkomstig de beweegredenen die weleer met hen ingesluimerd waren. Er is bovendien een afzonderlijk genie voor noodig, evenals voor het scheppen van eigenlijk gezegde drama's. De dramaschrijver behoeft eene sterker verbeelding, de romanschrijver eene overvloediger en naauwkeuriger kennis, meer bespiegelende wijsbegeerte. Uit de hoogte zijner historische wetenschap, zijner filosofie der geschiedenis, zijner gemeenzame bekendheid met de verschillende oplossingen der levensraadselen; uit de hoogte ook van zijn inzicht in de samenstelling der maatschappij en in het verband van het eene individuële leven met het andere; geeft hij van de menschen en de dingen eene belangwekkende en diepzinnige, bovenal eene kalme ademende voorstelling. Zulke romans zijn die van Goethe; hetzij hij ze regtstreeks als verhalen in proza, of als gedichten onder den naam van tooneelstukken aanbiedt. Tot dezelfde orde behooren ook de romans van George Eliot.

Men herinnere zich hoe zij in *Adam Bede* de hartstogten van alle ten tooneele gevoerde personen beheerscht. De hoofdpersoon en zijne moeder; boerin Poyser en Bartle Massey; Arthur Donnithorne en Hetty Sorrel; Dinah Morris en Ds. Irwine; een voor een worden zij doorzien. Men blijft on-

kundig van niet één hunner drijfveren; van niet één omstandigheid welke op hunne handelingen van invloed geweest kan zijn: hunne daden zien wij voortvloeijen uit hunne neigingen, en hunne neigingen bepaald worden door hunne geboorte, hunne opleiding, of de hen omringende natuur. In sommige oogenblikken wordt de eenvoudige dorpsvertelling een boeiende roman; in andere een aangrijpend treurspel; in nog andere blijft zij hetgeen haar naam aanduidt. Doch hetzij zij dale of rijze, nooit is de albeheerschende geest der schrijfster afwezig, die als eene onzichtbare godheid, neen als eene zedelijke natuurwet, alles laat voorvallen gelijk het voorvallen *moet*, omdat het niet anders voorvallen *kan*. Ik houd *Adam Bede* voor een onsterfelijk boek; een der werken waarnaar het volgend geslacht de tweede helft der 19de eeuw beoordeelen zal. Eene bewonderenswaardige theorie der onzienlijke wereld ligt er als te sluimeren op den bodem van een vollen en digten menschelijken plantegroei.

Eene der redenen waarom George Eliot zoo dikwijls kerkelijke toestanden en godsdienstige zielstoestanden schildert (ook *Adam Bede* vloeit er van over), is dat zij op dit gebied zich in hare volle kracht gevoelt. In een land als Frankrijk, waar de godsdienst buiten het leven omgaat en het celibaat der priesterschap scheiding maakt tusschen kerk en maatschappij, zou hare methode niet half zoo goed geslaagd zijn. Hare werken zijn dan ook in Frankrijk niet doorgedrongen tot het groote publiek, en ik twijfel of het woordenboek van Vapereau ook slechts haar naam vermeldt. In de laatste uitgaaf van Vapereau's Dictionnaire des Contemporains (1881) wordt George Eliot voor het eerst genoemd.

In Engeland daarentegen, waar eerst in den allerjongsten tijd de maatschappij zich is gaan emanciperen; waar zij nog kort geleden den eenen vorm van het kerkelijke slechts verliet of verstiet, om met des te meer ijver zich bij een anderen aan te sluiten - in Engeland vond George Eliot juist het terrein hetwelk zij voor de ontplooiing van haar talent het meest behoefde. Laat haar de godsdienstige kwestie mogen stellen; en, al moet zij daarvoor naar Italië reizen,

naar het roomsch en middeneeuwsch Italie, waar Savonarola tegen de renaissance in verzet komt, zij zal een meesterwerk leveren.

De nog voortreffelijker zamenstelling van *Romola*, bij *Middlemarch* vergeleken, behoeft geen andere verklaring. George Eliot beheerscht hare stof wanneer zij zuiver maatschappelijke toestanden analyseert, en daaronder die welke aan de analyse van gewone vernuften steeds ontsnappen. De maatschappelijke toestanden bedoel ik, welke onzen eigen leeftijd onmiddellijk voorafgingen: geen geschiedenis van heden meer, en nog niet ten volle geschiedenis van gisteren. Hetgeen zij van dien aard in *Middlemarch* en *Felix Holt* geleverd heeft, is zonder wedergade in de nieuwere engelsche letteren.

Doch in *Romola* kon zij het maatschappelijke aanvullen met het kerkelijke, en, onder een anderen hemel, in eene andere eeuw, al de krachten harer engelsche wereld zich tegelijk laten inspannen. Daarom bekoort dit boek in zoo hooge mate. Daarom is het leven, hetwelk de hoofdpersonen er leiden, zoo vol. Alleen eene engelsche vrouw van onzen tijd, toegerust met die bijzondere soort van talent, kon zulk eene fictie in het leven roepen. Weder komt de zedelijke natuurwet van daareven, en gaat als een eg over het leven van Tessa en van Romola, van Tito en van Savonarola. Hetzij het óndergaat of zich handhaaft, verwoest of gered wordt, elk dier levens is een zich vervullend noodlot, met meer noch minder idealen, meer noch minder vulgariteit, meer noch minder deugd, meer noch minder schuld, dan bij de rotsen of de bloemen zouden waargenomen worden, indien de bloemen en de rotsen menschen werden.

Verlangt men dit grootsche in miniatuur te zien, men geve acht op George Eliot's engelsche predikanten-karakters: een goede maatstaf, want zij heeft aan hunne schildering in de *Scenes of clerical life* hare eerste lauweren te danken gehad. Op dit kleine veld komt hare methode, de bijzondere rigting van haar geest, duidelijk aan het licht.

Geen harer predikanten is een held, geen hunner is een lafaard, van geen hunner maakt zij eene karikatuur. Hunne dogmatische gevoelens beschouwt zij als maatschappelijke na-

tuurproducten. Zij heeft kerkelijke hervormers gekend, zegt zij, die het leven hunner huisgenooten verbitterden. Doch aan den anderen kant stelt zij geen eer in het opmerken eener wrat, indien het gelaat, hetwelk daardoor ontsierd wordt, overigens welwillendheid uitstraalt.

Zij gelooft dat er op den bodem van 's menschen aard iets goeds en iets groots ligt; of in het leven van bijzondere personen weleer gelegen heeft; of onder gunstige omstandigheden weder te voorschijn kan geroepen worden. Aan hare predikanten toetst zij als het ware de naauwkeurigheid dier hypothese; houdt aanteekening van de gevallen vóór en de gevallen tegen; en blijkt ten slotte, wanneer zij in alles hen behandeld heeft als een kort begrip van het groote algemeene menscheleven, henzelf ook naar het leven geschilderd te hebben.

Was het haar eigenlijk om dat schilderen te doen? Of eigenlijk om eene proef op de som harer wijsgeerige theorie? Men bemerkt alleen dat zij, ook hier, buiten en boven de kwestien staat; kwestien die, terwijl zij anderen of in hartstogt doen ontsteken, of onverschillig laten, bij haar eene belangstelling wekken die niet weigert zich tot deelneming te laten verwarmen, of eene deelneming die elk oogenblik bereid is weder af te koelen tot belangstelling.

Onder den titel van haar eersten en populairsten grooten roman schreef George Eliot een motto uit Wordsworth, dat den aandachtigen lezer harer werken, ook van al de latere, gestadig voor den geest blijft zweven. De woorden hebben een stillen klank en getuigen van eene bescheiden eerezucht; doch verraden te gelijk eene groote zelfbewuste kracht, in antwoord op de vraag: Waarom schrijft gij?

So that you may have
Clear images before your gladden'd eyes
Of nature's unambitious underwood,
And flowers that prosper in the shade. And when
I speak of such among the flock as swerved,
Or fell, those only shall be singled out,
Upon whose lapse, or error, something more
Than brotherly forgiveness may attend.

Onwillekeurig komen hierbij de edelmoedige regels van Rückert in het geheugen.

Es ist nicht gut die Menschen zu verachten;
Viel besser ist's sie liebend zu betrachten,
Zu kennen ihre arme Staumnatur.

In het waarderen dier *Staumnatur* des Duitschen en van dat *Nature's unambitious underwood* des Engelschen dichters lag het geheim van George Eliot's grootheid, die gebood omdat zij eene meerderheid, en aantrok omdat zij humaan was.

1881.

Tot hiertoe heeft men het leven van George Eliot slechts onvolledig en gebrekkig gekend. Hare thans verschenen biografie, zamengesteld uit fragmenten harer eigen brieven, preciseert voor het eerst een groot aantal voorheen onbestemde gegevens. *George Eliot's Life*, edited by her husband J.W. Cross. London 1885, 3 vol. Wij zien er uit dat van het begin af zekere edele neigingen in haar gemoed den boventoon gevoerd hebben, en al hare verdere daden door die natuurlijke overhelling bepaald zijn.

Zij is geboren op het land, en opgegroeid in de nabijheid eener provinciestad. Hare moeder heeft zij weinig of niet gekend. Haar vader had, voor iemand die begonnen was als timmerman of schrijnwerker, het betrekkelijk ver gebracht. In dienst van een groot grondbezitter, die van hem een rentmeester of administrateur maakte, verzamelde hij een klein vermogen. Uit zijne nalatenschap viel de dochter mettertijd een kapitaaltje ten deel, welks renten f 700 of f 750 bedroegen.

Zij had een drie jaren ouderen broeder dien zij in hare kinderjaren aanhing met eene hartstogtelijke vereering; als kon zij niet gelukkig zijn dan in de schaduw van een bemind persoon, krachtiger dan zij. Toen haar broeder den leeftijd bereikt had dat hij een rijpaard ten geschenke kreeg, en zij hem op zijne zwerftogten in de buurt niet langer volgen kon, was die leegte eene dagteekening in de geschiedenis van haar hart.

Van eene christelijke meisjescostschool in de stad keerde zij als eene vurige geloovige onder het dak haars vaders terug. Zij werd eene vrijwillige zondagschoolhouderes, eene vrijwillige pleegzuster; alles zonder schade voor het bestuur der vaderlijke huishouding en voor het voltooijen harer studien. Zij bekwaamde zich in het Fransch, het Duitsch, het Italiaansch, het Latijn, en maakte gaandeweegs kennis met een groot aantal boeken. Te Coventry, in welks buurt zij buiten woonde, kwam zij in aanraking

met een kring jonge mannen en vrouwen die gedurende acht jaren hare liefste vrienden bleven. De mannen waren ongeveer hetgeen men thans vrijdenkers noemen zou, de vrouwen deelden in de gevoelens der mannen. Mary-Ann Evans (zoo luidde de meisjesnaam van George Eliot) bezat een scherpzinnigen en vasten geest, gepaard met eene sterke behoefte aan opregtheid. Door hare eigen lectuur, en door den invloed harer vrienden, ging zij allengs zich de vragen stellen die betrekking hebben op de menschelijke lotbestemming. Haar christelijk geloof ontviel haar op die wijze, maar reeds toen kon men opmerken dat het scepticisme bij haar hand aan hand ging met een levendig gevoel van vereering. Zij doorzag het menschelijke der verschillende godsdiensten, en hield zich tevens overtuigd dat de behoeften en aandoeningen, waaruit dezen haar oorsprong genomen hebben, niet-alleen nog heden dezelfde, maar dat zij ook de beste en eerbiedwaardigste van allen zijn.

Men moet er zich over verbazen dat de eerste letterarbeid waarop hare keus zich vestigde, geweest is het leveren eener engelsche vertaling van Strauss' *Leben Jesu*. Nog verwonderlijker evenwel is het dat zij reeds toen een eigen oordeel had over dit werk. 'Alles gaat goed', schreef zij in haar dagboek of aan eene vriendin, 'zoo lang ik vind dat Strauss gelijk heeft; maar hij heeft ook dikwijls ongelijk. Trouwens, dit kan niet anders wanneer iemand in alle bijzonderheden een algemeen denkbeeld wil ontwikkelen, en hij eene volledige theorie beproeft te bouwen uit gegevens die nog maar een onderdeel der waarheid zijn.'

Toen Emerson in 1848 Engeland bezocht en te Coventry herhaaldelijk miss Evans ontmoette, vroeg hij haar op een keer van welk boek zij het meest hield. 'Van de *Confessions* van Rousseau', antwoordde zij met hare gewone openhartigheid. Even goed had zij kunnen zeggen: 'Van *Indiana*, van *Lélia*, van *Jacques*, en verdere anti-kerkelijke of anti-sociale romans van George Sand'. Zij had er kunnen bijvoegen: 'Van Spinoza's *Ethica*', of: 'Van Thomas a Kempisen zijne *Imitatio Christi*'. In hare brieven uit dien tijd spreekt zij over al deze geschriften als onderdeelen harer lievelingslectuur; en altijd met hetzelfde voorbehoud als ten aanzien van het werk van Dr. Strauss. Zij duldt niet dat men verlange te weten of zij in het leven, in de gevoelens, in de denkbeelden dezer auteurs, alles beaamt of goedkeurt. Zij vraagt alleen welk licht zij voor haar eigen geest ontstoken, welken weldadigen indruk zij op haar hart gemaakt hebben. In Mei 1849 verloor zij haar vader. Deze was ten einde toe een regtzinnig christen gebleven, en had over het ongeloof zijner dochter meermalen het hoofd geschud. Haar de openbare godsdienstoefeningen te zien verzuimen was hem eene grief. Maar zij verpleegde hem met zoo veel eerbiedige liefde, dat er geen verwijdering ontstond.

Het eerste gebruik, door de dertigjarige Mary-Ann van hare vrijheid en hare f 750 inkomen gemaakt, was dat zij een zomer en een winter te Genève ging doorbrengen bij eene zwitsersche familie aan huis.
Zwitserlands

berglucht was dienstig voor hare zwakke gezondheid, en zijne eenvoudige levenswijs voor hare karig gevulde beurs. Naar Engeland en Coventry teruggekeerd, begaf zij zich een- en andermaal naar Londen, waarschijnlijk met het doel litterarische bezigheid te zoeken. Te Genève had zij Voltaire gelezen, had voortgewerkt aan hare vertaling van Spinoza, was aan de hoogeschool een cursus over toegepaste fysica gaan volgen, en had dagelijks op hare kamer, ten einde 'hare hersenen niet verslappen zouden', aan mathesis gedaan. Zoo toegerust mogt zij gelooven dat er een londensch tijdschrift moest te vinden zijn dat hare medewerking niet versmaden zou. Het trof dat de londensche uitgever Chapman, die op dat pas eigenaar der *Westminster-Review* stond te worden, kennis had aan hare vrienden te Coventry en omzag naar een persoon geschikt voor redakteur.

Miss Evans had voor de *Westminster* (van welke de nieuwe uitgever wenschte dat zij een orgaan der denkbeelden van Auguste Comte worden zou) een wijsgeerig artikel geschreven naar aanleiding van een boek over den *Vooruitgang in het denken*. Dit was den heer Chapman niet ontgaan. Hij stelde zich regtstreeks met haar in betrekking, bragt haar in kennis met zijn gezin, bood haar eene plaats aan zijne tafel, en meteen de leiding van zijn tijdschrift aan. Zij sloeg toe, en bleef gedurende twee jaren (1852 en 1853) hoofd van het uitvoerend bewind der *Westminster-Review* - vierendeeljaarschrift vol filosofie en sociologie, tegelijk zwaar op de hand en schitterend, akademisch en vrijpostig, strijdlievend en deftig, kortom de laatste van alle 'periodieken' waarvoor men in gewone omstandigheden eene vrouw verzoeken zou de korrespondentie te voeren, de drukproeven na te zien, en het bibliografisch album voor hare rekening te nemen.

Onder de mannen van naam welke voor de *Westminster-Review* schreven of in den bloei van het tijdschrift belangstelden (Carlyle, Grote, Stuart Mill), altogader vaste bezoekers van Chapman en opregte bewonderaars van het talent zijner redaktrice, waren er twee in wier onderhoud zij meer dan gewoon behagen vond: Herbert Spencer, pas beroemd geworden door zijn eerste groote werk, en George Lewes die zich eerlang algemeen vermaard zou maken door zijne levensbeschrijving van Goethe.

Spencer had haar in zekeren zin niet noodig. Hare vriendschap voor hem kon zuiver intellektueel of wetenschappelijk blijven. Zich met hem in wijsgeerige bespiegelingen te verdiepen, in zijne uitgebreide kundigheden zich te verlustigen, was haar genoeg.

Voor Lewes gevoelde zij meer. Moedwillig verlaten door eene onwaardige echtgenoot; belast met de zorg voor het opvoeden van zoonen; ongeschikt voor den arbeid, indien men hem niet gestadig terzijde stond en hem ontrukte aan zijn nederzitten bij de pakken, - was Lewes de persoon aan wien zij onwetend dacht toen zij weleer uit Genève en uit hare beminde afzondering schreef: 'Niet zonder schrik kan ik er aan denken naar Engeland terug te keeren. Engeland is mij het land der naargeestigheid, der verveling, der platheid. Wel is waar is het tevens voor mij het land van

den plicht en der banden van het gemoed. In de toekomst koester ik maar één vurigen wensch: dat ik eene vrouwetaak te vervullen moge vinden; de gelegenheid voor iemand mijn bestaan te geven en iemands geluk te verzekeren, rein en kalm.'

Hier eindigt het leven van miss Evans, en begint het leven der schrijfster die George Eliot's naam onsterfelijk maken zou. Van hare verbindtenis met Lewes dagteekende haar optreden als romanière. Voor hem alleen (kan men zeggen) schreef zij hare bewonderenswaardige verhalen. Alleen om hem verheugde het haar dat zij beroemd werd.

Niets natuurlijker dan dat bij het oordeelen over zulk een bestaan onze begrippen van wereldsche zedelijkheid te kort schieten. Het leven op te vatten als een middel om gelukkig te *worden* door gelukkig te *maken*; al het overige daaraan op te offeren; er in te berusten dat derden dit veroordeelen: slechts een klein getal uitverkorenen zijn daartoe in staat. Zoo in de romans van George Eliot de verborgenste schuilhoeken van het hart ontsloten worden, het is omdat de schrijfster de eerlijkheid ten overstaan van zichzelf als den hoogsten plicht beschouwde.

1885.

Lord Beaconsfield. (1804-1881)

I

Vóór de *Curiosities of Litterature* van Disraëli den vader, in de nieuwe uitgaaf van 1866, bevindt zich een portret van 1797, hetwelk men slechts behoeft aan te zien om terstond zich rekenschap te leeren geven van de atmosfeer waarin Disraëli de zoon zou opgroeijen.

De jonge man der 18de eeuw, dien het verbeeldt, telt pas dertig of een en dertig jaren; en de lange, natuurlijke haren, gescheiden op het nog ongerimpeld voorhoofd, hangen regts en links in overvloed langs de gevulde wangen. Dat zij gepoederd zijn bewijst alleen dat de mode dit toen eischte, en de drager niet tot den militairen stand behoorde; destijds, naar het voorbeeld der republikeinsche generaals aan deze zijde van het Kanaal, reeds met haarzak *en* poeder voor goed in onmin. Ook de witte das is geen argument: nooit heeft de engelsche middenstand deze als een zinnebeeld van den ouderdom beschouwd. Maar wel is het een distinktief teeken dat de donkere schrandere oogen, al op dien leeftijd, met een gouden bril gewapend zijn, en men zweren zou den gebogen neus te zien hunkeren naar het snuffelen in boeken. Kortom, Isaäc Disraëli is levenslang een type van den fijngevormden, welgestelden, welopgevoeden kamergeleerde geweest; en toen

zes of zeven jaren later de kleine Benjamin op vaders knie zat, eerstgeboren zoon uit een gelukkig huwelijk dat er meer dan veertig duren zou, waren boeken, boeken, boeken, ook de eerste voorwerpen waardoor de aandacht van het kind geboeid zou worden.

Het leven van den vader en het leven van den zoon, het een zoo rustig, het ander zoo bewogen, het een zoo verborgen, het ander zulk een gestadig aan den weg timmeren, hebben een scherp contrast vertoond; maar de zoon is *niet* in strijd met 's vaders wenschen een publiek persoon geworden, evenmin als zijne ontwikkeling eene wending heeft genomen die indruischte tegen 's vaders rigting. Isaäc Disraëli was een godsdienstig vrijdenker van venetiaansch-israëlitische afkomst, geestverwant en vereerder van Mozes Mendelssohn, dien hij 'den joodschen Sokrates' noemde. Zijn stelselmatig zich onthouden van elk deelnemen aan de openbare zaak sproot niet voort uit geringschatting of onverschilligheid in beginsel, maar was een gevolg der omstandigheden en van persoonlijke voorkeur. *Zijn* vader, die het handelshuis van Venetie naar Londen had overgebracht, had door de ondervinding geleerd dat de engelschen van 1750 de gelijkstelling van alle nationaliteiten en alle gelooven nog niet verdragen konden; en toen die vader, negentig jaren oud geworden, hem een vermogen naliet aanzienlijk genoeg om ook het bankiers- of koopmansbedrijf er aan te kunnen geven, besloot Isaäc zich geheel aan de studie en aan het huiselijk leven te wijden. Doch in zijn hart was hij een aristokraat, een tory en konservatief, - konservatiever zelfs, en een beter tory, dan zijn zoon ooit worden zou. Hijzelf heeft gewild of geduld, ofschoon zijn vader en hij israëlieten gebleven waren, dat Benjamin, toen de tijden intusschen waren veranderd en verbeterd, lidmaat van de engelsche staatskerk worden, voor het openbaar leven zich voorbereiden, of althans niet, door naam-israëliet te blijven, den weg daartoe zich moedwillig afsnijden zou.

De half weemoedige jovialiteit, welke uit Isaäc Disraëli's vriendelijke trekken spreekt en die, naar het getuigenis van jongere tijdgenooten, hem tot in zijne blindheid en zijne twee

en tachtig jaren bijgebleven is, doet onderstellen dat hij ook maar half zuur heeft gezien toen zijn begaafde zoon, thuisgekomen van de kostschool en in de leer gedaan bij een praktizijn, meer smaak voor gezelschappen dan voor den kantoorlessenaar openbaarde. De kleinzoon had dien trek van zijn grootvader, - een man van uitgaan en van geldmaken, naar het schijnt, wiens eerezucht geweest zou zijn bij voorbaat een mededinger der Rothschilds te worden.

Zoodra de jonge Benjamin zich in de wereld vertoont, trekt hij de aandacht. Zijne tijdgenooten overbluft hij door zijne elegantie en zijn zelfvertrouwen; de vrouwen bekoort hij door zijne schoonheid; de mannen van leeftijd staan verwonderd over zijne belezenheid en zijn vernuft.

Hij bezit geen wetenschappelijken graad, is geen kweekeling van Oxford of Cambridge, maar heeft uit Voltaire fransch geleerd en den hoofdinhoud der vaderlijke bibliotheek in zich opgenomen. De *Curiosities of Litterature*, waarin Isaäc Disraëli de vruchten zijner uitgebreide lektuur bijeenverzameld heeft, zijn een boek van den tweeden rang, waarin men bij toeval vaak iets wetenswaardigs aantreft, maar zelden of nooit datgene wat men er zoekt. De hoofdstukken over Pierre Bayle echter, den franschen criticus der 17de eeuw, Voltaire's geestelijken vader, zijn welsprekend; en *zij* hebben den jongen Benjamin tot rigtsnoer gediend. Wanneer Benjamin, twee en twintig jaren oud en een getrouw bezoeker van het salon van lady Blessington, *Vivian Grey* uitgeeft, dan blijkt hij volkomen los van alle specifiek engelsche vooroordeelen, kerkelijke en maatschappelijke. De wijsbegeerte der fransche Encyklopedisten leeft in hem, en die onafhankelijke denkwijze ligt op den bodem van zijn romantischen gloed.

De naam van lady Blessington is voor ons slechts een klank, hoewel van 1825 tot 1835, het tijdperk van Disraëli's voorbereiding, haar salon eene algemeene vermaardheid bezat. Ik heb noch hare betrekking tot haar halven schoonzoon na te pluizen, den graaf d'Orsay, prins der toenmalige mode; noch naar de reden te zoeken waarom hare recepties alleen door heeren bezocht werden; noch de waarde

harer romans of harer reisverhalen te beoordeelen. Genoeg dat zij in den winter van 1822 op 1823 te Genua Byron ontmoette; hare later uitgegeven *Gesprekken met Byron* zich nog heden met welgevallen laten lezen; Byron een uitstekend gedichtje in haar album schreef; en zij hem antwoordde in eenige strofen die de minste engelsche schrijfsters van den tegenwoordigen tijd haar verbeteren zouden.

Deze persoonlijke byroniaansche herinneringen zijn voor Disraëli (lady Blessington was vijftien jaren ouder dan hij) de voornaamste aantrekkingskracht van haar omgang geweest. Te allen tijde, kan men zeggen, heeft het beeld van Byron hem voor den geest gestaan. Zijne eigen uitwendige schoonheid, in de jongelingsjaren, vertoonde met die van Byron eene treffende overeenkomst. Wat voor Byron zijn klompvoet was, was voor hem zijne besnijdenis. Als Byron toog hij naar het Oosten, en bleef aan de kusten der Middellandsche zee, in Griekenland, in Turkije, in Palestina, drie jaren zwerven. In zijn roman *Venetia* zou hij op de innemendste wijs eerlang de beelden van Byron en Shelley teekenen. In later levensjaren zou hij bewerken dat eindelijk in Engeland voor Byron een standbeeld verrees.

Deze dichterlijke sympathie heeft met Disraëli's streven naar eene rol in het staatkundige ten naauwste verband gehouden. Zij had bij hem denzelfden weerzin tot achtergrond, die in denzelfden tijd ook bij Carlyle werd aangetroffen: weerzin tegen de leus van Bentham's utilitarisme: *All poetry is misrepresentation*. Tegen die onwaarheid heeft Disraëli een eindeloozen strijd gevoerd, en die strijd, tevens de voldoening zijner zucht naar magt en naar roem, is de eenheid zijner politiek geweest. Uit *Vivian Grey* en uit *Contarini Fleming* kan men zien dat hij aanvankelijk het met zichzelf niet eens was of hij naar *fame* dan wel naar *power* jagen, aan de letteren zich wijden of zich in de praktijk werpen zou. Alleen schildert hij, in zijn eersten roman den besten, al dadelijk en met welgevallen een burgerzoon, eene bijfiguur, een vreemdeling, die in zijn vaderland *het tot eersten minister brengt*.

Levendig heeft Disraëli van jongsaf beseft dat de poëzie,

de verbeelding, een voornaam bestanddeel van het leven der volken uitmaakt. ‘De wetenschappelijke onderzoekers’, luidt het in *Coningsby* (1844), ‘de wetenschappelijke onderzoekers kunnen getuigen hoe beperkt de menschelijke rede zij. Haar danken wij niet één der groote daden, die als de mijlpalen in de geschiedenis van het menschelijk handelen en het menschelijk voorwaarts schrijden zijn. Niet de rede heeft het beleg van Troje ondernomen; niet zij de Saracenen de woestijn doen verlaten, om de wereld te gaan veroveren; niet zij tot de kruistogten bezielde, of de groote monnikorden gesticht, of de Societeit van Jezus in het leven geroepen. Bovenal, niet de rede heeft de fransche omwenteling voortgebracht. Een man is alleen groot, wanneer hartstogt de springveer zijner handelingen is; alleen onwederstaanbaar, wanneer hij tot de verbeelding spreekt. Zelfs de Mormonen zijn talrijker dan de aanhangers van Bentham.’

In zijne jeugd, gedurende zijne reis door het Oosten, waren deze denkbeelden hem zoo gemeenzaam dat zijn in die dagen zamengestelde politieke roman *Alroy* eene arabische nachtvertelling gelijkte. Maar tegelijk lette hij toen reeds op de eischen der werkelijkheid; en al dadelijk in de politieke satire *Popanilla*, nog vier jaren vroeger geschreven dan *Alroy*, toont hij te doorzien wat bij hem voor het hoofdgebrek van het engelsch liberalisme geldt: de voor alle andere behoeften der menschelijke natuur en der menschelijke zamenleving zich in de plaats stellende schoolwijsheid, heerschzuchtig en aanmatigend. In zijn zelfbewust leven is naauwlijks één oogenblik geweest dat hij zich niet heeft afgevraagd: Hoe moet ik, jodekind met beperkte middelen, het aanleggen om in dit Engeland, waar het lot mij deed geboren worden, bevrediging mijner eierzucht te vinden? Naauwlijks één, dat hij niet gereed was met het antwoord: Trots alle hinderpalen moet gij beproeven op uw tijd en uw beurt Englands eerste minister te worden, en, in die hoogste betrekking waartoe gij het brengen kunt, datgene trachten te verwezenlijken wat gij als eene onmisbare voorwaarde van Englands staatkundig leven beschouwt.

Inderdaad, wat had het zelfs Byron gegeven, zelfs den bevoorregten en dichterlijken lord, voor eene poos Englands *lion* te zijn? Engeland had hem uitgeworpen; hij had zich tegen Engeland gekeerd; en het einde was geweest dat hij, wel is waar met roem overladen, maar overigens afgesneden als een verrot lid, in plaats van voor de Engelschen te leven, voor de Grieken was gaan sterven. Disraëli was ook een *lion* en een *dandy*; ook een romanticus die door zijn innemend uiterlijk, zijne zwierige kleeding, zijn dichterlijken geest en zijn satiriek vernuft, de mannen superdiaboliseerde en het hoofd der vrouwen op hol bragt. Op zijne joodsche afkomst was hij niet minder trotsch dan Byron op zijn adellijken titel. Zijne verhouding tot de heerschende begrippen in de engelsche zamenleving van zijn tijd was dezelfde. Maar tot geen prijs wilde hij, gelijk Byron, ondergaan in een nutteloozen strijd. Langzaam, als het moest voet voor voet, wilde hij de vooroordeelen overwinnen die zijne verheffing in den weg stonden; met waardige en onwaardige tegenstanders zich meten; aan het vuile werk van verkiezingen en parlementair overleg desnoods zijne blanke aristokratische handen wagen; zich oefenen in de vervelende kunst eener eigen welsprekendheid; kundigheden magtig worden die hem geen belangstelling inboezemden; werken van den ochtend tot den avond.

Voor de nadere kennis der verhouding tusschen Disraëli's romans en Disraëli's staatkunde moet ik naar de boeken zelf verwijzen; of naar het uitmuntend overzicht, kritisch en beredeneerd, hetwelk Georg Brandes van dezen gegeven heeft in zijn *Lord Beaconsfield, ein Characterbild*, Berlijn 1879. De vroegere romans van Disraëli bezitten zonder uitzondering blijvende waarde. Oorspronkelijk zijn zij slechts voor salonlektuur bestemd geweest, en alleen in Engeland zelf hebben zij bij hun eerste verschijnen een buitengewonen opgang kunnen maken. Doordat de schrijver, behalve misschien in den allereersten tijd, toen er nog overblijfselen van naieveteit bij hem te bespeuren waren, de letteren steeds enkel als een voertuig bezigt, kunnen vreemdelingen, kunnen zij die romans alleen lezen om een alledaagsch letterkundig genot

te smaken, in zijne verhalen geen behagen vinden. Het dichterlijk gehalte ontgaat hunne aandacht, en zij blijven aan de gebrekkige zamenstelling hangen. Doch leest men ze, zooals in onzen tijd *la Nouvelle Heloïse* of *Wilhelm Meister* willen gelezen worden, dan is hunne beteekenis niet ligt te overschatten. Zij zullen, stel ik mij voor, ten behoeve van een ander publiek dan het slechts tijdverdrijf zoekende, nog geruimen tijd herdrukt blijven worden; en de engelsche historieschrijver der toekomst zal er kostelijke gegevens aan ontleenen.

Ik kan mij niet herinneren ooit in eenig nederlandsch werk een goed opstel over Disraëli of eene oordeelkundige beschouwing zijner fantasien te hebben aangetroffen. Wij bezitten romantische verhalen die, wat de kunst van in elkander zetten aangaat, de zijne overtreffen; doch misschien alleen de politieke zangen van Da Costa, indien het mogelijk ware ze van hunne kerkelijke inkleeding te ontdoen, zouden een denkbeeld kunnen geven van hetgeen Disraëli bedoeld heeft.

Wat hiervan zij, zoo men in later jaren Disraëli een compliment gemaakt heeft over de merkwaardige overeenstemming van zijn eigen leven met de hoofdgedachte zijner romans, dan moet hij lust gevoeld hebben met graaf Moltke te antwoorden: 'Noem het geluk, beschikking van het noodlot, leiding der Voorzienigheid, - menschen alleen hebben het niet gedaan. Het is gebeurd ten gevolge van omstandigheden die wij niet kunnen scheppen, noch in onze magt hebben. Ik zeg met paus Adriaan: de daden van de besten der menschen hangen af van de tijden waarin zij leven.'

Werkelijk was het vervullen der levenstaak van dezen buitengewonen man vóór alles eene kwestie van levensadem; en Disraëli's overvloediger levenswijsheid, bij die van Shelley en Byron vergeleken, zou tot niets gediend hebben, zoo hij als Byron en Shelley jong gestorven was. Uit dit oogpunt zijn beiden zijne meerderen geweest; en aan de piëteit waarmede zij door hem herdacht zijn kan men zien dat hij dit gevoeld heeft. Laat Disraëli tot zijne vaders vergaderd worden daags na het verschijnen van *Coningsby*, bij voorbeeld, en

er blijft alleen de herinnering over van een begaafden droomer en romanschrijver, die buiten het parlement O'Connell heeft aangedurfd, en op wien O'Connell daar binnen, door te beproeven hem dood te lagchen, op vergefelijke maar niet onberispelijke wijze zich gewroken heeft. Groot bewonderaar der hebreuwsche psalmen, heeft Disraëli gelegenheid gehad het menschkundige der bede te ervaren: 'Heer, neem mij niet weg in de helft mijner dagen!' De grondstof zijner schitterende carrière is geluk geweest, en met welgevallen verneemt men uit zijn testament hoe hij, dichterlijk doordrongen van dit voorregt, met den meesten eenvoud is willen begraven worden. Hij was eierzuchtig, maar niet klein.

Het duren van Disraëli doet denken aan het duren van Thiers, in den beginne ook slechts *a gentleman of the press*, en ook eerst op zijn ouden dag een man van den eersten rang geworden. Ware Thiers gestorven op zijn zeventigste, in plaats van zijn tachtigste jaar, hij zou niets dan een vernuftig oud-minister van Lodewijk Filips geweest zijn, niets dan de schrijver eener geschiedenis der Omwenteling, van het Konsulaat, en van het Keizerrijk: boeken van betwistbare historische waarde. Aan zijn langer leven had hij al zijn roem te danken.

II

'A day or two ago there were two men in England known to the whole nation, and now there is only one,' zeide in de eerste week na Disraëli's overlijden een londensch blad; en deze toespeling op den naijver tusschen hem en Gladstone was natuurlijk. Vooral wij vreemdelingen denken onmiddellijk aan Gladstone, zoodra wij van lord Beaconsfield vernemen. Hunne twee namen behooren voor ons bijeen, en hunne karakters schijnen ons toe elkander aan te vullen.

Even natuurlijk is het dat wij Gladstone en Disraëli verschillend beoordeelen naarmate wijzelf tot de eene of de andere rigting in het staatkundige behooren. Zijn wij liberaal, dan misprijzen wij het in den jongen Disraëli dat hij, binnen het jaar, na een- en andermaal de kandidaat der radi-

kalen en een aanbevolene van O'Connell geweest te zijn, zich als kandidaat der konservatieven opwierp en de benoeming aannam. Begint daarentegen Gladstone zijne loopbaan als pleitbezorger van kroon en altaar, en berooft hij naderhand de iersche staatskerk van hare privilegien, dan vinden wij die frontverandering bewonderenswaardig, en zien er een bewijs voor de kracht onzer beginselen in. *Magna est veritas*, roepen wij uit, *et praevalebit*. Al ligt de waarheid in het graf, al wat haar drukt dat moet er af!

Nogtans komt het op die wijze niet tot eene zuivere waardering, omdat er niet gemeten wordt met gelijke maat. Willen wij billijk zijn dan moeten wij het terrein der vergelijking buiten de staatkunde zoeken; en daar Disraëli ook een redenaar, een schrijver, een vernuft geweest is, evenals Gladstone, duidt dit onzijdig grondgebied zichzelf aan.

Milton spreekt ergens in één adem van Ben Jonson's 'learned sock' en van 'sweetest Shakespeare, fancy's child.' Ook is door een tijdgenoot van beiden de opmerking gemaakt dat wanneer Shakespeare en Jonson, in een koffijhuis waar zij plagten zamen te komen, aan het redeneren en redetwisten gingen, de laatste aan een geducht en zwaargewapend lineschip denken deed, de eerste aan een vlug fregat. Het zou wansmaak zijn den parallel in bijzonderheden uit te werken; doch men maakt noch Disraëli een slecht compliment wanneer men een sprank van Shakespeare's *fancy*, noch Gladstone wanneer men de voortgezette overlevering van Jonson's *learning* bij hem meent aan te treffen. In elke eeuw en op elk gebied brengt een levend volk, als het engelsche, stellen vernuften voort die, mededingers in de dagen huns vleesches, uit een hooger oogpunt slechts den veelzijdigen aanleg van één ras en één zamenleving vertegenwoordigen.

Ik noemde Milton. Ziet men in Milton's Satan enkel den hemelbestormer, den persoonlijken vijand van Gods Zoon, den ongezelligen celibatair en hoogmoedsduivel, dan valt het zeker moeilijk in zijne trekken die van Gladstone terug te vinden. Doch het pandaemonium van *Paradise lost* en *Paradise regained* is niet enkel een pandaemonium, het is ook een par-

lement; en Satan een uitnemend leider van het parlementair debat. Ik bezondig mij niet aan valsch vernuft, wanneer ik beweer dat het tot de orde roepen van Beëlzebub door Lucifer, wegens ligtzinnigheid en ongepaste geestigheden, eene getrouwe voorstelling geeft van Gladstone's verhouding tot Disraëli. Vooral één trek bij Milton vertoont eene treffende gelijkenis, die van oudsher ook op Cromwell toepasselijk is gemaakt. Het is het oogenblik dat Satan, na het eerste menschebaar ten val gebragt, en Gods raad voor eene reeks van eeuwen verijdeld te hebben, vol trotsche nederigheid naar het pandaemonium terugkeert, en in de uniform van een gemeen soldaat het voorzitterschap der ontzaggelijke vergadering komt aanvaarden. Nooit boezemt Gladstone ons meer eerbied in, of dwingt hij ons onwillekeuriger den hoed voor hem af te nemen, dan wanneer hij in dienzelfden trant, wars van alle praalvertoon, zich als in den eenvoud zijner puriteinsche grootheid wikkelt.

Evenzoo zijn er in Shakespeare's venetiaanschen jood maar weinig punten die overeenkomst met het karakter van Disraëli vertoonen. Over het algemeen herkent men Disraëli veeleer in den beschaafden en edelmoedigen koopman Antonio, dan in den woesten en bloedlievenden Shylock. Zijne eigen voorvaderen waren welopgevoede venetiaansche kooplieden geweest, en hadden uit Spanje iets medegebragt van de hoffelijke arabische manieren hunner vroegere meesters - uit een tijd toen de spaansche christenkoningen de muzelmannen nog niet verdreven hadden, en nog niet uit geloofsijver jodeverdruckers geworden waren. Maar ik vraag: hebt gij in *Vivian Grey* (1828) en in *Contarini Fleming* (1832), ter plaatse waar naar den engelschen smaak de twee groote kostschool-vechtpartijen geschilderd worden; hebt gij bij de twee knapen, toekomstige romanhelden, die twee treffende schakeringen van wraakgierigheid opgemerkt, in beide gevallen naar aanleiding van onverdiende achteruitzetting? Beiden, Vivian en Contarini, zijn in hunne soort even volmaakte jonge duivels als Shylock in zijn wasdom het zich ooit getoond heeft. Er bruischt door de aderen dezer jeugdige christenen onvervalscht semitisch bloed. Het zwelgen van den een aan de

wonden en de vernedering zijner geslagen tegenpartij, wint het te naauwernood van de satanische berekening des anderen, wanneer hij door veinzen de gunst zoekt van den onderwijzer door wien hij beledigd is, hem opstoott tegen de andere knapen, en daarna aan deze verontwaardigde medescholieren met de meeste koelbloedigheid hem prijsgeeft.

De moderne engelsche kritiek, zelden scherpzinnig, heeft bijna altijd de fout begaan Disraëli plompweg te vereenzelvigen met de hoofdpersonen van sommige zijner romans. Zóó meen ik het niet, wanneer ik in het karakter dier twee jongelieden hem zijn eigen aard laat blootleggen. Het is maar een incident, een trek, eene zinspeling. Doch Disraëli's geheele levensloop is daar om te bewijzen dat het shylockgevoel der uitsluiting, der eeuwenheugende verguizing, van het maatschappelijk pariaschap, in den aanvang luid bij hem gesproken heeft. Zijne vechtende jongens vechten slechts schijnbaar om eene alledaagsche verongelijking. Uit de schildering hunner wraak spreekt onbewuste rassehaat. Hadden zij ieder hun vijand een pond vleesch uit het lijf kunnen snijden, Contarini noch Vivian zou de schoone gelegenheid ongebruikt voorbij hebben laten gaan.

Gladstone's karikatuur, indien ik dit ééne er nog bij mag voegen, Gladstone's karikatuur is Tartuffe; Disraëli's karikatuur is Figaro. Zoo wij onder die twee gedaanten hen naast elkander vonden afgebeeld in een spotblad, dan zouden wij geen recht hebben den teekenaar van laster te beschuldigen. Eene regeringsdaad van Gladstone doet altijd denken aan eene wereldsche, nationaal-zelfzuchtige handeling, gewikkeld in een vijgeblad uit den Bijbel of het Prayer-Book. Eene regeringsdaad van Disraëli altijd aan een vindingrijk barbier, wiens wereldsche menschekennis hem tot de slotsom heeft doen geraken: *'De toutes les choses sérieuses la politique est la plus bouffonne.'* De een schijnt, vol zalving, met de werktuigen zijner zelfkastijding in de hand, langzaam en statig naar voren getreden uit de stoutste schepping van Molière; de ander, dichtend, zingend, en met een gitaar op den rug, weggehuppeld uit het meesterstuk van Beaumarchais.

Hoe oppervlakkig echter gaat die vrolijke voorstelling er

uitzien, wanneer wij aan de verbazende inspanning denken welke van Disraëli's zijde noodig is geweest om op de ongunst aller omstandigheden eene stelling als de zijne te veroveren!

Aller omstandigheden? Neen, want dezelfde tijdgeest, die O'Connell zijne emancipatie der katholieken er dóór hielp krijgen, blies ook in Disraëli's jonge zeilen. Hoewel maar een toevallig Christen en toevallig Engelschman, de modedenkbeelden waren in zijn voordeel; en nooit zouden zijn vader en grootvader, al waren zij even knap geweest, het zoover hebben kunnen brengen als hij. Maar toch, menige onneembaar gewaande vesting is door hem gewonnen moeten worden, de eene voor, de andere na; en het schijnt een wonder dat één man dit alles heeft kunnen volbrengen.

Roman- en dagbladschrijvers bij de vleet werden er gevonden, die of jaloersch waren van een opgang dien zij als een roof beschouwden, aan hun regtmatig eigendom gepleegd; of, omdat zij gevoelden zelf geen werken van duurzame waarde te kunnen voortbrengen, voorspelden dat van de zijne niets zou overblijven. Er was het onzichtbaar engelsch anti-semieteverbond, dat uit één mond getuigde: In de aderen van dezen mededinger naar de heerschappij over Engeland vloeit geen druppel engelsch bloed. Er waren de politieke dweepers der liberale tegenpartij, met de leus in hunne banier: Al waart gij twintigmalen gedoopt, zoo gij geen vrijhandelaar zijt, kunt gij het koninkrijk Gods niet zien. Er waren de verstokten onder de konservatieve medestanders zelf, die uitbreiding van het stemregt als overspel beschouwden. Er waren de burgerhuisvaders met talrijk kroost, die klaagden: Deze maakte twintigduizend pond schuld om lid van het parlement te worden, en hij werd millionair door eene kinderlooze weduwe te trouwen, tien jaar ouder dan hijzelf. Er waren de plebejers, die hem verweten met de aristokratie te heulen. Er waren de aristokraten, knorrig en beschaamd dat zij den zoon van een joodsch boekworm als hun leider moesten erkennen. Er waren de mannen uit één stuk, die niet aan zijne overtuiging, zijne goede trouw, zijn ernst geloofden. Er waren de eierzuchtigen, die van hem zeiden: hij wordt door eierzucht verteerd. Er waren de aanhangers van het

kegeljongenskoningschap, die hem beschuldigden het parlement niet te achten; hem absolutistische neigingen te laste legden; of, naarmate hij met de jaren zijne schoonheid verloor (zoodat de Adonis van weleer telkens meer op Mefistofeles ging gelijken), hem nawezen als den boozen genius der koningin en van hare onbedorven zoonen.

Eene verklaring van het te boven komen dezer zoo veelzijdige tegenkanting levert zeker in de eerste plaats Disraëli's pen. Wanneer hij gedurende eenige jaren lid van het parlement geweest is, dan geeft hij met korte tusschenpoozen nogmaals drie politieke romans uit: nu niet met de onbezonnenheid der jeugd, voor welke de romantische vorm de natuurlijke inkleeding der gedachte, maar met het rijp overleg van den man wien de vorm bijzaak of hefboom, de gedachte hoofdzaak is. De kunstmatige opgang dien in 1870 *Lothair*, in 1880 *Eudymion* gemaakt heeft, geeft slechts een flauw denkbeeld van den indruk, in 1844 door *Coningsby*, in 1845 door *Sybil* in 1847 door *Tancred* teweeg gebragt. *Tancred* is het programma van Disraëli's oostersche politiek geworden. In *Sybil* werd de elende der laagste klasse van engelsche landbouwers en engelsche fabriek-arbeiders blootgelegd. *Coningsby* gaf, in een nieuwen spiegel, de engelsche staatspartijen haar eigen beeld te aanschouwen. Men kon Disraëli's tegenstander zijn zooveel men wilde, het schitterend talent waarvan deze boeken getuigden, hunne oorspronkelijkheid, hunne welsprekendheid, hun vernuft, kon door niemand geloochend worden.

Doch de pen was niet zijn eenig, noch zelfs zijn krachtigst wapen. Gedurende de drieëntwintig jaren, verlopen tusschen het verschijnen van *Tancred* en het verschijnen van *Lothair*, vormde hij zich ook tot een gevreesd parlementair redenaar, somtijds aan het bewind, meestal in de oppositie. Gedurende de tien laatste jaren van zijn leven is zijne geschiedenis zoozeer een hoofdstuk der politieke geschiedenis van Europa geworden, dat een overzicht der eene een overzicht van het andere eischen zou. Ik stip alleen aan dat hij, als opposant, bovenal heeft uitgemunt door zelfbeheersching en ironie; als minister, bovenal door takt en stoutmoedigheid. Of laat

mij liever zeggen, want in eene parlementaire staatsinrigting komt *alles* op spreken aan: in beide betrekkingen heeft hij zich een der meesters van het woord getoond wier kracht, hetzij zij Disraëli of Gladstone heeten, alleen kan vergeleken worden bij de bekoring van een onuitputtelijk virtuoos.

En toch zou zelfs zulk een schrijver en zulk een spreker er niet gekomen zijn, zoo niet de gebeurtenissen zelf het goed regt zijner overtuiging ten slotte aan het licht gebragt hadden.

Disraëli heeft aan het engelsch liberalisme kapitale koncessien moeten doen; heeft, ondanks zijn strijd tegen Peel, het protektionisme moeten prijsgeven; ondanks zijn strijd tegen Russell de kieswet van dezen tot de zijne moeten maken. Doch *dit* heeft hij verkregen, dat door zijne volharding de oogen der natie zijn opengegaan voor het boerebedrog der verhouding van Tories en Whigs, - twee namen voor één oligarchie, levend op kosten der menigte. Sedert Disraëli zijn er geen Tories, zijn er geen Whigs meer. Er zijn twee groote nationale afdeelingen ontstaan, de eene overtuigd dat Englands heil alleen aan zijn handel en zijne nijverheid hangt; de andere, dat de bloei van Englands nijverheid en Englands handel instandhouding eischt van Englands aanzien in Europa en in zijne eigen kolonien. De Tories hebben zich opgelost in eene militaire, de Whigs in eene burgerpartij; en gelijk nu weder Gladstone deze aanvoert, Toen dit geschreven werd was Gladstone aan het bewind. Was Disraëli de eerste leider der andere. Van jongs af heeft hem dit denkbeeld voor de oogen gezweefd, en daarna heeft hij alles gedaan en alles uitgestaan om het te verwezenlijken; afgeschrikt door nederlagen noch miskennen, en in het bewustzijn dat eerlijk het langst duurt.

Disraëli, ik erken het, is ook in zoover van het begin tot het einde een eerlijk staatsman geweest dat zijn Figaro-aard niemand misleidde. Verkocht hij kool, de geheele wereld wist dat het kool was; en daaraan niet het minst hebben wij zijne populariteit, ook bij die klassen van het engelsche volk toe te schrijven, welke zijne beschaving niet waarden konden. 'Een staatsman', zeide hij reeds in 1835 en liet het drukken, 'een staatsman, mijne heeren, is een gewrocht

van zijn tijd, een kind der omstandigheden, een bij uitnemendheid praktisch wezen. Komt hij aan de regering, dan heeft hij niet te onderzoeken welke meeningen hij vroeger toegedaan of niet toegedaan was. Hij moet alleen vragen, wat op dat oogenblik regtmatig, noodig, en nuttig is.' Zijne stelselmatige stelselloosheid verhief hem, in nietige en in groote dingen, boven kleingeestigen naijver. Toen de weduwe van John Leech stierf, droeg Disraëli zorg dat een jaargeld, hetwelk zijne politieke vijanden haar toegekend hadden, overging op de kinderen; ofschoon de liberale Leech, als teekenaar van *Punch*, in spot- op spotprent hem belagchelijk en verachtelijk gemaakt had. Tijdens den Krimoorlog, en daarna bij den grooten opstand in Britsch-Indie, zeide hij op de loyaalste wijs het gouvernement de ondersteuning der oppositie toe, en handelde er naar. Het volk wist wat het aan hem had, vertrouwde hem onvoorwaardelijk, en waardeerde zijn humor, dien dertig jaren van verguizing niet konden uitdooven. Niet het minst door zijne vrolijkheid en zijne satire is Disraëli een weldoener van Engeland geweest, levend korrektief der plegtige humbug van het liberalisme.

Ik bedoel echter de hoogere soort van eerlijkheid, welke, zooals de bijbel zegt, tegen hoop hopen en onder alle omstandigheden vasthouden doet aan een beginsel, schijne het ook een droom.

Mijne persoonlijke meening is dat Disraëli, eenerzijds aan hetgeen hij met zijne half-joodsche, half-christelijke orthodoxie bedoelde, eene overdreven waarde gehecht; aan den anderen kant, en in verband daarmee, te weinig aandacht geschonken heeft aan de groote wetenschappelijke onderzoekingen van onzen tijd. Ik zou ten minste alleen willen toegeven dat, wanneer men zijne boeken met bijzondere aandacht en bijzondere welwillendheid leest, het vrijstaat zijn bijgeloof voor een zich schikken naar de vatbaarheid van zijn weinig ontwikkeld bijzonder publiek te houden.

Maar uit de nieuwere geschiedenis van Europa is geen tweede voorbeeld bekend van een staatsman die, gedurende eene halve eeuw, bij schijnbaar geringe of zelfs afwezige kans van slagen, met zulk eene onbezweken trouw een vader-

landlievend ideaal zoo levenslustig is blijven vasthouden. Toen Disraëli in 1874 eerste minister werd, was Englands staatskunde sedert jaren en jaren in zelfzucht en calicots als weggezonden geweest. De roemrijke overlevering van het Groot-Britannie, dat in de 18de eeuw Britsch-Indie schiep, dat in de eerste jaren der 19de, alléén onder de Staten van Europa, Napoleon stond, scheen verloren. Engeland kon zich niet meer doen eerbiedigen, moest men gelooven; kon alleen nog met groote woorden de kleine volken paaijen en daarna hen in den steek laten. Het bloed der natie was melk, was thee, was suiker geworden; en Englands ridderlijkheid zou doodverklaard zijn, zoo zij niet eensklaps gebleken was te zijn blijven voortleven in de borst van een oud man, onverdelgbaar jong, en die door een langen parlementairen strijd zich voorbereid had tot het aanvaarden eener moeijelijke taak.

Het ware een nutteloos ondernemen lord Beaconsfield's diensten aan zijn land nader te willen bepalen, door ze af te wegen naar die welke andere groote staatslieden van zijn tijd elk aan het hunne bewezen hebben. Een staatsman is slechts buitengewoon met betrekking tot zijn eigen volk. Alleen prins Gortschakoff heeft Alexander II tot den jongsten oorlog tegen Turkije kunnen bewegen; alleen Thiers na 1870 Frankrijk weder opbeuren; alleen graaf Cavour de italiaansche, alleen prins Bismarck de duitsche eenheid tot stand brengen. Zoo kon ook alleen Disraëli in 1867 de nieuwe kieswet doen aannemen, en alleen lord Beaconsfield in 1878 Rusland tot gematigdheid dwingen.

Prins Bismarck is meermalen bij Richelieu vergeleken, die de eenheid der fransche monarchie op de laatste overblijfselen der feodaliteit veroverde. Wil men ook voor lord Beaconsfield in de fransche staatsgeschiedenis der 17de eeuw een pendant vinden, Mazarin is de aangewezen persoon; Mazarin zonder zijn eigen praalgraf, onder het koepeldak zijner eigen kapel. Ook van hem kon men zeggen dat geen druppel nationaal bloed in zijne aderen vloeide; en ook de halve vreemdeling Disraëli heeft den aard van het volk, welks kind hij niet was, uitnemend gevat. Geen twee andere beroemde ministers werden door hunne tijdgenooten gedurende

zoovele jaren bespot, of zijn, ondanks liedjes en karikaturen, hun goed humeur zoo trouw gebleven. Disraëli werd door koningin Victoria met geen mindere onderscheiding bejegend, dan Mazarin door Anna van Oostenrijk. Beiden waren grooter diplomaten dan statestichters.

Lord Beaconsfield's oorspronkelijkste trek blijft de romantische veder welke hij als jongeling zich op den hoed stak, en die, toen hij een grijsaard geworden was, Engeland den weg naar het veld der eer wees.

1881.

Émile de Girardin.
(1806-1881)

I

Het leven van Émile de Girardin is het leven geweest van een buitengewonen oudere, naar wien in onze eeuw, bewust en onbewust, talloze jongeren zich gevormd hebben of voortgaan zich te vormen. Staat het model ons niet in alle opzichten aan, dit bewijst alleen dat wij ongaarne ons eigen zedelijk beeld in een opregten spiegel aanschouwen. Gelukkig weerkaatst de spiegel ook groote en goede zijden, die met de eeuw en met onszelf ons verzoenen.

Emile de Girardin was een Pincoffs; een Pincoffs vóór den val, en binnen deze voorname grenzen dat wij het bekende lid onzer Eerste Kamer voor een bloodaard en een slechtaard hebben moeten houden, met een boer tot achtergrond, slechts bekwaam voor eene poos te slagen in eene maatschappij van welvarende of hebzuchtige gebiologeerden, - terwijl De Girardin integendeel door beproefden persoonlijkheid uitmuntte, een groot aantal personen hem hunne opkomst of hunne welvaart te danken hadden, en de hebzuchtigen, door wier drom hij met de elbogen zich een weg baande, van de schrandersten en uitgeslapensten waren.

Ik wil alleen zeggen dat ook De Girardin van jongs af in de wereld eene oester heeft gezien, te openen met het

scherp van zijn vernuft; ook hij zijne carrière begonnen is als een paria, met minder dan niets; ook hij vroegtijdig de magt van het geld als het groote leidende beginsel van onzen tijd erkend heeft; het ook hem, door eene bijzondere gaaf van doorzigt en overreding, gelukt is het algemeen voor zijne filantropische, industriële, of financiële plannen te winnen; ook *zijn* voornamelijk hefboom daarbij de réclame was, de publiciteit; om kort te gaan, dat ook hij, maar in den besten zin van het woord, een *faiseur* geweest is.

In het zedelijke was De Girardin's kracht dat hij noch aan het goede, noch aan het kwade, eene volstrekte waarde hechtte. In het staatkundige, dat hij elke bestaande regeering, of elke wier kansen van bestaan verzekerd schenen, boven de onzekerheid verkoos. Voorts wilde hij, opdat alle maatschappelijke neigingen zich zouden kunnen ontwikkelen, en alle bijzondere personen tot zekeren graad van stoffelijke welvaart geraken, de meest onbeperkte vrijheid.

Ik behoef noch aan te toonen dat deze geloofsbelijdenis de erkende of niet-erkende belijdenis der eeuw, noch dat haar grondtoon of wezen het cynisme is. De Girardin's persoon (wetenschappelijk gesproken) was zulk eene getrouwe uitdrukking zijner hondsche wijsbegeerte, dat zijne gelaatstreken zelf, bij het toenemen in leeftijd, meer en meer den hondetype zijn gaan vertoonen. Het leven was hem eene *curée*. Als doggen hebben zijne tijdgenooten hem aangebast, naar hem gebeten, de tanden in zijn vleesch gezet. Als een dog heeft ook hij zich geweerd, en is er al spoedig in geslaagd zijn aandeel in den buit te veroveren.

De meeste mannen van onzen tijd denken of gevoelen niet anders dan De Girardin gevoeld en gedacht heeft. Men kan het hen slechts niet altijd aanzien. Of de lust is bij hen minder sterk, of de krachten ontbreken, of zij gelooven niet aan de mogelijkheid van slagen; dan wel, aanvankelijke nederlagen hebben voor het vervolg hen ontmoedigd, en een toestand van lijdelijk berusten doen geboren worden.

Het bijzondere in De Girardin is dat hij de daad bij het woord gevoegd, zijn programma uitgevoerd, zijn wil doorgezet, en van zijne vijfenzeventig jaren er vijfenvijftig heeft door-

gebragt met voor zijne prooi te vechten en te - waken. De opgaven omtrent zijne nalatenschap (waarschijnlijk zijn zij overdreven) bewegen zich tusschen zes en acht millioen franken. Er is niemand onzer wien deze cijfers niet doen watertanden. Allen zijn wij van oordeel dat Émile de Girardin zijn leven goed besteed heeft.

Wie zich eene voorstelling wil vormen, ik zeg niet van den schranderen, voorspoedigen, nuttigen en weldoenden makelaar der werkelijkheid, maar van het zedelijk monster dat staatkundige vijanden van hem gemaakt hebben, die moet de reeks van Daumier's karikaturen uit de jaren 1836 en vervolgens raadplegen, bekend als *Les cent Robert Macaire*.

Door het scheppen van den burgerlijken Sir John Falstaff der 19de eeuw, had Frédéric Lemaître den naam van Robert Macaire kort te voren den eigennaam eener maatschappelijke ondeugd van den dag doen worden; en, aangemoedigd door redakteuren die den dood van Armand Carrel wilden wreken, beligchaamde de teekenaar van het *Journal pour rire*, in De Girardin's persoon, de fantasie van den tooneelspeler. In den tekst van het blad (en van den *Charivari*) werd hij als een bravo; in de prenten en de bijschriften als de onbeschaamde en eerlooze industriële spekulant bij uitnemendheid aangeduid, die, schooijer van beroep en van afkomst, ten koste van ligtgeloovige medeburgers zich verrijkt.

Daumier's platen zijn voortreffelijk geteekend; en wanneer men de hatelijke en beleedigende toespelingen wegdenkt, dan vindt men de onderschriften bijna altijd geestig. Robert Macaire en zijn waardige maat Bertrand vervullen, evenals in het naar den eersten genoemd satiriek drama, de hoofdrollen. *Robert Macaire philanthrope, Robert Macaire escompteur, Robert Macaire avocat, Robert Macaire médecin, avoué, restaurateur, journaliste, agent d'affaires*, in honderd verschillende bedrijven wordt onder honderd verschillende gezigtspunten de industrieel van den nieuweren tijd geschilderd. Door de vele woordspelingen zijn de bijgevoegde kwinkslagen meestal onvertaalbaar; maar bijna allen zijn mettertijd, eene soort van internationale pasmunt geworden:

- 'Vois-tu, Bertrand, nous faisons de la morale en actions..... en actions de deux-cent-cinquante francs, bien entendu. Nous soignerons les actionnaires gratis; tu les purgeras, je les saignerai.'

- 'En vérité, en vérité, je te le dis, Bertrand, le temps de la commandite va passer, mais les badauds ne passeront pas!'

- 'Que diable! Macaire, te voilà à la tête d'un Bureau de Charité. Est ce que tu vas tout garder pour toi? ne donneras-tu rien à ton pauvre Bertrand? - Pauvre! dis-tu, toi qui vis avec rien, toi qui n'as pas d'habitudes de dépenses! Que suis je donc, moi, qui ne peux me passer de valets, de chevaux, de maîtresses, de luxe enfin..... Va, je suis le plus pauvre de mon arrondissement, l'argent des aumônes me revient de droit.'

- 'Monsieur, cela ne peut pas se passer comme ça! Vous avez l'infâmie de me faire demander l'argent que je vous dois; vous me mettez dans l'obligation d'avouer que je ne puis pas vous payer; vous m'humiliez. *Vous m'en rendrez raison!*'

-- 'De quoi! de quoi! madame? Votre dot? Est-ce qu'on l'a mangée, votre dot? On l'a perdue dans des opérations industrielles, et puis d'ailleurs, est-ce que ça dure toujours une dot? *Je compte bien en user plusieurs.*' ...

- 'Ah! ça, Macaire, nous avons bien réalisé notre million, mais nous avons promis de l'or et nous ne trouvons que du sable. - Va toujours, Bertrand, exploite ton capital. N'est ce pas une mine d'or? - Oui, mais après... - Après tu diras: je me suis trompé, c'est à refaire, et tu formeras une société pour l'exploitation du sable. - Brrrt... il y a des Gendarmes dans le pays. - Des Gendarmes? tant mieux, tant mieux, *ils te prennent des actions!*'

Robert Macaire, aan het hoofd eener goede zaak gekomen, verloochent Bertrand:

- 'Monsieur Bertrand, la confiance de mes concitoyens m'a placé à la tête de cette Administration, et je vous le dis à regret: quel que soit mon désir de vous être utile, je n'ose *engager ma responsabilité*; car vous ne pouvez vous le

dissimuler, votre conduite a été jusqu'à ce jour *un peu légère*; vous avez fait parler de vous. L'administration ne doit compter que *des hommes parfaitement irréprochables*. Sans cela, où en serions-nous, grand Dieu!

Robert Macaire is in den adelstand verheven, met den titel van graaf:

- 'John, portez ces 500 fr. à Mr. le Curé, pour les pauvres de la paroisse. Qu'on sache bien que c'est moi qui les donne. - Oui, monsieur le Comte. J'oubliais de dire à monsieur que cet homme est revenu. - Quel homme? - Ce pauvre homme qui prétend être un ancien ami de monsieur le Comte; il s'appelle Bertrand. - Bertrand? Bertrand? je ne connais pas ça. *Dites toujours que je n'y suis pas!*'

Robert Macaire wordt van alles en doet in alles: in pyrotechnische muziek, in asfalt, in steenkolen, in revalenta, in kreosoot, in overschoenen met scharnieren, in bijbels, tijdschriften, en abéboekjes. Hij wordt akteur, bankier, kommissionair, magnetiseur, kandidaat bij de verkiezingen, directeur van een begrafenisfonds, schoonvader, oprichter eener tontine voor kinderen, onder de zinspreuk: 'Laissez venir à moi les petits enfants!' Hij wordt ook tandmeester:

- 'Saprebleu! monsieur le Dentiste, vous m'avez arraché deux bonnes dents, et vous avez laissé les deux mauvaises. - (Diable!) Sans doute, et j'avais mes raisons. Nous sommes toujours à temps d'arracher les mauvaises. Quant aux autres, elles auraient fini par se gâter et par vous faire du mal.... un ratelier postiche ne vous fera jamais souffrir, et c'est bien meilleur genre. *On ne porte plus que ça!*'

Eene verklaarbare maar onredelijke woede over den dood van Carrel, herinnerde ik, deed de republikeinen en aanstaande socialisten dier dagen dezen regen van pijlen afschieten op De Girardin. Geen der litterarische of industriële ondernemingen, die den grondslag legden tot zijn fortuin, werd gespaard. Het blad *le Voleur*, het blad *la Mode*, het *Journal des connaissances utiles*, het *Journal des Instituteurs primaires*, het *Musée des familles*, de *Almanach de France*, de *Atlas de France*, de *Atlas Universel*, het *Panthéon littéraire*, de kole mijnen van Saint-Bérain, het Asyl voor verwaar-

loosde knapen, ergens in Bretagne, - allen moesten het ontgelden en werden als onwaardige spekulaties voorgesteld. Ook de oprigting en de geringe prijs van *la Presse*. En niet het minst van *la Presse*, want juist daardoor was het tweegevecht met Carrel aangekomen.

Sainte-Beuve, die in 1852 eene fraaije studie over Armand Carrel en in 1864 eene niet minder fraaije over Émile de Girardin schreef, doet zeer goed uitkomen hoe die twee jonge mannen (zij verschilden slechts zes jaren in leeftijd) in 1836 als twee vijandige magten der nieuwe zamenleving tegenover elkander stonden; niet omdat zij persoonlijke vijanden waren, want zij kenden elkander te naauwernood van aangezicht, maar omdat ieder eene geheel verschillende rigting in de journalistiek vertegenwoordigde. De Girardin zou met zijn blad elk gouvernement ondersteund hebben hetwelk het land aan een spoorwegnet hielp, aan instellingen van nijverheid, van algemeen nut. De beste courant achtte hij die welke in de meeste handen kwam, het minste geld kostte, het adverteren in de mode bracht, praktische denkbeelden wekte, welvaart bevorderde.

Carrel's *National* was een half dozijn jaren te voren op geen andere wijs in de wereld gekomen, dan nu onlangs De Girardin's *Presse*. Aandeelhouders hadden een kapitaal bijeengebracht, en de hoofdredakteur mogt (sedert Thiers en Mignet van mede-redakteuren regeringsmannen geworden waren) zich in eene bijna schitterende positie verheugen. Doch de doktrinaire radikaal vatte het dagbladschrijver-zijn als eene soort van priesterlijke roeping op; in de eerste plaats als een middel tot verspreiding zijner staatkundige idealen. Eene *presse au rabais* beschouwde hij als eene halve heiligschennis; en in zijne verontwaardiging bezigde hij woorden die, hoewel hooghartig gereleveerd, echter zonder een noodlottigen zamenloop van omstandigheden niet tot zulk een doodelijken strijd zouden geleid hebben. Carrel en De Girardin hadden nooit met het pistool in de hand tegenover elkander moeten staan. Het zal altijd de zamenleving veroordeelen dat, ter wille eener onbedachtzame uitdrukking, redelijke wezens elkander bejegenen als wilde en schadelijke dieren. Maar wanneer wij na zoovele

jaren de beteekenis van het voorgevallene overwegen, dan schijnt het ons toe geen gewoon tweegevecht geweest te zijn. In den persoon van De Girardin behaalde niet De Girardin zoozeer, maar de meer materialistische neiging der moderne maatschappij, eene dure overwinning op het meer onpraktisch en idealistisch streven van Carrel.

Carrel's vrienden van den *Charivari*, van het *Journal pour rire*, van zoovele andere organen der toenmalige republikeinsche oppositie, moet men het ten goede houden dat zij beproefd hebben De Girardin te vernietigen. Zij konden niet weten dat, zoo Carrel de Februarij-omwenteling van 1848 had mogen beleven, hij aan Frankrijk even weinig diensten zou bewezen hebben als Lamartine, Ledru-Rollin, Louis Blanc, of de verdere leden van het Voorloopig Bewind, en mogelijk gesneuveld zou zijn in de Junij-dagen, vechtend aan de zijde van Cavaignac *tegen* zijne eigen losgelaten republikeinen. Zijzelf waren toen óók nog groen, en hadden op Carrel de schoonste verwachtingen gebouwd.

Doch hierin deden zij kwalijk dat zij De Girardin haatten om de gevolgen van een duël dat hij niet gezocht had: een gebrek van vele Franschen, zooals men ook weder in den oorlog van 1870 heeft kunnen zien. Ware De Girardin doodgeschoten door Carrel, in plaats van Carrel door de Girardin, dan zouden Carrel's liberale vrienden dit tragisch, maar tevens natuurlijk, betamelijk, ridderlijk, en providentieel gevonden hebben. Er zou door hen hulde zijn gebragt aan de dapperheid van den gevallen tegenstander. Nu het omgekeerde plaats had, noemden zij De Girardin een moordenaar.

Voor het overige zijn de slechte manieren, op grond waarvan zij hem als een anderen Robert Macaire nawezen (het roeren der groote trom, het werken met maatschappijen op aandelen, het op de spits drijven der konkurrentie door lage prijzen, veelbelovende prospektussen, of kwakzalvers-advertentiën); deze yankee-manieren zijn in de hedendaagsche zeden zoo doorgedrongen, dat wij moeite hebben te begrijpen waarom de tegenstanders van De Girardin, zoo het niet uit een onbewust gevoel van minderheid of tekortkoming was, ze hem ten kwade duidden. Zijzelf sloegen munt uit den dood en

de nagedachtenis van Carrel; zijzelf beproefden welgestelde lieden te worden, door aan hun *Charivari* en hun *Journal pour rire* een uitgebreid debiet te verzekeren; gelijk, van uit de dienst getreden tweeden luitenant, door zich aan de politiek te gaan wijden en in de redactie van den *National* te treden, Carrel een man in goeden doen en van beteekenis geworden was. Doch zij deden dit, zonder het te weten of te bedoelen; half en half als belleblazende kinderen. De Girardin daarentegen was niet alleen *geen* kind, maar was nooit een kind *geweest*. Reeds op zijn twintigste jaar kende hij de maatschappelijke mechaniek zijner eeuw uit het hoofd; en hij wilde niet alleen het doel, maar ook de middelen.

Slechts zulk een wil kon zulke aanvallen wederstaan. Hartstogtelijke journalisten hebben De Girardin aan de openbare minachting prijs gegeven; onkiesche vennoten hem gekompromitteerd; aandeelhouders schandaal-processen tegen hem ingesteld; ministers, in de kamer van Gedeputeerden, hem ontwapend; eene tweede vrouw hem verraden. Zijne couranten hebben alle regeringen beurtelings voorgestaan en bestreden, gelijk alle regeringen hem beurtelings gebruikt en verloochend hebben. Toen hij verklaard had aan één manslag genoeg te hebben, heeft een jonge vriend van Carrel hem in het openbaar gesouffleteerd. Hongerige proletariërs hebben hem belegerd in zijne drukkerij en naar zijn bloed gestaan. 'Résistance! Résistance!' heeft hij in Maart 1848 geroepen; en in Julij 1870: 'A Berlin! A Berlin!' In Mei 1871 was hij Federalist.

Alle misslagen heeft hij begaan en alle slagen verduurd. Doch eene halve eeuw van strijd heeft hem niet uit zijne voegen kunnen brengen, en hij is gevallen waar hij gestaan had.

II

De Girardin heeft meer dan eens beweerd dat, minister te worden, bij voorkeur president-minister of hoofd van een kabinet, zijne eerezucht en het einddoel van zijn streven was. Echter heeft hij bij ik weet niet welke gelegenheid, onder Napoleon III, óók gezegd: Geef, bij volstrekke vrijheid van

drukkers, mij de volle beschikking over eene courant, en ik neem aan elke dynastie ten val te brengen, hoe eerwaardig en populair zij wezen moge.

Het kan met het een zoomin als met het ander hem ernst geweest zijn. Zijn eigen persoon was het levend bewijs dat de heftigste, de boosaardigste, de geestigste aanvallen der drukkers, niets vermogen tegen iemand waar iets inzit en die weet wat hij wil. In De Girardin's stelsel paste geen ander beginsel dan dat, in eene europesche maatschappij waar alle staatspartijen en ook de regeringen hare organen hebben, de zich noemende koningin der aarde slechts boeren of kleine burgers bedriegen, geen troonen of altaren omverwerpen kan; zij eene onschadelijke grootspreekster is; en het beste middel om haar te knevelen bestaat in haar te laten uitpraten. Uit de geschiedenis van zijn eigen land kon hij die stelling niet bewijzen; doch zij was de zijne. Wat hij, in strijd daarmee, paradoxen najagend, somtijds moge geleerd of aangeboden hebben, volgens hem *was* de pers wind. En men moet erkennen dat hij slechts op zichzelf behoefde te wijzen, om zijne meening aanhangers te doen vinden.

Dat hij nooit minister geworden is, dit kan bij den eersten oogopslag verwonderen. Onder de vijfhonderd hoofden van bestuur, welke Frankrijk gedurende de vijftig jaren van De Girardin's openbaar leven mag versleten hebben, zijn er minstens vierhonderd geweest die, wat kunde en geschiktheid betreft, niet in zijne schaduw konden staan. Doch geschiktheid en kunde zijn voor een *selfmade man* niet genoeg om minister te worden. Hij moet bovendien eene partij vertegenwoordigen; en De Girardin is nooit iets anders geweest dan de uitdrukking van een publiek, of van eene stemming onder het publiek. Hij had denkbeelden, plannen, ook utopien; maar was een te onafhankelijk of te eigenzinnig man, en hechtte te weinig waarde aan bepaalde stelsels of bepaalde regeeringsvormen. De soort van diensten welke hij aan zijn land bewijzen kon en bewezen heeft, kunnen best van al vergeleken worden bij die der Mac Mahon's, der Canrobert's, der Bourbaki's: generaals die aan twee of drie dynastien, aan twee of drie republieken trouw hebben kunnen zweren,

zonder zichzelf ongelijk te worden, omdat zeker algemeen *nationaal* belang bij hen boven alles ging.

De Girardin was te schrander om niet in te zien dat hij slechts deugde voor journalist, of hoogstens voor leider eener fractie in eene Kamer. Beurtelings dienaar en verrader van alle partijen, heeft hij op zijne wijs meer nut gesticht dan hij als hoofd van een kabinet had kunnen doen. Hij behoefde slechts bekend te maken dat dit of dat dagblad voortaan door *hem* geredigeerd zou worden, om het cijfer der geabonneerden van tien- tot twintigduizend, van twintig- tot veertig- of zestigduizend te doen stijgen. Zoo heeft hij met *la Presse*, met *la Liberté*, met *la France* gedaan. Sedert hij zich ernstig met het *Petit-Journal* is gaan bemoeijen, is de oplaag allengs geklommen tot zeshonderdduizend exemplaren daags. Daarna nog aangegroeid tot 850,000.

Van zijne werkzaamheid als letterkundige zal misschien weinig overblijven, al heeft hij, met een liefdadig doel, ten einde zijne drukkerij aan bezigheid en zijne zettters aan brood te helpen, in tien dikke deelen van achthonderd bladzijden elk, tallooze hoofdartikelen doen vereenigen. Doch men moet hem beoordeelen naar den stoot dien hij aan sommige dingen wist te geven. Een groot geleerde kan onschatbare diensten bewijzen, al schrijft hij geen enkel boek; zoo hij maar orde brengt in eene dooreengeworpen kostbare bibliotheek, of licht schept in een ontoegankelijk archief. Had men De Girardin eersten minister gemaakt, hij zou van zijne beste denkbeelden de eene helft hebben moeten prijsgeven om vrede te houden met zijne ambtgenooten, de andere helft om eene parlementaire meerderheid niet van zich te vervreemden.

Slechts bij manier van spreken, en wanneer men aan zijne honderden en duizenden als kaf voor den wind verstoven dagblad-artikelen denkt, kan van De Girardin gezegd worden dat zijne geheele litterarische werkzaamheid met hem ten grave gedaald is. Minstens twee zijner geschriften zijn vergelijkenderwijs onsterfelijk: *Émile*, de rijpe vrucht zijner jeugd, en *Le supplice d'une femme*, de rijpe van zijn ouderdom. Alleen een buitengewoon man, in sommige opzigten een man van

den eersten rang, helder van geest, warm van hart, fijn van gevoel, heeft beiden kunnen schrijven.

Met de beste praktische bedoelingen is door Dumas Junior van *Le supplice d'une femme* een vertoonbaar drama gemaakt, zooals men zegt; en wie verstand van tooneeltaal heeft zal altijd de meesterschap bewonderen waarmede de omwerker zich van zijne taak heeft gekwet. Doch dit belet niet dat, uit zedelijk en uit dichterlijk oogpunt, De Girardin's arbeid vóór de omwerking den omgewerkten van Dumas vele malen overtreft. Van iets ongemeens heeft Dumas iets ordinairs gemaakt, van iets edels iets ruws, van een ondramatisch maar verheven karakter eene dramatische ledepop. Zoo het stuk nog leeft (en dit zal het nog geruimen tijd blijven doen), het zal zijn voortbestaan te danken hebben aan drie geniale tooneelen waarvan de eer der vinding aan De Girardin toekomt, en aan hem alleen.

Een der zonderlingste oogenblikken van De Girardin's leven, voor hemzelf, moet geweest zijn in 1838, toen hij, lid der Kamer zijnde, in de zaak der kole mijnen van Saint-Béran als getuige à décharge moest optreden, - à décharge van den beklaagde Auguste Cleemann, zijn partner in de onderneming van het *musée des Familles*. Briefwisseling en boeken wezen uit dat, zoo er ten aanzien dier mijnen ligtvaardig gehandeld was (op dit oogenblik bezitten zij tienmalen de toen voorgespiegelde waarde), De Girardin daar niet mede te maken had en de schuld alleen aan Cleemann lag. Doch de president van het hof van appèl dat Cleemann veroordeelde (hij was in eerste instantie vrijgesproken) achtte het van zijn plicht bij deze gelegenheid tegen den getuige De Girardin eene dier strafredenen te houden waarvan in Frankrijk, en elders, de voorzitters van gerechtshoven de specialiteit bezitten.

De juiste bewoordingen, waarin zijne verontwaardiging zich lucht gaf, kan men naslaan in de *Gazette des Tribunaux* van dat jaar. Zijn ambt en het oogenblik bragten mede te waarschuwen tegen den tuimelgeest der speculatie, en met kracht en waardigheid noemde hij de zwendelarij in aktien-maatschappijen bij hetgeen hij als haar waren naam be-

schouwde. Doch dit was het bijzondere niet. De president van het hof van appèl deed slechts zijn pligt, zoo hij, overtuigd van zijn goed regt en doordrongen van zijne roeping, zelfs een volksvertegenwoordiger niet spaarde. Het bijzondere was dat hij, die met zoo veel nadruk tegenover De Girardin voor deugd en goede zeden opkwam, *zelf de bedrogen echtgenoot was der overspelige vrouw* aan welke de Girardin, daarvan onderrigt, het leven dankte.

In *Émile*, uitgekomen in 1827, was De Girardin hard voor die vrouw, hard althans voor de denkbeeldige persoon die in het verhaal de plaats der ware schuldige inneemt. Zij wordt beklaagd, maar niet gespaard. Wanneer in 1865 *Le supplice d'une femme* verschijnt, dan is de schrijver tusschentijds een man van weldra zestig jaren geworden, die, ondanks eene onwettige geboorte, zich in de wereld een naam gemaakt en zijne ouders niets meer te verwijten heeft. In die gedeelten van het drama, welke Dumas niet gebruiken kon voor het tooneel, hoewel zij bij de lezing het meest voldoen, gevoelt men dit aan het beeld der vrouwelijke hoofdpersoon. De zoon schenkt er in gedachte vergiffenis aan zijne moeder. De karakterschildering van Mathilde Dumont vereert niet minder De Girardin's hart, dan zij getuigenis aflegt van zijn talent.

In *Émile*, bijna eene eigen levensbeschrijving, treedt, nevens den zoon, meer de vader dan de moeder op den voorgrond. Men kan van dit boekje zeggen dat Chateaubriandin *René* antieker en tragischer, Benjamin Constant in *Adolphe* logischer en psychologischer, Senancour in *Obermann* gevoeliger en dichterlijker is. Doch wij maken *Émile* op die wijze een grooter compliment, dan zelfs de twintigjarige schrijver in zijne eierzuchtigste oogenblikken heeft durven droomen.

Eene der redenen waarom men van een fransch genie en volksgenie spreekt, is dat er telkens in dat land knapen geboren worden die, nog vóór zij jonge mannen geworden zijn, de volmaakte uitdrukking hunner gedachte gevonden hebben. *Émile* eindigt als een melodrama, en zulk een slot zal nimmer passen bij eene autobiografie. *Émile's* muze is de valsche schaamte, en nimmer zal de valsche schaamte zich opge-

nomen zien onder de bezielende krachten van den eersten rang. Doch de taal getuigt van eene zelfbeheersching, van eene zelf- en wereldkennis, die men eerder aan het eind eener lange en moeilijke loopbaan bij een wijsgeer of een staatsman zoeken zou, dan bij een pasontloken jongeling, nog nieuweling in het leven en zonder opvoeding schier.

De zedelijke strekking van het verhaal, onverbiddeijk gestreng, laat ik rusten. Zij bereikt haar toppunt in de ironie van den onechten zoon, wanneer hij, magteloos tegenover eene wetgeving welke het overspel tegen den in overspel geborene in bescherming neemt, zijne laatste bladzijde aldus aanvangt: *'Il ne manque plus qu'un temple à l'adultère.'*

Belangrijk voor hen die de Girardin's volgend leven wenschen te begrijpen, zijn in dezen arbeid zijner jeugd meest van al de plaatsen waar de jonge schrijver zich uitlaat over hetgeen hij als den geest van den nieuweren tijd beschouwt, gelijk het in 1826 werkelijk nieuw was:

'De dagen der wijsgeerige bespiegeling liggen achter ons. In eene eeuw, die alles zich in cijfers laat oplossen, kan de zedelijkheid zich alleen doen gelden door mathematische bewijzen. Het komt niet op lessen aan, maar op voorbeelden, want de moraal heeft van naam gewisseld en heet thans statistiek.

Onze leeftijd heeft niet langer te kiezen tusschen den dood op het slagveld en de vermaardheid. De roem klinkt nog, maar als een ledig woord, niet als een volle buidel. De Republiek en Napoleon hebben de geestdrift uitgeput. Het geld zwaait thans de vrijheidsmuts als een narrekap, voor het vermaak des publieks, of bezigt haar als uithangbord in eene handelszaak. *Elk voor zich* is de geest der eeuw, en fortuin maken de eeredienst van den dag.

Men kan de menschen in drie klassen verdeelen: eene bevoorregte, die één deel levensgenot smaakt op honderd deelen overdaad; eene tusschenklasse, die van honderd deelen ontbering één deel uitspanning oogst; en de derde?... De derde klasse, verlaagd door het gebrek, weet zoomin van proeven als van zwelgen; de wezens, die haar zamenstellen, leiden een zuiver dierlijk bestaan, en zijn misschien

minder ongelukkig dan de anderen. Zoo u de fierheid bezielt die boven de omstandigheden verheft; zoo gij een gevoelig hart hebt en er komen wilt door u te onderscheiden, - wensch dan nimmer tot die tusschenklasse te behooren, waar men boven zich de grooten heeft, die men ontzien moet, beneden zich de armen, wier lot men niet verbeteren kan; waar aan de eene zijde de kwetsende toon der bescherming klinkt, aan de andere het tot wanhoop drijvend gebed der misdeelden; waar men omlaag noch omhoog kan zien, of de eene zoowel als de andere vergelijking doet sombere gedachten rijzen, die voor de meesten onzer het leven al zijne bekoorlijkheid ontnemen.'

In den roman wordt niet naar dit programma gehandeld. De meestal lijdelijke held is bezweken vóór hij gelegenheid heeft gehad zijne eigen voorschriften in praktijk te brengen. Anders de Émile der werkelijkheid. Deze, vroegtijdig onderrigt wie zijne eigenlijke ouders waren en welken rang, door geboorte en loopbaan, zijn vader in de maatschappij bekleedde maakte met de poëzie van den toestand een boek en met het proza zich een weg.

In eene komedie van Labiche ontmoet men een koffijhuis-bediende die, onechte zoon van een man van aanzien wiens naam hij niet kent maar wiens lengtemaat hij bezit, deze maat steeds bij zich draagt en ieder oogenblik bereid is, wanneer een voornaam onbekende het voorname café binnentreedt, de proef van het vaderschap te nemen.

De Girardin, minder onnoozel, eigende, in strijd met de wet en met zijn regt, den naam zijns vaders zich openlijk toe, en verhief zijne bastaardij tot een belangwekkend voetstuk. Er zijn geen redenen te meenen dat of de zoon bij deze aanmatiging, of naderhand de vader bij hare erkenning, door gemoedsaandoeningen gedreven zijn. De vader had beproefd, door vastzetten van een kapitaaltje en door onderhands voorthelpen, den zoon een burgerlijk bestaan te verzekeren. De zoon, te eerzuchtig voor een levenslot met de grooten boven zich en de armen aan zijne voeten, besloot alles te wagen om alles te winnen. Zijne eerste openbare handeling was eene daad van berekende driestheid; en

nadat hij door zijn talent als schrijver het publiek gedwongen had zich met hem bezig te houden (bezig in naam der zedewet, der maatschappelijke orde, en der philanthropische begrippen van den dag), dwong hij nogmaals door datzelfde talent bewondering voor zijne stoutheid en toejuicing voor zijn slagen af.

De hoeveelheid maatschappelijke genie, noodig voor het aanvangen, voortzetten, en voltoojen van zulk een leven, kan niet in cijfers uitgedrukt worden. Doch met het oog op het groote land waar dit stuk volbragt werd, op de geduchte tegenstrevende magt der vooroordeelen, op de vasthoudendheid der hebzucht die liever zichzelf het ingewand verscheurt dan een nieuwen mede-hebzuchtige toe te laten, - met het oog op dit alles gevoelen wij dat kwaliteit en kwantiteit de grens van het alledaagsche ver overschreden moeten hebben.

Vier en twintig jaren lang is eene der schoonste en begaafdste vrouwen van het Frankrijk der Julij-monarchie De Girardin in zijn strijd om het bestaan edelaardig trouw gebleven; en ook dit verheft hem in onze herinnering boven het gewone peil. Er zijn niet veel mannen die, aan de zijde eener vrouw als Delphine Gay, zoo langen tijd eene zoo goede vertooning weten te maken.

1881.

Thomas Carlyle.
(1795-1881)

I

Levendig heugt mij de indruk dien in de laatste dagen van 1870, bij de aankomst der mail te Batavia, Carlyle's brief in de londensche *Times* van 18 November op mij maakte: zijn ongevraagd advies in zake het fransk-duitsch tweegevecht.

In onze ooren dreunde nog, op dat tijdstip, de nagalm der manifesten van Victor Hugo; van het apokalyptisch proza, waarin de fransche ziener betuigde zelf een muur van het belegerd Parijs geworden te zijn. En kijk, daar kwam van de andere zijde van het Kanaal een ander profeet, even eerwaardig door jaren en door roem, tegen hetzelfde Parijs in even apokalyptisch proza een banvloek slingeren! Carlyle nam het voor Duitschland op; Carlyle vond het maar goed dat Frankrijk vernederd werd; Carlyle werd de pleitbezorger van het lijdelijk toezien Europa.

Met geen ander doel breng ik dit in herinnering, dan ten einde de orde van grootheid aan te wijzen waartoe Carlyle als schrijver behoort. Met meer wijsbegeerte en meer historische kennis, was de toen vijfenzeventigjarige Carlyle een soortgelijk fenomeen als de zeventigjarige Hugo. Hij stond bij zijne landgenooten even hoog aangeschreven. Gelijk Hugo was hij vóór alles de apostel van een evangelie op eigen hand. Beurtelings lyrisch en satiriek, altijd boetprediker, scheen hij

een oudere broeder van zijn franschen tijdgenoot. Konden wij Hugo ons voorstellen Duitschland ten koste van Frankrijk verheffend, geen inwendige litterarische gronden zonden ons verhinderen hem voor den schrijver van Carlyle's brief aan de *Times* te houden:

‘Het germaansche, niet het gallische ras moet thans voorvechter worden in ons werelddrama; en ik verwacht daarvan betere gevolgen. Slechtere zijn bijna niet denkbaar. Met eene geweldige inspanning van krachten, nu één en tachtig jaren lang, heeft Frankrijk in deze rol, voor zichzelf en voor de wereld, niets of minder dan niets tot stand gebragt, - strikt rekenkunstig: *nul* met eenige *minus* -grootheden. Zijne profeten profeteren ijdelheden; zijn volk wandelt in duisternis, bezijden het regte pad.

Een volk en profeten die in bedrog en zelfbedrog het ver gebragt hebben; die in grove dwaling verkeeren, zoodat zij ten slotte de leugen voor waarheid houden. In hunne tegenwoordige benaauwdheid en uitersten nood schijnen inbeelding, en kwanswijs heldhaftige gasconnade, weder hun eenige toeverlaat. Zij gelooven aan dit heroieke in hun aanleg. Zij gelooven de Christus der natien te zijn; een onschuldig, godvreezend volk, lijdend voor de zonden van andere volken, ten einde ons allen te verlossen.

Laat ons hopen dat dit van dien Christus der natien het *non plus ultra* blijve. Vragen zij liever of er in onzen tijd, in den trant van een Christus der natien, niet een Cartouche der natien zijn moet! Cartouche bezat menige ridderlijke deugd, werd zeer bewonderd en beklaagd in zijn lijden, en heel wat schoone dames smeekten om een lok van zijn haar, toen de onverbiddelijke, onvermijdelijke galg werd opgerigt. Desniettemin, geen ontzet voor Cartouche!

Hij deed beter, te gehoorzamen aan de stevige vuist van den Duitschen Geregtsdienaar die hem zoo leelijk bij de keel heeft, en een gedeelte van het gestolen goed uit te keeren; op te houden een Cartouche te zijn; te pogen, onder betere omstandigheden, weder een ridder Bayard te worden; een zegen en eene weldaad voor zijne bureu, liever dan te veel van het tegendeel, zooals nu.

Verklaarbaar, in elk geval, hoe zonderling dit Frankrijk schijne, is het dat Europa *niet* te hulp snelt, dankbaar voor de hemelsche verlichting die het van Frankrijk ontving. En al snelde het toe, het zou den geduchten kanselier thans niet verhinderen zijn zin te krijgen. Metz en de schutting tegen kwaadwilligen, denk ik, zullen bezwaarlijk weder uit zijne hand te breken zijn.'

Deze bladzijden aan te halen is tevens te wijzen op eene ongelijkheid van Carlyle aan zichzelf. Zijn stelsel zou geboden hebben in Voltaire, den vader der fransche omwenteling van 1789, een Heros te begroeten, en in die uitbarsting zelf eene even ernstig waarschuwend, even verheven gebeurtenis, als de engelsche omwenteling van 1648. Doch Carlyle bleef levenslang te zeer predikant, om het noodzakelijke en billijke dezer gevolgtrekking te kunnen toegeven. Odin en Mohammed, Dante en Shakespeare, Luther en Knox, Rousseau en Jonson en Burns, Cromwell en Napoleon, gelden met meer of minder regt bij hem voor Heroën. Van Voltaire daarentegen zegt hij: 'We find no heroism of character in him, from first to last; nay, there is not, that we know of, *one great thought in all his six and thirty quarto's*'.

Zoo Carlyle de Ironsides als verlossers van het menschedom begroet, waarom ook de Septembriseurs niet? Hij had oog voor elke grootheid, mits zijne fantasie, somtijds willekeurig genoeg, haar bijbelsch kleuren kon. Kleurlooze idealen daarentegen, zooals de afgetrokken regtsbegrippen waaruit de omwenteling van 1789 voortgekomen is, lieten hem koel of wekten zijn wrevel op. Zelfs moeten wij bijna glimlagchen, wanneer hij juist de Franschen bij uitnemendheid als het Peuple-Cartouche aanwijst. Lotharingen en de Elzas zijn peulschillen, vergeleken bij de geroofde parelen in koningin Victoria's kroon.

Het snaaksche in den brief aan de *Times*, en in menige andere bladzijde van Carlyle's geschriften, dreigt eene geheel verkeerde voorstelling van zijn eigenlijken aard te geven. De grond van zijn wezen was niet humoristisch, maar, in overeenstemming met zijne lotgevallen en levenswijze, tragisch. Langer dan eene halve eeuw heeft Carlyle met zijn rijken

geest, uit het diepst eener ernstige overtuiging, een hopeloozen strijd gevoerd tegen den geest zijner dagen en van zijn land: opkomend voor de waarheid tegen den schijn, voor het verhevene tegen het alledaagsche, voor de poëzie tegen het proza. Menige storm heeft in zijne schotsche bergen over hem gewoed; en luider nog dan boven zijn hoofd gierde het in zijn binnenste. Ondankbaar volk! Stompzinnige grooten! Opgeblazen rijkaarts! Haatdragende pedanten! Nachtuilen, die zelfs niet met de oogen den arend in zijne vlugt kunt volgen!

Dus beschouwd, doen Carlyle en zijne zesentachtig jaren aan den ouden koning uit het engelsch treurspel denken, wanneer hij den wind en de bliksemstralen, den ratelenden donder en den nederstroomenden regen beschuldigt, met zijne booze dochters tegen hem zamen te spannen; en dan weder, in zijn ijlen, ze vrijspreekt van medepligtigheid. De grijze Carlyle in zijn magteloos toornen tegen den tijdgeest, Carlyle de boetgezant en martelaar eener tot ondergang gedoemde overtuiging, heeft iets van het grootsche en aangrijpende over zich dat in Shakespeare's drama ons met eerbiedige deernis vervult:

Blow, winds, and crack your cheeks! rage! blow!
 You cataracts and hurricanoes, spout
 Till you have drench'd our steeples, drown'd the cocks!
 You sulphurous and thought-executing fires,
 Vaunt-couriers to oak-cleaving thunderbolts,
 Singe my white head! And thou, all-shaking thunder,
 Smite flat the thick rotundity o' the world!
 Crack nature's moulds, all germins spill at once
 That make ingrateful man!
 Rumble thy bellyful! Spit, fire! spout, rain!
 Nor rain, wind, thunder, fire, are my daughters:
 I tax not you, you elements, with unkindness;
 I never gave you kingdom, call'd you children,
 You owe me no subscription: then let fall
 Your horrible pleasure; here I stand, your slave,
 A poor, infirm, weak and despised old man...

But yet I call you servile ministers,
 That have with two pernicious daughters join'd
 Your high-engender'd battles, 'gainst a head
 So old and white as this. O! O! 't is foul!

Het is niet *mijne* verbeelding alleen, welke Carlyle de trekken leent van dien haveloozen, half-waanzinnigen koning uit een schier vóórhistorischen tijd, in dien vreeselijken nacht op de heide. Hijzelf droeg de bewustheid met zich om, een onbehouwen wezen uit de voorwereld te zijn, een rhinoceros van het Westen, een ongelikte oudgermaansche woudstier:

‘such a bemired auerochs of the German woods’. bij voorkeur verplaatst hij zijne lezers te midden van woeste landschappen. Hij bewaart zijne beste kleuren voor het schilderen van een zonsondergang aan de Noordkaap waar men niets dan naakte, purperverwige bazalt-rotsen ziet, en geen ander geluid dan het rustig hijgen der Poolzee verneemt, waarboven, in het uitspansel, laag en traag de groote zonnescijf hangt, - verrukkelijke eenzaamheid. ‘Geen woord komt over uwe lippen, niemand slaat u gade, achter u liggen Europa en Afrika in diepen slaap, vóór u de ongemeten zwijgende ruimte, paleis van den Eeuwige, met onze zon als gang-lantaarn.’ Carlyle's natuur is de natuur van koning Lear en der caledonische gezangen van Ossian. Zijne idealistische wijsbegeerte heeft de voorstelling lief dat de menschen slechts schimmen zijn. ‘Op een wenk des Hemels te voorschijn gesprongen uit den cimmerischen nacht der *Odyssea*, eigent het eene menschegeslacht voor, het andere na, zich de vormen van een ligchaam toe.’ De menschen zijn niet slechts bestemd, bij het ontbinden van hun celweefsel door den dood, zich op te lossen in geesten: hun bestaan zelf is eene geestverschijning.

Al deze plaatsen zijn aan den *Sartor Resartus* ontleend. ‘Als eene vuur- en vlamspuwende batterij rijdende artillerie uit den Hemel, komt het raadselachtig Menschdom in grootsche, onafzienbare gelederen, digt opeengedrongen, in de onbekende Vlake dalen. Zoo duiken wij, geschapen geesten-heir, op uit het Niet, rijden in vliegende vaart de verbaasde aarde

over, en gaan dan in het Niet weder verdwijnen. Van waar gekomen? Werwaarts op weg, o Hemel? De rede blijft het antwoord schuldig, het geloof evenzeer. Alleen, het gaat van verborgenheid tot verborgenheid, van God en naar God.

We are such stuff
As dreams are made of, and our little life
Is rounded with a sleep!

Geheimzinnig, huiveringwekkend denkbeeld: niet enkel draagt ieder van ons een toekomstigen geest met zich om, een spook; maar wij *zijn* spoken. Hoe kwamen wij aan deze ledematen en deze onstuimige kracht, dit warme bloed met zijne ziedende hartstogten? Zij zijn stof en schaduw; een organisme van schaduwen, met ons *Ik* tot middenpunt; eene kortstondige, voorbijgaande menschwording van het goddelijk Wezen.... Wij gillen en piepen en krijschen; wij kruipen en gluipen en sluipen; wij dartelen en spartelen in onzen dollen Doodedans, - tot de ochtendkoelte ons teruggedrijft naar onze graven, de nacht zich den slaap uit de oogen wrijft, en de dag aanbreekt!’

II

Carlyle's denkbeelden, van de praktische zijde beschouwd, herinneren aan sommige geniale denkbeelden van den graaf De Saint-Simon, den stichter van de sekte der saint-simoniens; zijn stijl aan den stijl van Johann Georg Hamann, bijgenaamd ‘der Magus im Norden.’

Goethe, die voor het overige veel met Hamann ophad, vergeleek Hamann's werken bij de sibyllijnsche boeken, alleen geraadpleegd wanneer de behoefte aan eene godspraak zich deed gevoelen. Lavater, een ander vereerder, tevens voor de helft geestverwant, betastte Hamann's schedel: een archipel, luidde zijn visum-repertum, welks deelen onmiskkenbaar eene groep of geheel vormen, maar alleen per vaartuig te bereiken zijn. Jean Paul noemde Hamann ‘diep als de sterre-

hemel met zijne geheimzinnige nevel vlekken, die geen geschapen oog ontcijferen kan.' Het uitvoerigst onder de tijdgenooten is Herder, wanneer hij zegt, erkentelijk voor den prikkel die Hamann hem geweest was: 'De filoloog heeft veel en met oordeel gelezen en herlezen; maar de fijne geuren van de tafel der Ouden hebben zich bij hem vermengd met gallische dampen en uitwasemingen van britschen humor, en die allen te zamen hebben hem in een nevel gehuld die hem nooit verlaat: hetzij hij tuchtigt als de verontwaardigde Juno, wanneer zij haren echtgenoot op overspel betrapt, hetzij hij profeteert als de stervende priesteres van Apollo's orakel te Delphi' Deze plaatsen zijn ontleend aan het groote werk van Gildemeister over Hamann, 1857-67, vijf deelen - Zie ook: Brömel, Hamann ein Litteraturbild des vorigen Jahrhunderts, 1870; Disselhoff, Wegweiser zu Hamann, 1870; Carvacki, Biografische Erinnerungen an Hamann, 1855; Moritz Petri, Hamann's Schriften und Briefe, 1872. - De gezamenlijke werken van Hamann, meest korte opstellen, zijn van 1821-1843 verschenen in acht deelen. - Zijne beteekenis is zeer goed aangeduid door Heinrich Lang in Ein Gang durch die christliche Welt, 8ste Brief.

Niet alleen zijn deze uitspraken bijna woordelijk op den vorm van Carlyle's schriften van toepassing, maar zij verplaatsen ons tevens te midden der duitsche wereld en der duitsche auteurs waarnaar en waarin hij zich gevormd heeft. Men moet Hamann niet beoordeelen naar de vonnissen van Gervinus alleen, die zulke litteratuur niet zetten kon. Een getrouwer beeld van hem ontwerpen landgenooten die ronduit erkennen dat hij een slechten stijl schreef, vol gezochte wonderspreuken, vol toespelingen waaruit hijzelf naderhand somtijds niet wijs kon worden, vol vermoeijende sprongen en afschrikkende duistere uitdrukkingen; maar tevens in het oog willen gehouden hebben dat Hamann onder de Duitschers, in de tweede helft der 18de eeuw, de man geweest is die, vroeger en levendiger dan anderen, in onderscheiding der poëzie-fabriekwerk, de poëzie-harteklop waardeerde en betrachtte; harte-klop der natuur, van den mensch, en der geschiedenis van het menschelijk geslacht.

De beperkte maar onsterfelijke verdienste van Carlyle is, dit schoone duitsche leven, nog uitgebreid door het aanhechten

der diepzinnigste en schitterendste wijsbegeerte, met al de geestdrift der jeugd in zich opgenomen, en, te midden der vlakke zandige heide van het Engelsch bestaan dier dagen, deze bloeiende gaarde overgeplant te hebben.

Wij behoeven naauwlijks te vragen welke redenen er omstreeks 1825 voor Carlyle kunnen bestaan hebben zijn eigen heimwee in dit duitsche van vijftig jaren vroeger terug te vinden, en er behagen in te scheppen een engelsche *Magus im Norden* te worden. Op den bodem van zijn gemoed lag, evenals bij Byron, afkeer van de engelsche zamenleving dier dagen; en wanneer wij heden een blik in de twee laatste zangen van *Childe Harold* slaan, een blik in *Don Juan* vooral, dan leeren wij dien weerzin begrijpen.

Don Juan is eene satire, verscherpt door een gevoel van persoonlijke krenking. Wij zijn niet van oordeel dat Byron, al was het hard door zijne landgenooten gekruisigd te worden, zoo kort nadat zij hem met hosanna's ingehaald hadden; al nemen wij gaarne aan dat zijne vrouw hem belasterd, eene mede-dichtersbent hem benijd, eene medepligtige wereld de aandacht van hare eigen schuld heeft zoeken af te leiden door wraak te roepen over de zijne, - wij zijn niet van oordeel dat hij edelmoedig handelde, toen hij zijn vaderland brandmerkte als den geboortegrond der huichelarij en hij den ingebeelden grootheden zijner dagen het masker aflightte. In elk geval, wij vinden dat hijzelf te weinig een heilige geweest is, om over de schijnheiligheid van anderen het zoo druk te mogen hebben.

Doch met dat al - aan de overdrijving zelf zijner aanklagten ligt zooveel waarheid ten grondslag; er stroomt door deze hekelzangen zulk een gezonde en edelaardige afkeer aller vormen van *cant*; de aangrijpende schoone poëzie verhoogt zoozeer den indruk, - dat wij den jongen Carlyle, slechts zeven jaren jonger dan Byron, ons niet anders kunnen voorstellen dan tot in de ziel getroffen door dit grootste en onvergankelijkste werk der engelsche letterkunde van den nieuweren tijd.

Zeker heeft Carlyle zich voorgenomen nooit in Byron's persoonlijke afdwalingen te vervallen. Mogelijk wel den Hemel

gedankt dat zijne nederige geboorte, beperkte middelen, en liefde voor de studie, hem tegen verleidingen beschermden welke Byron vaak te sterk bleken. Zelfs zou het mij niet verwonderen zoo hij van den Byron der venetiaansche omgeving van 1816 en vervolgens, den Aretino en de Aretijntjes der 19de eeuw, het hoofd met verontwaardiging had afgewend. Wie zoo ingenomen was met Burns, kon Byron slechts voorwaardelijk bewonderen. Doch twee dingen stonden vast: het Engeland dier dagen werd door een leugengeest beheerscht, en Byron was de man die, geheel alleen, uitgeworpen, miskend, veracht, tegen dien geest den strijd aanvaardde; aller hand tegen hem, de zijne tegen allen.

Ziehier uit den veertienden Canto van *Don Juan* eene strofe (de 82ste) die, zoo Carlyle verzen geschreven had en Byron zijn jongere geweest was, ons toeschijnen zou door dezen aan genen ontleend te zijn.

De dichter toort er tegen de trouwelooze souvereinen der Heilige Alliantie, die na den val van Napoleon beproefden den volken van Europa weder het juk op te leggen waarvan de fransche omwenteling hen bevrijd had. Hij zou willen dat de gekroonden zelf, bij ondervinding, de bitterheid der slavernij leerden smaken; en met eene dier snelle wendingen der verbeelding, welke hem eigen zijn, rigt hij, ten einde het ten onder brengen dezer blanken te verkrijgen, in gedachte het woord tot den beroemden apostel der zwarten. Keer op keer treft men bij Carlyle soortgelijke geniale uitvallen aan:

O Wilberforce! thou man of black renown,
Whose merit none enough can sing or say,
Thou hast struck one immense colossus down,
Thou moral Washington of Africa!
But there's another little thing, I own,
Which you should perpetrate some summer's day,
And set the other half of earth to rights:
You have freed the *blacks* - now pray shut up the *whites*!

Het maatschappelijk bolwerk, waartegen Carlyle storm loopt, is het specifiek engelsch utilitarisme van Bentham; is een stelsel van platte en saaije economische wijsbegeerte, het-

welk de onbelaste ontbijttafel (vrij vleesch, vrij brood, vrije thee) tot leus heeft, en zekeren graad van stoffelijke welvaart als het hoogste nationaal ideaal beschouwt. Al Carlyle's satiren zijn tegen dit praktisch materialisme gerigt, waar hij het ook aantreffe: in de kerk, in de school, of in het leven. *Zijn* ideaal is niet Byron's afgetrokken staatkundige vrijheid, maar de poëzie van zijn eigen voorvaderlijk puriteinsch geloof. Niet in Italie gaat hij wapenen tegen den tijdgeest zoeken, - zooals Byron en Shelley en Landor gedaan hadden, - maar in het vaderland van Hamann en bij de bewonderaars van Hamann zelf. Zijn proefstuk is eene vertaling van *Wilhelm Meister*, gevolgd door studien over Schiller en andere duitsche dichters uit de laatste jaren der 18de eeuw. Hij is de eerste die Engeland met Novalis bekend maakt. Langs den jakobs ladder der duitsche poëzie klimt hij vervolgens naar de verborgenheden der duitsche wijsbegeerte, en vindt in het idealisme van Fichte het middel zijn Heidelbergschen Katechismus van een nieuwen metafysischen grondslag te voorzien. Onderwijl is hij in kennis gekomen met Goethe, en heeft in Goethe den man ontmoet die hem voortaan als de Heros bij uitnemendheid gelden zal.

Zonderlinge wapenen voor een verdediger der hoe dan ook gesublimeerde kalvinistische geloofsleer! Doch geen andere zouden in de gegeven omstandigheden zoo geschikt geweest zijn. Wie destijds in de engelsche breinen een metafysisch denkbeeld wortel wilde doen schieten, moest bij de kerkbegrippen zich aansluiten. Verbazen moest hij door zijne diepzinnigheid; bekoren door zijne dichterlijke vlugt. Al die voorwaarden zijn door Carlyle vervuld. Zoo, na het uitgeven van zijn raadselachtigen *Sartor Resartus*, hijzelf langzamerhand in overeenstemming met zijne studie *On Heroes*, voor de Engelschen een halfgod is geworden; zij hem als een koning in het rijk van het denken vereerd; hem boven Disraëli en als opvolger van Gladstone tot Lord Rector der universiteit van Edinburgh gekozen hebben; zoo, door zulk een vermaard man als Stuart Mill, er roem op gedragen is de schoonheden van de *Geschiedenis der fransche omwenteling* het eerst te hebben doorgrond, en hij tot lof der vrouw die hij, Mill, boven alles vereerde geen krachtiger bewijs meende te kunnen aan-

voeren dan dat hij haar nog bóven Carlyle stelde, - het is niet omdat werkelijk door Carlyle een nieuw wijsgeerig stelsel in het leven geroepen of een stoot aan het wetenschappelijk historisch onderzoek gegeven is, maar omdat hij tegenover de 19de eeuw, en haar ideaal der *free breakfasttable*, met onbezweken trouw een hoogen standaard van geestdrift en poëzie heeft opgestoken.

Een groot gedeelte van het engelsche volk is door hem voor de eeredienst van het middelmatige bewaard. De platte engelsche staatkunde en geschiedbeschouwing, de platte moraal, de platte kritiek, het platte bijbelgeloof (geen Spurgeon ware daartoe in staat geweest), is, met de hulp van duitsche letteren en duitsche bespiegeling, door Carlyle bezield met een nieuw leven. Zijne land- en tijdgenooten hebben in hem den vertegenwoordiger eener verhevener levensopvatting geëerbiedigd dan door het voorgaand geslacht hun overgeleverd was, en vol bewondering voor zijn genie hebben zij vijftig jaren lang zich door hem tot boete en bekeering laten vermanen.

III

Eene goede voorstelling van Carlyle als zedeprediker met de pen (want in de eerste plaats is hij boeken-schrijver, en, als schrijver, zedemeester op staatkundig, letterkundig, godsdienstig en maatschappelijk terrein); eene goede voorstelling van het tevens breede en geniale zijner leerredenen bekomt men, door, onafhankelijk van elk verschil tusschen de systemen van beide mannen, aan de beroemde *Gelijkenis* te denken welke in 1819 de graaf De Saint-Simon het licht deed zien:

Stel dat op één nacht in Frankrijk stierven: de vijftig eerste fysici, chemici, mathematici, fysiologen, dichters, schilders, beeldhouwers, musici, letterkundigen, - de vijftig eerste mechanici, ingenieurs, architecten, artilleristen, enz., - de vijftig eerste artsen, chirurgen, farmaceuten, zeevaarders, uurwerkkundigen, enz., - de vijftig eerste bankiers, de twee honderd eerste kooplieden, de vijftig eerste bestuurders van hoogovens en metaalfabrieken, de vijftig eerste wapenfabrikanten, de vijftig eerste leerlooijers, de vijftig eerste metselaars,

timmerlieden, schrijnwerkers, smeden, slotemakers, enz., enz. - Frankrijk zou dan met één slag de ziel van zijn leven verliezen, de bloem zijner maatschappij, zijner produktieve mannen op het gebied van beschaving en van welvaart. In rang zou het plotseling beneden andere natien dalen. Eene geheele generatie zou misschien noodig zijn, om het verlies goed te maken. - Stel daarentegen dat Frankrijk al die mannen (zijne drie duizend eerste geleerden, kunstenaars, en ambachtslieden) behield, maar op één nacht stierven: *Monsieur*, broeder des konings, de hertog van Angoulême, de hertog van Berry, de hertog van Orleans, de hertog van Bourbon, de hertogin van Angoulême, de hertogin van Berry, de hertogin van Orleans, de hertogin van Bourbon en mejonkvrouwe van Condé. Stel dat Frankrijk in dienzelfden nacht verloor: al de groot-officieren der Kroon, al de ministers van Staat met en zonder portefeuille, al de staatsraden, al de leden der rekenkamer, al zijne maarschalken, kardinalen, aartsbisschoppen, bisschoppen, vikarissen-generaal en kanunniken, al zijne prefekten, al de hoofdambtenaren der ministerien, alle regters; en daarenboven de tienduizend vermogendste renteniers. - Zeker zou deze ramp Frankrijk bedroeven, want de Franschen zijn een goedgehartig volk. Maar voor den Staat zou het verlies niet veel beduiden. Er leven vele Franschen die, even goed als *Monsieur*, de rol van broeder des konings zouden kunnen vervullen, of de taak overnemen van den hertog van Angoulême, van den hertog van Berry. De antichambres van het paleis zijn vol hovelingen, vol sollicitanten naar hof- en staats-betrekkingen. Hoe vele kommiezen wegen onze hoofden van departementen op! In één woord, de schade zou gemakkelijk te vergoeden zijn. - En toch hebben al die personen, wier verlies voor den Staat gering ware, in onze maatschappij den voorrang boven de produktieve leden; nog wel, ofschoon zij inderdaad ook kwaad stichten, daar zij zich aan het oude blijven hechten, en hun best doen de heerschappij der konjekturale theorien over de positieve te bestendigen. Inderdaad is het zoodoende in Frankrijk *de omgekeerde wereld*. Het maatschappelijk lichaam is niet gezond. De armen worden gedwongen, mild te zijn

ten voordeele der rijken. *Les voleurs-généraux*, zij die wederregtelijk het grootste deel der staatsinkomsten tot zich nemen, heeten de maatschappij te beschermen tegen de kleine misdrijven. De onbekwame lieden hebben tot taak, de bekwamen te leiden en te regeren. Mr. H.P.G. Quack, De Socialisten. Tweede Deel, Eerste Stuk. Bladz. 77 vgg. - Mr. J.A. Sillem, Gids 1871, III 193 vgg.

Die vlugt is de vlugt van Carlyle. Er is in Carlyle's uitvallen tegen de menschen en de dingen van zijn tijd niets kleingeestigs. Hoewel niemand door hem ontzien wordt, niemand randt hij persoonlijk aan. Hij heeft het tegen instellingen, tegen zijne eeuw, tegen zijn land, tegen zijn volk. Ware hij een Nederlander onzer dagen geweest, en had hij in plaats van tot de engelsche jeugd, zooals bij sommige gelegenheden, het woord gerigt tot onszelf: 'Stoere nederlandsche jongeling', zou hij op zijn ommelandsch gezegd hebben, - 'wat gij ooit moogt willen worden, geen lid der Tweede Kamer! Zij is eene nationale Kletstafel, vanwaar men door middel van stenografen het woord rigt tot vier en een half millioen onnoozelen voor het meerendeel. Wilt gij weten hoe hij heet, de moordenaar van alle menschelijke deugd, de stille worger van menschelijke waarheidsliefde, werkzaamheid, arbeids- en geestdriftvermogen? Zijn naam is: parlementair redenaar. Beroep u dan niet op het gemeen, met zijne lange ooren en zijne ministeriële zetels; spreek het niet toe; haat het profane *vulgus*; zend het weg. Zwijg en werk; of, is er geen werk, zwijg en lijd, en beroep u op de Goden, die beter dingen dan ministeriële zetels voor u *in petto* hebben.

Moet ik vreezen dat uwe eerezucht is minister te worden, voorzitter van een ministerie? Helaas, het nederlandsch gouvernement is geen gouvernement van sanskulotten: daar heeft het te veel *respectability* voor. Doch, hoe ook gekulotteerd, het is een niet-gouvernement. De eerste de beste kan te uwent even goed president-minister worden als gij. Een lakei werpt uit een venster van het kabinet des konings een sina's-appelschil: de voorbijganger die er door getroffen wordt is Nederlands premier. En waarom zou hij niet? Met wat

zwem-oefeningen, met de noodige varkensblazen om het lijf en een balanceerstok in de handen, zal hij zich niet minder goed kwijten dan zoo vele anderen vóór hem. Nog eens, zwijg en werk, of zwijg en lijd, en hoed u voor de varkensblazen en de varkensfilosofie.

Zoo de zwijnen spreken konden (de viervoetige bedoel ik), en zij van hun blik op het heelal en op het leven ons mededeeling wilden doen, ziehier, geloof ik, tot welke hoofdpunten zij hunne waarnemingen herleiden zouden.

Primo: het heelal is één groote trog, gevuld met slobber; een mengsel van vaste stoffen, van vloeistoffen, en van andere tegenstrijdigheden, die zich gevoeglijk laten onderscheiden in bereikbaar en onbereikbaar, - het laatste voor de groote meerderheid der varkens.

Secundo: zedelijk kwaad is, de spoeling niet, zedelijk goed, haar wél te kunnen bereiken.

Tertio: de paradijsstaat, waar vroeger veel over te doen geweest is, moet een toestand geweest zijn waarin, hoe talrijk de varkens ook waren, de spoeling nooit dun werd.

Quarto: de roeping van alle varkens, in alle tijden, is de hoeveelheid onbereikbare spoeling te doen af-, de hoeveelheid bereikbare te doen toenemen. Daarop, en daarop alleen, moeten theorie en praktijk gerigt zijn. Varkenswetenschap, varkensgeestdrift en varkensgeloof, hebben geen ander doel: dit is het kort begrip van alle varkensdeugden.

Quinto: ware varkenspoëzie bestaat in den lof der spoeling te verheffen; alsook in het prijzen van de voorregten der varkens wier trog een voorkomen van netheid vertoont, of die door een eigenaardig geknor te kennen geven verzadigd te zijn.

Sexto: van nature is het varken een barometer; elk goed varken kent de teekenen der tijden, en uit welken hoek de wind waait.

Septimo: wie heeft de varkens geschapen? Onbekend. Welligt de varkensslager.

Octavo: er wordt in Varkendom regtgesproken. Het gevoel van verontwaardiging, de zucht tot wedervergelding, is den varkens niet vreemd en komt, wanneer de eenen de

anderen op de teenen trappen, somtijds boven. Dan heeft er een aanmerkelijk opofferen van goed en bloed en van allerlei kostelijke spoeling plaats. Daarom, zeggen de varkens, stellen wij prijs op het bezit van wetten, zoodat het spoelingspillen zooveel mogelijk voorkomen, en het regt gehandhaafd worde.

Nono: wat is regt? Regt is, dat *gij* uit den algemeenen trog *uw* deel bekomt, en ik het mijne.

Decimo: maar wat *is* mijn deel? Daarom trent loopen, onder de varkens zelf, de meeningen uiteen. Mijn deel, knorren de meesten, is juist zoo groot als ik bemagtigen kan, zonder kennis te maken met den beul of het spinhuis.

Voor die Tien Geboden, brave nederlandsche jongeling, hebt gij u te wachten; en zorgvuldiger, naarmate uw vaderland zich in een toestand bevindt die de neiging tot overnemen der varkensfilosofie slechts te zeer aanmoedigt. De genius van Nederland stijgt niet langer naar de zon, met de wereld aan zijne voeten, als een arend te midden van den storm, ruijend zijne magtige jeugd vernieuwend, zooals in den bloeitijd uwer Republiek uw grootste dichter hem zag doen. De genius van Nederland is een vraatzieke en veiligheidlievende struisvogel geworden, die de zon zijn... rug toekeert en den kop steekt in het naastbijgelegen struikgewas van kerkelijke toga's, koninklijke mantels, of welk ander bedriegelijk schuilgoed de uitdragerswinkel moge aanbieden.

Slechts langzaam is die gedaantewisseling eene werkelijkheid geworden; doch wij beseffen thans dat zij onvermijdelijk was en - wat het einde wezen zal. Geen struisvogel met de maag vol kiezelstenen en den kop in een hollen boom, geen struisvogel of, op de gevoeligste wijze, hetzij wat vroeger, hetzij wat later, wordt hij zoo niet elders, dan in dat achterdeel getroffen, hetwelk zijne wijsbegeerte tot uithangbord dient.'

Nooit begrijpen wij Carlyle beter, dan wanneer wij op die of dergelijke wijs (al het bovenstaande is woordelijk nageschreven uit *Cromwell's Letters* en uit twee der *Latterday Pamphlets*) onszelf in de plaats stellen van het bijzonder publiek dat hij misschien te weinig uit het oog verloor. Men

kan Carlyle vertalen; zij het ook niet altijd met behoud van al het eigenaardige in zijne uitdrukking. Men kan opstellen over hem schrijven. Maar om van *hemzelf* te genieten, daarvoor moeten wij in onze eigen geschiedenis, onzen eigen maatschappelijken toestand, onze eigen denkwijzen, naar equivalenten zoeken en hetgeen hij zegt daarop van toepassing maken.

Welk een overvloed van gedachten! Welke aanschouwelijkheid van voorstelling! Welk eene gaaf den lezer in het gemoed te grijpen! Welk talent, door de keus zelf van het nietige of verachtelijke als beeld, het varken, den struisvogel, de sina'sappelschil, - al dadelijk in zijn geest minachting te doen geboren worden, of onwillekeurig hem de schouders te doen ophalen! Carlyle verbeeld ik mij, heeft de jongeren onder zijne landgenooten niet het minst aan zich verbonden door aldus voor de onopgemerkte degelijkheid partij te kiezen tegen eene wuften en luidruchtige vermaardheid. 'Zwijg en werk, of, valt er voorshands niets te doen, zwijg en lijd, en beroep u op de Goden!' - al verwondert ons deze moraal uit den mond van iemand die zelf allerminst gezwegen, maar zeer luid en in twintig boekdeelen de wereld zijne meening toegeroepen heeft, wij gevoelen wat hij zeggen wil en vinden zijn advies even menschkundig als verheven.

Billijker bevreemding zou het kunnen baren dat de man die, doorgaans in cynische vormen, zijn landgenooten zulke harde, bloedige waarheden gezegd heeft, niet-alleen niet door hen uitgeworpen is als een lasteraar of een renegaat, maar schier als een heilige vereerd; of zoo niet, dan toch in zijn toorn geëerbiedigd en met rust gelaten.

Doch ook hier komt het verschil tusschen Carlyle en Byron sterk uit. Engeland zou geëindigd zijn Byron vergiffenis te schenken, ook na *Cain* en zelfs na *Don Juan*, ware slechts niet de doorklinkende toon van dit laatste gedicht eene belediging voor het puriteinsch bewustzijn geweest. In één adem van 'oude rum' en 'echte vroomheid' te durven spreken, als de beste calmantia voor ontruste gemoederen, dit was te veel.

Tot *zulke* koppelingen is Carlyle nooit vervallen. Integendeel, ook wanneer hij hoon en minachting over het engelsche

volk uitstort, altijd eerbiedigt hij de godsdienst, en zijne sarkasmen zelf komen voort uit een liefhebbend gemoed. Door vijanden is hij somtijds een clown genoemd, een kwakzalver. Zij hebben hem afgebeeld, gewikkeld in een met sterren bezaaiden toovenaarsmantel, met een hoogen punthoed op, en een wichelaarsstaf in de hand. Doch niemand heeft ooit onzeker kunnen maken dat eene opregte mystiek den grond van zijn wezen vormde.

In hooge mate bezat hij *la bosse du respect*, of wat de Engelschen met het onvertaalbare woord *reverence* bedoelen. Vandaar dat hij zoovele potjes breken mogt. Men vierde den ouden boetgezant, omdat men de muts afnam voor zijne uitgebreide kundigheden, men hem voor den fakkeldrager der nieuwere spekulatieve wijsbegeerte erkende, men zijn dichterlijken geest en dichterlijken stijl bewonderde. Maar bovenal vereerde men hem omdat hij iets van een hebreuwsch profeet over zich had en, na Shakespeare, geen ander karakter in Engeland ooit zoo populair geweest is als dit oud-testamentische.

1881.

Sedert dit geschreven werd zijn omtrent Carlyle's levensgeschiedenis en karakter vele bijzonderheden aan het licht gebracht door zijn vriend Froude; Thomas Carlyle, a History of the first forty years of his life, en: The early life of Thomas Carlyle. Ook gaf Froude uit: Letters and Memorials of Jane Welsh, Carlyle's echtgenoot. - Overzicht dezer geschriften, die Carlyle's nagedachtenis slechts gedeeltelijk tot eer verstreken, door Arvède Barine in de Revue des Deux-Mondes van 15 Oktober 1884: La femme d'un grand homme.

1885.

Arnold Mortier.
(1845-1885)

Trouwe lezers van *Figaro* zullen met leedwezen hebben opgemerkt dat op de derde pagina dier courant, aan het slot van zekere tooneelverslagen, reeds sedert eenigen tijd eene beminde en gemeenzame handteekening gemist werd.

Auguste Vitu gaat voort, onder het hoofd *Premières Représentations*, kritische overzigten te schrijven die vaak den meester verraden. Maar in de laatste jaren was men er aan gewoon geraakt, nadat Vitu had uitgesproken, in hetzelfde nummer eene tweede beoordeeling te zien verschijnen, steeds geteekend *Un Monsieur de l'Orchestre*, pseudoniem van Arnold Mortier.

Het grieft mij te moeten berigten dat Arnold Mortier de pen niet weder op het papier zal zetten. Eene slepende ziekte heeft in den bloei des levens hem weggenomen, niet veel meer dan veertig jaren oud; en ik schrijf deze regelen onder den indruk der gevoelde en waarderende woorden die bij zijn graf gesproken zijn.

Het eenige wat ik doen kan is, mijnerzijds daarbij óók een herinneringswoord te voegen. Mortier heeft mij geboeid, van het oogenblik dat ik mij van nabij rekenschap heb kunnen geven van den arbeid, schier dag aan dag door hem verrigt, en van de gaven welk een vreemdeling bezitten moest

om in een zoo ontwikkelden kring als de parijsche tooneelwereld zich zulk een naam te maken.

Want Mortier was geen Franschman, gelijk men weet, maar een Hollander, een geboren Amsterdammer, eerst op zijn twee en twintigste jaar naar Parijs gekomen, nadat hij aan eene der nederlandsche universiteiten student in de regten geweest was. Bijzonderheden omtrent zijne afkomst, zijne opleiding, zijne vorming, zijn mij niet bekend. Ik kan alleen nazeggen dat hij uit eene amsterdamsche diamantslijpersfamilie stamde, wier naam door hem, bij zijne verplaatsing naar Frankrijk, schier onveranderd aangehouden werd. Voorts weet ik dat hij Nederlander gebleven is. Tijdens den duitsch-franschen oorlog nam hij dienst in het vreemdelingen-legioen der *Amis de la France*. Bij zijne begrafenis is hij door een voorganger der parijsche synagoge geschetst als een eerbiedig israëliet, gehecht aan zijn voorvaderlijk geloof en door stille liefdadigheid daarvan blijk gevend.

Smaak in het tooneel, eene natuurlijke neiging voor het schrijven van tooneelstukken of tooneelkritieken, liefde voor het beroep van journalist in het algemeen, schijnt Mortier's voornamelijk drijfveer geweest te zijn bij het gaan beproeven zijner fortuin te Parijs. Er moet bijgekomen zijn eene besliste voorkeur ten aanzien van het fransch, en een gunstige aanleg voor het zich eigen maken der bijzondere parijsche uitdrukkingswijze. Geen lezer heeft ooit bij Mortier aan één woord, één wending, kunnen bemerken dat hij eene andere dan zijne moedertaal schreef.

Wat zou er van Mortier terecht gekomen zijn indien hij, toegerust met gaven en eene roeping als de zijne, Parijs gemeden en beproefd had eene soortgelijke stelling te Amsterdam te veroveren?

Men zou, zeer tot schade voor de ontwikkeling van zijn geest, bij de eene of andere amsterdamsche courant hem als tooneelverslaggever aangesteld hebben. Wel is het tooneel in Nederland doorgaans een echo van het fransche, - zoodat wie het eene beoordeelt dit onwillekeurig tevens het andere doet, - maar het spreekt vanzelf dat bij het navolgen veel verloren gaat. Inzonderheid de moderne dramatische littera-

tuur in Frankrijk, het treurspel, de komedie, het vaudeville, de opérette, derft bij het overzetten in het hollandsch schier al hetgeen in het oorspronkelijk aantrekt of bekoort.

Mortier's eenige uitkomst in Nederland zou geweest zijn een *penny-a-liner* in zijn vak te worden. De redaktien der dagbladen zouden hem als een bijlooper zijn blijven beschouwen. Het publiek zou om zijne oordeelvellingen niet gegeven hebben. Zoomin de litterarische als de kunst-kritiek wordt in Nederland geacht tot het gebied der dagelijksche pers te behooren. Het meest beschaafd gedeelte der zamenleving laat met het nationaal tooneel zich niet in, of heeft voor het nationaal tooneel geen hart. Zelfs goede nederlandsche tooneelverslaggevers prediken voor doove ooren of in ledige kerken. De verstandige dingen die zij somtijds zeggen, over tooneelgezelschappen uit het buitenland die in Nederland voorstellingen komen geven, vinden geen weerklank.

Onze landgenoot luisterde naar goeden raad, of werd gedreven door een juist instinkt, toen hij de aantrekkingskracht gehoor gaf welke Parijs voor hem bezat. De fransche zamenleving heeft met alle andere hedendaagsche zamenlevingen in Europa gemeen, dat het geld er eene magt is. Maar het is er niet de éénige of de hoogste magt. Voor zoover ik oordeelen kan bestaat er in ons werelddeel geen tweede land waar zoo veel liefde gevonden wordt voor de wetenschap, de kunst, de letteren, den smaak, en in het algemeen voor alles wat tot het gebied van den geest behoort. Wees in Frankrijk zoo vele malen millionair als gij wilt, indien gij niets anders zijt dan dat, gij moet in de openbare meening de vlag strijken voor een waardig lid van het Instituut, afdeling Wetenschappen, een lid der Fransche Akademie, een talentvol dagbladschrijver, een virtuoos van den eersten rang, een meesterlijk akteur of eene bevallige aktrice. Waag het, in den overmoed uwer plutokratie, een portret van Meissonier te vernietigen, en er gaat een kreet tegen u op. Men verwijt u, dat uwe bankbiljetten naar petroleum rieken.

De onedele bijnaam van persjood, die te Amsterdam en overal elders in Nederland Mortier's stigma zou geweest zijn, is in Frankrijk onbekend. Er bestaat geen gelijkkluidende fransche

uitdrukking voor. De joden zijn in Frankrijk zeer gezien, en bekleeden er op allerlei gebied, een hoogen rang. Juister welligt, het beginsel der maatschappelijke gelijkheid is in de fransche zamenleving zoo diep doorgedrongen, en in zulke mate er zaamgesmolten met de openbare zeden, dat onderscheidingen, aan het anti-semitisme der Duitschers ontleend, geduld worden noch denkbaar schijnen. Er wordt niet gevraagd of iemand die tooneelkritieken schrijft een jood is, maar of hij kennis, oordeel, geest, en in de eerste plaats de onafhankelijkheid van karakter bezit welke aan de uitspraken van zulk een schrijver waarde doet hechten.

Het is niet onaardig den heer Clarétie, in zijne wekelijksche kronijk ten behoeve van *Le Temps*, te hooren vertellen op welke wijs hij, twintig jaren geleden, voor het eerst met Mortier kennis maakte.

Er woonde toen te Parijs in den Passage Brady (eene onaanzienlijke overdekte galerij die de Rue du Faubourg Saint-Denis met de Rue du Faubourg Saint-Martin verbindt) een teringachtig boekverkoopertje van middelbaren leeftijd, Eugène Decary geheeten, die, ofschoon hij zijn brood verdiende door het venten van *l'Écho des Feuilletons* en verdere geïllustreerde volkslitteratuur van den tweeden of derden rang, voor zichzelf een vurig bewonderaar der hoogere poëzie van Victor Hugo was, en in zulke mate met de schoonste stukken van Alfred de Musset dweeptte dat hij *l'Espoir en Dieu* van buiten kende.

De kleine winkel van dezen dichtlievenden boekhandelaar was de loopplaats waar verschillende jonge letterkundigen, toen even onbekend en onbemiddeld als Eugène Decary zelf, elkander plagten te ontmoeten. Zij redetwisten er over verzen, romans, dagbladen; en als de meest bevoorregten werden zij beschouwd die, wie weet voor welk nietig honorarium, reeds nu en dan een opstel van hunne hand door deze of gene redaktie hadden zien aannemen.

‘Meermalen trof ik er een piepjong mannetje’ (verhaalt Jules Clarétie), ‘blond, bedeesd, tener. Hij kwam bij Decary romans in afleveringen koopen, en luisterde met aandacht naar onze gesprekken. Hij zelf sprak weinig, hield zich op

een afstand, en had eene bijzondere wijs van glimlagchen, waarbij een aankomend kneveltje onwillekeurig met de lip naar boven ging. Op een avond dat er spraak geweest was van een artikel van mij in den onbeduidenden *Diogène*, fluisterde hij bij het heengaan mij in: “U zijt een gelukskind, mijnheer, dat de couranten uw opstellen plaatsen”. Half blozend erkende hij door dezelfde eerzucht gekweld te worden; en toen ik de volgende maal Decary vroeg hoe de jonge mededinger heette, die van zulk een sterk verlangen naar typografische lauweren blaakte, vernam ik dat hij een Hollander was en een *très-gentil garçon*, Mortier genaamd’.

Is het moeilijker geweest in zulk eene groote stad, bij het hijgen en dringen van zoo velen in den strijd om het bestaan door de pen, binnen betrekkelijk weinig jaren uit eene zoo volstreckte onbekendheid en vreemdelingschap tot een begin van vermaardheid te geraken? Of was er meer wils-, meer werkkraft, meer schrandereid of meer kennis noodig om, toen de onopgemerkte eenmaal tot de klasse der opgemerkten was gaan behooren, zich in de veroverde plaats te handhaven en niet tegen te vallen of te leur te stellen?

De ondervinding leert, geloof ik, dat evenals in het leven het blijven liefhebben zeldzamer is dan het liefhebben, er ook in de letteren ongemeener gaven geëischt worden voor het gelijkmatig volharden dan voor het gelukkig of schitterend aanvangen.

Avoir une oeuvre d'esprit dans le ventre is goed en wel. Aan die gaaf herkent men de zondagskinderen van het vernuft. Maar hoe vaak gebeurt het dat de eerste gelukkige uiting een éénling blijft! Vele schrijverstalenten zijn als de koperplaten die voor het afdrukken en vermenigvuldigen van gravures dienen. De getrokken exemplaren worden telkens flauwer, bleeker, grover, onvaster van omtrek, nevelachtiger in het détail.

Hetgeen blijvende waarde geeft aan de boek deeltjes waarin Un Monsieur de l'Orchestre zijne *Soirées Parisiennes* bijeenverzamelde, is dat Arnold Mortier, sedert hij in 1873 medearbeider van *Figaro* werd, tien jaren aan één stuk slechts proefdrukken geleverd heeft; en ik houd het er voor dat

hij, om in zijne genre die volmaaktheid te bereiken, gedurende de jaren van den voorspoed harder heeft moeten werken, dan zelfs in den eersten moeilijken tijd toen de jonge goudzoeker nog voor zijn botram te vechten had. Het elfde en laatste deeltje der *Soirées Parisiennes* is verschenen 1 Julij 1885, met een levensberigt door Albert Wolff.

Wanneer uit een schouwburg van naam, vaak tegen één of twee ure in den nacht, Mortier na de eerste voorstelling van een nieuw stuk zich naar het bureau van *Figaro* spoedde, dan werd hem niet gevraagd of zijne zwakke gezondheid eigenlijk wel bestand was tegen het uren lang vertoeven in eene met menschen volgepropte zaal, waar openstaande deuren en stiklucht ontwikkelende gaskroonen iemand beurtelings doen puffen van de hitte en vergaan van den togt.

Er moest gearbeid, en tevens mogt niets toegelaten worden wat den arbeid verraden kon. Er was geen tijd om kort te wezen, en de goede smaak verbood lang te zijn. Kritiek moest er wezen; kritiek van auteurs, van acteurs, van actrices, van decoraties, van kostumes, van toiletten in de loges, van aanmerkingen in de stalles, van praatjes in de couloirs. Doch die kritiek mogt niemand kwetsen. Vóór alles behoorde zij de fysionomie eener voorstelling te schetsen. Daarop kwam het aan. De lezer moest den volgenden ochtend bij het ontbijt den indruk ontvangen dat hijzelf den vorigen avond de *première* bijgewoond had, en hij in de plaats van den schrijver juist als deze zou geoordeeld hebben; even snel, even geestig, even humaan, even onpersoonlijk, en, onder een vernis van vlugtigheid en sierlijkheid, even grondig of degelijk.

Mortier was voor het verrigten dezer geheel bijzondere soort van letterkundigen arbeid, zoo verschillend van hetgeen een geleerde of een wijsgeer onder werken en schrijven verstaat, als in de wieg gelegd; en op den dag zijner begrafenis is gebleken voor hoe zeldzaam zijne gaaf gehouden, en als hoe buitengewoon zijne meesterschap erkend werd. Men heeft hem ter aarde besteld als ware hij een prins geweest, en tegelijk zijn bij zijne groef woorden gesproken die genegenheid ademden.

Hij is te jong gestorven om van hem te kunnen zeggen

dat het lot hem in allen deele gunstig geweest is. De eigen woning door hem gebouwd voor zich en zijn gezin, heeft hij niet mogen betrekken. Op den voorspoed, loon van het zwoegen, is voor hem geen tijdperk van ontspanning gevolgd, of van rustig genieten.

Maar hij was zoo algemeen bemind dat hij niet ongelukkig is kunnen zijn, en buiten twijfel heeft hij van het leven, door de eervolle loopbaan die hij te Parijs zich voor hem zag ontsluiten, veel genoten. Het strekt de israëlitische kolonie te Amsterdam tot eer, Mortier voortgebragt te hebben. De Franschen vereert het, oog te hebben gehad voor zijne gaven, een hart voor zijne goedhartigheid, en eene plaats in hunne maatschappij voor de vrije ontwikkeling van het ongemeene dat hem eigen was. Tot lof van Mortier zelf moet gezegd worden dat hij op bewonderenswaardige wijs gewoekerd heeft met zijn talent.

1885.

Aan het *Journal des Débats* ontleen ik een oordeel over Mortier dat meer waarde heeft dan het mijne; het oordeel van J.-J. Weiss: 'Dès que Mortier eut réussi à faire paraître quelques lignes de lui dans un des journaux parisiens qui se lisent (d'abord au *Gaulois*, ensuite au *Figaro*), on reconnut un Français du grain le plus fin. Il était, littérairement et pour la langue, Français beaucoup moins mélangé que nombre d'hommes d'une intelligence ou d'un talent distingué nés et élevés en France même, mais entamés et altérés par l'air ambiant actuel. Quand on se forme à la France loin de France, on n'a pas choix, pour se former, entre l'excellent et le médiocre; on n'a sous la main que de l'excellent; on va forcément au plus délicat et au plus châtié; on commence par Fénelon, Boileau, Racine, Corneille, La Fontaine, Rollin, Florian; on finit par Molière, Lesage, Voltaire et Rousseau; et quand on brise la coquille où l'on dormait, on se réveille Mortier. Je crois que, de plus en plus, il se fabriquera ainsi des Français de choix hors de France; il est probable que c'est la race juive qui, étant sans patrie, en fournira le plus grand nombre. Le nom de Mortier durera chez nous dans la même mesure qu'ont duré Bachaumont et Mercier, qui sentaient aussi vivement que Mortier les événements et les tableaux de Paris, mais ne savaient peut-être pas les rendre d'un style aussi alerte et aussi brillant.'

Edmond About.
(1828-1885)

I

Wanneer in een hedendaagsch fransch lyceum de docent, belast met het onderwijs in de fransche letterkunde, den jongelieden een genoegelijk oogenblik bezorgen wil, - afwisseling van het handelen over de vaderlandsche klassieken der 17de en 18de eeuw, - dan haalt hij *les Mariages de Paris* van Edmond About voor den dag. Een van de oudste leerlingen der klasse wordt tot voorlezer aangesteld; de anderen luisteren met ingehouden adem. Er rijst op de jonge gezigten een glans van tevredenheid. In het somber lokaal heerscht gedurende een vol uur eene feestelijke stemming.

Na André Chénier voor het vers, is voor het proza welligt geen ander fransch schrijver van den nieuweren tijd door de mannen van het vak zoo spoedig als een meester erkend. Reeds bij zijn leven gaven zij in die kwaliteit hem aan het opkomend geslacht in handen. Het gold voor eene uitgemaakte zaak dat niemand der jongeren in zulke mate een model verdiende te heeten.

Wij vreemdelingen kunnen van dit bepaalde in About's stijl ons slechts tot zekere hoogte rekenschap geven. Maar onze algemeene indruk is dezelfde als de bijzondere der Franschen. Weinig minder dan dertig jaren is het geleden dat wij voor het eerst *la Grèce contemporaine*, dat wij *Tolla*, dat wij

le Roi des montagnes lezen. Het zijn geschriften van 1855 en 1856. En wat verbaast thans, bij het weder openen dier kleine boeken, ons meer dan al het overige? Het is dat wij zoo oud geworden, en zij zoo jong gebleven zijn.

Het zijn de geschriften van een knaap, zoo men wil. Naast de deugden der jeugd, geestdrift, medegevoel, kampen om het hoogste, verraden zij ook den overmoed en de brooddronkenheid die de eerste levensjaren kenmerken. Maar hoe knap is die knaap, medescholier of tijdgenoot van Prévost-Paradol, Taine, Sarcey, Weiss, Gaucher! met welk gemak draagt hij het ransel zijner kundigheden! Hoe aangenaam verbergt hij zijne wereld-, zijne vroegrijpe menschekennis, zijne gestreelde eigenliefde, het genoeg dat hij aan zijne frissche vermaardheid beleeft! Hij schijnt een geboren man, met de vrolijkheid en de levendigheid van een student.

‘Le 1er février 1852’ begint hij zijne *Grèce contemporaine*, ‘je m' embarquai à Marseille sur le *Lycurgue* ; le 9, je descendais au Pirée. Je fis la traversée avec deux enseignes de vaisseau qui allaient rejoindre la station du Levant. Ces messieurs riaient beaucoup de mes illusions sur la Grèce; l'un d'eux avait vu le pays; l'autre le connaissait aussi bien que s'il l'avait vu: car chaque carré d'officiers, à bord des bâtiments de l'Etat, est un véritable bureau de renseignements où l'on sait au juste les ressources, les distractions et les plaisirs que peut offrir chaque recoin du monde, depuis Terre-Neuve jusqu'à Taïti. Dans nos longues promenades sur le pont, mes deux compagnons de voyage me désabusaient à qui mieux mieux, avec une verve désolante, et faisaient tomber mes plus chères espérances comme on gaule des noix en septembre. “Ah! me disaient-ils, vous allez en Grèce sans y être forcé? Vous choisissez bien vos plaisirs! Figurez-vous des montagnes sans arbres, des plaines sans herbe, des fleuves sans eau, un soleil sans pitié, une poussière sans miséricorde, un beau temps mille fois plus ennuyeux que la pluie, un pays où les légumes poussent tout cuits, où les poules pondent des oeufs durs, où les jardins n'ont pas de feuilles, où la couleur verte est rayée de l'arc-en-ciel, où vos yeux fatigués chercheront la verdure sans trouver même

une salade où se reposer”. - C'est au milieu de ces propos que j'aperçus la terre de Grèce.’

Het is niet mogelijk op aangenaamer wijze, met die aan de moedertaal ontleende wendingen en toegepaste spreekwoorden, het snappen van twee jonge marine-officieren over te brengen, en meteen den argeloozen lezer als aan den oever van het onderwerp neder te zetten. Wij gaan naar Griekenland; wij zijn er al.

En die profetie der vrolijke teleurstellingen, welke Griekenlands natuur den onvoorbereiden bezoeker baart, zij is tevens de korte inhoud van hetgeen de schrijver gaat verhalen omtrent Griekenlands maatschappij.

Griekenlands bergen en stroomen, Griekenlands kippen en Griekenlands groenten, hij zal ze of met vrede laten, of met nadruk ze in hunne eer herstellen. Om de menschen is het hem te doen, de grieksche menschen van den nieuweren tijd, de grieksche instellingen, den griekschen Staat, het grieksche koningschap van den beijerschen Otto; om geheel de lachwekkende tegenstelling welke dit proza en deze kleingeestigheid vormen met de romantische poëzie van den strijd om Griekenlands vrijheid, vijftientwintig jaren te voren.

Het boek is verouderd. Schier niemand herinnert zich op dit oogenblik dat er een koning Otto van Griekenland bestaan heeft. Eene andere en betere orde van zaken, gelooven wij, is daarginds voor die van 1852 in de plaats getreden. Bikélas, *De Nicopolis à Olympie*. Paris, 1885 Doch het talent van den jongen auteur, die deze luimige omwenteling voorzag en aankondigde, is nog heden even innemend als toen. Niet de geschiedenis van één kleinen konstitutionelen Staat schreef hij, maar de geschiedenis en de satire van alle kleine konstitutionele Staten te zamen. About's hedendaagsch Griekenland is het hedendaagsch Zweden en Noorwegen, het hedendaagsch Denemarken, het hedendaagsch Belgie, het hedendaagsch Portugal, het hedendaagsch Rumenie, Servie, Bulgarije, in één band.

Het verhaal *le Roi des Montagnes*, dat eenigszins als een vervolg op *la Grèce contemporaine* beschouwd wil worden, biedt zich aan als neergeschreven uit den mond van een

jongen Duitscher, die met een wetenschappelijk natuuronderzoekersdoel kort na About Griekenland doorreisde, en gedurende veertien dagen, als gevangene van den rooverhoofdman Hadji-Stavros, in levensgevaar verkeerde. Het overige behoef ik voor nederlandsche lezers niet in bijzonderheden na te vertellen. De geschiedenis van Hermann Schultz was de geschiedenis der bemanning van de *Nisero*. Hadji-Stavros toonde zich een schavuit van dezelfde kracht als de rajah van Tenom. Alleen werd de grieksche beurzsnijder op luimiger wijze beetgenomen, en betaalde niet de grieksche regering het gelag, maar hijzelf.

De aanhef is nogmaals eene dier bladzijden *avec un air de rien du tout*, gelijk de Franschen zeggen, welke in de schatting van kenners terstond den meerdere verraden. Niemand kan reden geven waarom, bij het openslaan, sommige boeken onmiddellijk vervelen, andere onmiddellijk boeijen. Het eenige wat wij weten is dat het verschijnsel zich gedurig herhaalt; het laatste minder vaak dan het eerste. About was een schrijver van de goede soort. Had hij met ons allen het zwak gemeen gaarne over zichzelf te spreken, of te hooren spreken, hij wist het te doen of te laten doen op zulke wijs dat zijne lezers niet konden nalaten hem beminlijk te vinden. Wij zijn in 1856, en worden geacht de zomermaanden buiten door te brengen:

‘Le 3 Juillet de cette année, vers six heures du matin, j’arrosais mes pétunias sans songer à mal, quand je vis entrer un grand jeune homme blond, imberbe, coiffé d’une casquette allemande et paré de lunettes d’or. Un ample paletot de lasting flottait mélancoliquement autour de sa personne, comme une voile le long d’un mât lorsque le vent vient à tomber. Il ne portait pas de gants; ses souliers de cuir écu reposaient sur de puissantes semelles, si larges que le pied était entouré d’un petit trottoir. Dans sa poche de côté, vers la région du coeur, une grande pipe de porcelaine se modelait en relief et dessinait vaguement son profil sous l’étoffe luisante. Je ne songeai pas même à demander à cet inconnu s’il avait fait ses études dans les universités d’Allemagne. Je déposai mon arrosoir, et je le saluai d’un

beau *Guten Morgen*. - Monsieur, me dit-il en français, mais avec un accent déplorable, je m'appelle Hermann Schultz; je viens de passer quelques mois en Grèce et votre livre a partout voyagé avec moi. - Cet exorde pénétra mon coeur d'une douce joie; la voix de l'étranger me parut plus mélodieuse que la musique de Mozart, et je dirigeai vers ses lunettes d'or un regard étincelant de reconnaissance. Vous ne sauriez croire, ami lecteur, combien nous aimons ceux qui ont pris la peine de déchiffrer notre grimoire. Quant à moi, si j'ai jamais souhaité d'être riche c'est pour assurer des rentes à tous ceux qui m'ont lu.'

Ik beweer niet dat zulke bladzijden onvertaalbaar zijn. Wie zich eenige moeite geven wilde zou misschien spoediger slagen dan men meent. Er komen in About's fransch niet van die uitdrukkingen voor, welke den overzetter van sommige moderner fransche werken wanhopig maken. Hij schrijft de taal der groote eeuw te zijnent. Hetgeen hij zeggen wil vloeit op hetzelfde oogenblik hém uit de pen en ú in den geest. Zoo gezegd, zoo gevat. *Cela passe comme une lettre à la poste*.

Maar, onvertaalbaar of niet, het is eene buitengewone gaaf; en een gelukkige samenloop van omstandigheden is oorzaak geweest dat bij About die aanleg voor het natuurlijke en onopgesmukte zich met eene universitaire vorming is komen verbinden. Zijne geschriften zullen langer blijven gelezen worden dan die van anderen, omdat hij aan het Lycée Charlemagne en aan de École Normale Supérieure groote verplichtingen had. De fransche Universiteit is, ook nadat hij een man van de wereld en een openbaar voorvechter geworden was, er altijd roem op blijven dragen About voortgebracht te hebben; en zijnerzijds heeft hij haar nooit verloochend. Zelfs in zijn bijzonder leven was iets van hetgeen waaraan men de ingetogenheid en de maat herkent die de vrucht der groote studien zijn. Acht jonge kinderen eerden en beminden hem. Er heerschte overeenstemming tusschen het bestaan van den aankomenden huisvader, en het sobere in den stijl van den jongeling. Gelijk men kort geleden uit zijne toespraak bij het standbeeld van Dumas door Doré heeft kunnen zien, is dezelfde ongemeene soort van talent hem levenslang bij gebleven.

Uit *Tolla* wil ik eene bladzijde aanhalen die mij toeschijnt te voltooijen hetgeen ik van het bijzondere in About's schrijfwijz gezege heb. Het is de plaats waar reden gegeven wordt van het schijnbaar tegenstrijdige in het gedrag der romeinsche jonge dienstbode Amarella, die hare meesteres eigenlijk noch beminde noch eerbiedigde, maar niettemin om bijoogmerken er in toegestemd had de lieve Tolla in het klooster gezelschap te gaan houden:

‘Amarella n'était pas entrée au convent pour le plaisir de prier Dieu et d'accompagner sa maîtresse: elle pensait qu'on peut prier partout, et son dévouement pour Tolla n'allait pas jusqu' à l'abnégation. Elle avait la captivité en horreur, comme tous les êtres remuants; elle était friande du grand air, comme tous ceux qui sont nés au village; elle aimait à se faire voir, comme toutes les femmes. Ajoutez que, comme tous les Romains des deux sexes, elle avait la passion de la loterie. La loterie est un jeu légal, une partie engagée entre le saint-père et ses sujets: les joueurs y gagnent quelquefois, le gouvernement toujours. Amarella faisait comme tous les domestiques, mercenaires, mendiants et frères quêteurs de la capitale du monde chrétien: elle économisait onze sous par semaine pour avoir le droit de prendre un billet, de rêver trois numéros, et d'attendre, confortablement logée dans un château en Espagne, le tirage du jeudi et la ruine de ses espérances.’

Onze eigen landsvaderlijke staats-loterij, welke de onderdanen van koning Willem III van verre op die van wijlen den goeden paus Gregorius XVI doet gelijken, maakt ons welligt geschikter dan andere volken om het fijne en tevens humane in eene ironie als die van About te waarden. Zeker is het dat *Tolla* een fraai beeld van den Kerkelijken Staat ontwerpt uit de dagen vóór 1870, toen Rome aan Italie kwam.

About zou glimlagchen in zijn graf, indien hij ons hoorde betuigen dat wij onder het herlezen van *Tolla* ons bevestigd hebben gevoeld in onze vroegere ingenomenheid. Hij die gewenscht zou hebben, rijk genoeg te zijn om pensioenen te kunnen uitkeeren aan zijne lezers, wat zou hij niet hebben

overgehad voor bewonderaars zoo standvastig, en zoo vol vertrouwen in hun goeden smaak! Niemand wist beter dan hij, welke trekken de eigenliefde ons allen speelt.

Toch blijf ik *Tolla* een der bekoorlijkste verhalen noemen welke onze eeuw heeft voortgebracht, en ik prijs de jongeren gelukkig die het boekje tot heden alleen van hooren zeggen kennen. Hen wacht eene benijdenswaardige verrassing.

II

Eens, in den zomer van 1878, op een internationaal letterkundig kongres te Parijs van hetwelk hij voorzitter was, mogt ik Edmond About het woord hooren voeren; en nu hij zoo onverwachts is heengegaan, op het oogenblik zelf dat zijne benoeming tot lid der Fransche Akademie hem een nieuw tijdperk van ontwikkeling scheen te zullen openen, stel ik het voorregt dier herinnering dubbel op prijs.

In strijd met de internationale gelegenheid had de toespraak welke hij toen hield, niets internationaals. Zij was integendeel de nationaliteit zelf. Handelend over het regt der schrijvers op de voortbrengselen van hun geest, en over het onregt dat hun geschiedt wanneer men in het buitenland, zonder hunne voorkennis of hunne toestemming, hen nadrukt, vertaalt, of dusgenaamd adapteert, verdedigde de redenaar in warme en geestige taal de welluidende stelling:

‘Men is in niet minder mate eigenaar van het boek dat men geschreven, dan van het huis dat men uit eigen middelen gebouwd, of van den oogst dien men op zijn eigen veld gekweekt heeft. De vreemde die eene dezer bezittingen aanrandt, onverschillig welke, pleegt roof.’

Maar indien het buitenland van het bestaan van uw boek, voortbrengsel van uw geest, geen kennis draagt?

Indien het er geen prijs op stelt of geen belang bij heeft, van zijne onwetendheid te dien aanzien verlost te worden?

Indien in den vreemde niemand er aan denkt of lust gevoelt u na te drukken, te vertalen, of te adapteren?

Indien, voor het publiek in uw eigen land, uw handschrift geen marktwaarde bezit?

Indien gij geen honorarium of geen uitgever bekomen kunt, tenzij gij van uw kopij regt afstand doet?

Is de oogst binnengehaald, dan kunt gij van het graan brood bakken. Hebt gij uw huis voltooid en betaald, gij kunt er in gaan wonen. Doch welke waarde ter wereld heeft een boek, aan hetwelk niemand waarde hecht behalve gij? Hoe komt gij er toe debatten te voeren over een eigendomsregt hetwelk uwe medemensen om strijd eerbiedigen, gelijk zij het de gele koorts of het miltvuur doen?

Ik geloof dat About vreemd zou opgezien hebben, indien uit naam der kleine volken een lid van het internationaal kongres na hem het woord gevraagd, en hem onder het oog gebragt had dat aan een doelloos pleidooi een groot aantal bevallige woorden door hem verspild waren.

Edmond About was een te goed Franschman, een te goed medelid van het fransch schrijversgild, om veel te kunnen gevoelen voor buitenlandsche auteurs zonder honorarium, zonder uitgever, of zonder publiek. Het vraagstuk had voor hem maar één zijde. Waarom zou hij, niet sprekend over *zijne* eigendomsregten, het over de *uwe* gedaan hebben? Hij sprak over de regten zijner fransche broeders, in mindere mate door de fortuin begunstigd dan hij. Hen wilde hij bevoordeelen, hen wreken van elke schade hun toegebragt door den vreemdeling.

Dit edelmoedig medegevoel voor de belangen van anderen, in eigen nationalen kring, was eene van About's groote eigenschappen. Tevens was het oorzaak dat hij als directeur van *le Dix-neuvième Siècle* door de fransche jeugd der akademien op de handen gedragen, en er in hem, als werkzaam medelid der *Société des Gens de Lettres*, door alle fransche schrijvers van meer leeftijd een onbepaald vertrouwen gesteld werd.

Hij had eene voorspoedige loopbaan achter den rug. Voortgekomen uit het volk, of uit den onmiddellijk aan het volk grenzenden kleinen burgerstand; door beschermers zijner jeugd aan eene academische opleiding geholpen; was hij al vroeg door zijne pen, en door haar alleen, een man van vermogen en van aanzien geworden, zelf op zijne beurt in staat anderen te beschermen of voort te helpen.

Treffend is het voorbeeld dat daarvan bijgebracht wordt in de onlangs verschenen persoonlijke herinneringen van Francisque Sarcey. Zoo deze, in onmin geraakt met het gymnasiaal onderwijs en zonder hulpmiddelen uit de provincie naar de hoofdstad gekomen, zich als dagbladschrijver te Parijs eene eervolle en veelzins éénige stelling heeft kunnen veroveren, aan About's trouwe vriendschap had hij het te danken. Een jaar lang waarborgde About hem onderhoud en huisvesting; en wie de beknopte parijsche woningen kent, het gesloten parijsch binnenleven, gevoelt wat dit zegt. Ook de hulp zijner pen leende About aan Sarcey. Schoolkameraden van beiden herinneren zich nog heden dit of dat door Sarcey onderteekend feuilleton, in welks te zwaar deeg zij aanstonds de gist van About's vernuft opmerkten, of aan welks te tragen gang About vlugge voeten geschonken had.

Gelijk overal is ook in Frankrijk de schrijvers-wereld grootendeels het vaderland van *La chanson des gueux*. Zij is het er in nog ruimer mate dan elders misschien, in zoover men (althans in Nederland) zich nauwlijks eene voorstelling vormen kan van de inspanning die noodig is om in eene stad als Parijs een schrijver van beteekenis te worden; van de somtijds afschuwelijke ontberingen welke de volharding er zich getroosten moet; van de scherpte en de vinnigheid der mededinging; van het tot wanhoop drijvend gevoel van verlatenheid in zulk eene onmetelijke gaarkeuken, waar nevens de uwe honderdduizend andere magen rammelen van den honger, en er om dien te stillen geen andere kans voor u bestaat dan het schrijven eener bladzijde welke de aandacht trekt Levendige schildering van dezen toestand bij Alfred de Musset in eene zamenspraak van 1838. Het beeld is in 1885 nog even nieuw:

DURAND.

Mânes de mes aïeux, quel embarras mortel!
 J'invoquerais un dieu, si je savais lequel.
 Voilà bientôt trente ans que je suis sur la terre,
 Et j'en ai passé dix à chercher un libraire.
 Pas un être vivant n'a lu mes manuscrits,
 Et seul dans l'univers je connais mes écrits.

DUPONT.

Ah! Durand, si du moins j'avais un coeur de femme
 Qui sût par quelque amour consoler ma grande âme!
 Mais non; j'étales en vain mes grâces dans Paris.
 Il en est de ma peau comme de tes écrits;
 Je l'offre à tout venant et personne n'ij touche...

DURAND.

Te souvient-il, Dupont, des jours de notre enfance,
 Lorsque, riches d'orgueil et pauvres de science,
 Rossés par un sous-maître et toujours paresseux
 Dans la crasse et l'oubli nous dormions tous les deux?
 Que ces jours bieuheureux sont chers à ma mémoire!

DUPONT.

Paresseux! tu l'as dit. Nous l'étions avec gloire;
 Ignorants, Dieu le sait! Ce que j'ai fait depuis
 A montré clairement si j'avais rien appris.
 Mais quelle douce odeur avait le réfectoire!
 Ah! dans ce temps du moins je pus manger et boire!...

Quand arrive l'hiver, l'hirondelle s'envole;
Ainsi s'est envolé le trop rapide temps
Où notre ventre à jeun put compter sur nos dents.
Quels beaux croûtons de pain coupait la ménagère!

DURAND.

N'en parlons plus; ce monde est un lieu de misère.

Doch twee dingen hebben de Franschen vóór.

Hunne taal moge buiten Frankrijk in een minder groot deel der wereld gesproken worden dan het engelsch, hunne boeken en hunne bladen hebben niettemin een uitgebreid debiet; hunne romans worden in alle landen verslonden, hunne tooneelstukken in alle schouwburgen vertoond. Slaagt een fransch schrijver er in zich een naam te maken, dan mag hij zich met het vooruitzicht vleijen (en reeds die hersenschim is een riem onder het hart van den arme!) dat eenmaal de vijf werelddeelen zijdelings tot zijn onderhoud zullen bijdragen. Het zal een omgekeerde droom van Farao zijn. De herinnering der magere zal door de vette jaren verslonden worden.

Wat meer zegt, uit elk nieuw geslacht van letterkundigen in Frankrijk (Edmond About was nogmaals eene proef) treden een kleiner of grooter getal uitverkorenen te voorschijn, wier geluk, ook al wekt dit somtijds afgunst, al de anderen moed doet vatten; levende hoogste prijzen uit de litterarische loterij,

welke het geloof in zalige mogelijkheden aan den gang houden, en de wanhoop tot tegenwigt dienen. Wat kan het u schelen tot eene geuzebent te behooren, zoo er maar uitzigt bestaat dat ook gij eenmaal uw Den Briel veroveren zult? Dat er op uwe donkere dagen vóór kerstmis, op het snerpen der maartsche buijen om uwe ooren, welligt een blijde Eerste April volgen zal? Schooijerswerelden gaan eerst walging inboezemen, wanneer de overtuiging zich vestigt dat zij voorbestemd zijn schooijerswerelden te blijven.

Ik kan het bewijs niet leveren dat About werkelijk dus gevoeld of gedacht heeft. Misschien is het van een Franschman met zulk een levendigen geest te veel gevergd, dat hij zoo volstrekt zich buiten zijn land en zijn persoon wete te stellen, en zichzelf tot een voorwerp van historische bespiegeling make. Ik weet alleen dat, in de werkelijkheid, dit zijne verhouding tot de fransche letteren en de fransche letterkundigen was.

Een afdoend voorbeeld is dat zelfs zijn staatkundig verleden, hetwelk hem veeleer aan het Tweede Keizerrijk dan aan de Republiek verbond, niet bij magte is geweest zijne tijdgenooten van hem te vervreemden, of het hart der aankomende jongelingschap zich van hem te doen afwenden. Hij werd als een der groote fransche schrijvers van zijn tijd beschouwd; en al hetgeen in Frankrijk schreef, al hetgeen zich gereed maakte eenmaal te schrijven, was zich bewust een even trouwhartig pleitbezorger als schitterend aanvoerder in hem te bezitten.

Ook in 1878 bleek dit, bij het toen te Parijs gehouden kongres. Door allen werd About voor de aangewezen voorzitter gehouden. Allen wisten dat, onder zijne hoede, de fransche belangen veilig waren.

1885.

Julès Valles.
(1833-1885)

Heróstratus maakte door het in brand steken van den tempel der efezische Diana, maar ook enkel daardoor, zich, een naam in de geschiedenis. Voor het overige was hij een donker persoon, ongeletterd. Vallès, die, lid van het gouvernement der Commune, in Mei 1871 de schoonste der steden (*pulcherrima rerum* zou Virgilius gezegd hebben) plaats voor plaats deed opgaan in vlammen, Jules Vallès was bovendien journalist en schreef romans. De trilogie: L'Enfant, Le Bachelier, L'Insurgé, onder den algemeenen titel: Jacques Vingtras. - Als inleiding: Les Réfractaires. - Voorts het economisch vlugschrift: L'Argent.

In de schatting van een groot aantal weldenkenden is dit het tegenovergestelde eener verzachtende omstandigheid. Dubbel schuldig de barbaar, zeggen zij, dien noch zijne dichterlijke verbeelding noch zijn schrander oordeel bewegen konden voor den platten gruwel terug te deinzen!

Zoolang Vallès leefde was die uitspraak ook de mijne. Eene daad van kwâjongens, bevlekt met smook en bloed, iets anders is de opstand der Commune niet geweest. Zoo vaak ik de Place du Carrousel oversteek, en de ledige ruimte aanschouw waar eenmaal de Tuilerien stonden, vernieuwt zich mijn wrevel tegen de boosaardige lummels.

Doch welk een verzoener is de dood! Gijzelf gelooft niet,

indien gij morgen stierft, dat uwe vijanden slechts uwe tekortkomingen gedenken zouden, uwe gebreken, uwe ondeugden. Gij houdt u overtuigd, en deze optimistische onderstelling vereert u, dat zij niet weigeren zullen ook van uwe goede hoedanigheden gewag te maken.

Nu Jules Vallès overleden is haat ik hem minder. Hebben zijne petroleumspuiten de Tuilerien doen verdwijnen, zijns ondanks is, schooner dan te voren, het Hôtel-de-Ville herrezen. Wat meer zegt, ik vind dat in zijne romans sommige behartigenswaardige wenken voorkomen. De fransche historieschrijvers der toekomst, voorzie ik, zullen *l'Enfant* en *le Bachelier* dokumenten noemen.

In de schatting van Vallès, wien uit eene mislukte wetenschappelijke opleiding een levendige afkeer van geleerde onderzoekingen bijgebleven was, waren historieschrijvers weinig meer dan boekwormen; lieden zonder verbeelding en zonder hart, enkel verdiept in diplomatische bescheiden.

Doch ik bedoel historieschrijvers wien het, bij hun schilderen van het verleden, niet enkel er om te doen is de wording van staatkundige instellingen te verklaren of den gang van staatkundige denkbeelden te schetsen, maar ook de fysionomie eener maatschappij in een gegeven tijd. Die mannen zullen aan de magtspreuken van Vallès zich niet storen. Zij zullen enkel vragen: wat valt er, omtrent den geest die onder het tweede Keizerrijk in Frankrijk heerschte, en die tot het ontstaan der derde Republiek geleid heeft, uit de werken van dezen auteur te leeren?

De romans van Vallès mogen vier boekdeelen met vier verschillende titels vullen; mogen zich aanbieden als even zoo vele halten in de levensgeschiedenis van een denkbeeldig persoon, Vingtras geheeten; feitelijk behelzen zij niets anders dan eene autobiografie van den schrijver. Jacques Vingtras is slechts de pseudoniem van Jules Vallès; slechts de doorzigtige sluijer waaronder de lotgevallen, de opvoeding, de gewaarwordingen van den jongen man met de revolutionaire neigingen beschreven en verhaald worden, die aanving zijne boeijen als gymnasiast te verwenschen en te verbreken, en in zijn opstand tegen de maatschappij eindigde met in het *Communeblad le Cri du*

Peuple, terwijl de troepen van Versailles zich gereed maakten tegen Parijs op te rukken, de schaamteloze en historisch geworden bedreiging te doen afdrukken: ‘Si M. Thiers est chimiste, il nous comprendra.’

Men behoeft Vallès' opdragten slechts te lezen om aanstonds te gevoelen welke zijne doorgaande stemming was. ‘A tous ceux’, begint *l'Enfant*, ‘qui crevèrent d'ennui au collège ou qu'on fit pleurer dans la famille; qui, pendant leur enfance, furent tyrannisés par leurs maîtres ou rossés par leurs parents; je dédie ce livre.’ Niet anders de aanhef van *Le Bachelier*: ‘A ceux qui, nourris de grec et de latin, sont morts de faim, je dédie ce livre.’

Vallès, bemerken wij, zag niet zoozeer in zichzelf een martelaar der maatschappelijke orde in het algemeen, maar van een bepaald onderdeel. Hij is geen gepasporteerd jong militair, geen ontevreden fabriek-arbeider, maar een slagtoffer van latijn en grieksch. Zoo hij murmureert en zich verzet en ten laatste tegen de gevestigde orde van zaken de wapenen opvat, het is omdat men in zijne kinderjaren hem gedwongen heeft onder het juk eener klassieke opvoeding door te gaan; zijn vader docent bij een gymnasium was; en er niet gevraagd werd naar den natuurlijken aanleg van het kind, maar men enkel de gelegenheid aangreep en misbruikte om op zijne beurt hem gereed te maken voor eene betrekking bij het middelbaar onderwijs.

Sedert het invoeren der hoogere burgerscholen van 1863 kan men in Nederland, gemakkelijker dan voorheen, zich eene voorstelling vormen van deze tyrannie der klassieke opleiding in Frankrijk. Ook de nederlandsche docent is in den regel een man zonder fortuin, jong gehuwd, vroegtijdig huisvader, vervuld met zorg voor de toekomst zijner zonen. Hij bezit geen andere invloedrijke betrekkingen dan binnen den kring der mannen van zijn vak; en het beste wat hij voor zijne jongelui doen kan is, hen insgelijks daarvoor te bestemmen. Het wordt als eene uitgemaakte zaak beschouwd dat de hoogere burgerscholen keurige instellingen zijn; geen andere soort van scholen er mede vergeleken kan worden; en het eene onderscheiding is, tot het aan haar verbonden

onderwyzend personeel te behooren. Een vader is voor zijn geweten en voor de maatschappij verantwoord, indien hij zijn zoon die rigting doet volgen. Is de jongen weerspannig, dit bewijst een slechten aard. Door tucht moet de knaap tot rede gebragt worden.

Natuurlijk worden er in Frankrijk een groot aantal jongelieden gevonden die aan het lyceum- of gymnasium-régime zich even gewillig onderwerpen als vele nederlandsche aan het drillsysteem der hoogere burgerscholen. Er is de eerbied en de liefde voor de ouders, het ontzag voor de onderwijzers, de zucht hoe eer hoe liever onafhankelijk te worden en in zijn eigen onderhoud te kunnen voorzien. Er is het gevoel dat iemands toekomstig levensgeluk eigenlijk maar half bepaald wordt door zijne openbare betrekking of zijne dagelijksche bezigheden, en in den grond der zaak de eene eervolle broodwinning niet veel genoeglijker of veel vervelender is dan de andere. Er is het hooger inzicht dat bijna alle Franschen, die naderhand in de wetenschappen of de letteren uitgemunt hebben, zijn voortgekomen uit een lyceum.

Maar het geval kan zich niettemin voordoen dat een fransche knaap met buitengewone natuurlijke geestvermogens, die, zoo men hem had gevormd voor veldarbeider of voor kantoorbediende, misschien op zijne wijze een man van beteekenis zou geworden zijn, tegen dat onnatuurlijk grieksch en onnatuurlijk latijn in opstand komt. Hij wil zich een weg banen in eene levende maatschappij, en zijne opvoeders hebben hem met geen andere hulpmiddelen dan de onvoldoende kennis van twee doode talen toegerust. Om vooruit te kunnen komen zou hij zeker aantal praktische kundigheden moeten bezitten, en zijne beste leerjaren heeft hij aan het verzamelen der meest onpraktische verdaan. In plaats van een tijdgenoot zijner tijdgenooten, met een hart kloppend voor de nooden des tijds, heeft zijn eigen vader een mummie van hem gemaakt.

De romans van Vallès, die somtijds verrassen door hunne vroolijkheid, somtijds bekoren door eene idyllische herinnering uit de kinderjaren, vormen doorgaans eene aaneenschakeling van bittere uitvallen; en men weet naauwlijks of men uit

zedelijk oogpunt daarin meer den zoon berispen moet die op dezen toon over zijne ouders spreekt, dan den hoogmoed wraken van den jongen man, in zulke mate vervuld met zichzelf. Tot Vallès' verontschuldiging kan aangevoerd worden dat zijn vader, in December 1851, hem te Nantes gedurende zes weken in een krankzinnigegesticht heeft doen opsluiten. - Onverdacht getuigenis van het kamerlid Ranc in Le Voltaire van Maart 1885.

Met dat al, welk eene wereld vol waarschuwendende leeringen ontsluit zich hier, zoo wij ons rekenschap wenschen te geven hoe in onze 19de eeuw de klasse der nihilisten ontstaat, die met petroleum en dynamiet onze beschaving den oorlog aandoen!

Nihilisten - gij meent dat zij slechts in Rusland aangetroffen worden, en gij dankt den hemel dat de voortreffelijkheid uwer eigen staatsinstellingen, zoo veel beter dan de russische, een afdoend voorbehoedmiddel is tegen het ontstaan van soortgelijke sekten te uwent. Gij houdt de Fenians voor de eenige dynamiet-mannen op aarde, en zijt niet beducht dat in uw eigen kring deze uitgehongerde en verongelijkte Ieren navolgers vinden zullen. Petroleuses kunt gij u niet anders voorstellen dan in de gedaante der hyena's geworden vrouwen uit de heffe der parijsche volksklasse van 1792, gelijk Schiller ze noemde in zijn *Lied van de Klok*.

Dit is zelfverblindings. De haatdragende petroleur van 1871, over wien ik spreek, had dezelfde geleerde opvoeding ontvangen als uw zoon; als gymnasiast had ook hij uitgemunt boven velen. Het is waar dat hij voor zijne euveldaad met een half dozijn jaren ballingschap geboet heeft; maar ook in het vreemde land is hij kunnen voortgaan te leven van zijne pen, en bij zijne beurs-spekulatien op kleine schaal heeft het hem niet altijd aan voorspoed ontbroken. Daarna heeft zijn vaderland hem vergiffenis geschonken, en is hij te Parijs de redactie komen hervatten van denzelfden *Cri du Peuple* waarin weleer die verwoestende boodschap aan het adres van Thiers te lezen stond. De ongeregelheden bij zijne begrafenis waren het gevolg eener betrekkelijk vreedzame afrekening tusschen revolutionairen onderling. Voor het overige is hij rustig ter aarde besteld, en te zijner eer zal toeko-

mend jaar Père-la-Chaise met een gedenkteeke prijzen. Het zal niet zoozeer aan den auteur der *Réfractaires* als schrijver gewijd zijn, maar aan den persoon des opstandelings.

Eene zinsnede uit Vallès' geschrift *l'Argent*, zijn litterarischen eersteling, ironisch of uit meenens opgedragen aan den toen (1857) vermaarden bankier Mirès, doet over zijne drijfveren in dien tijd en later eenig licht opgaan. Men kan er uit zien dat de wrok tegen opvoeding en opvoeders bij hem zamenhing met de zucht, tot meer voorspoed te geraken, en zijn socialisme welbezien zich oploste in de beroemde stelling welke Sardou zijn Rabagas in den mond legt: 'Sociale kwestien bestaan niet, er bestaan alleen sociale positien.'

'La Bourse,' schreef Vallès in *l'Argent*, 'la Bourse est l'Hôtel-de-Ville de la République nouvelle.' Van den Staat der toekomst is de Beurs het Stadhuis.

Deze spreuk verraadt een juisten blik op het wezen der nieuwere zamenleving. Aristokratie, democratie, alles gaat voor de plutokratie uit den weg. De schooljongen van gisteren kan, zoo de fortuin hem begunstigt, morgen door eene beurs-operatie zich toegang verschaffen tot de magtigste klasse der maatschappij; Lazarus, in tweemaal vierentwintig uren, op het wereldtooneel van rol wisselen en de Rijke Man worden.

Dit is voor alle misdeelden zonder onderscheid de groote verzoeking onzer eeuw; en wanneer zulk een misdeelde Jules Vallès heet, dan begrijpen wij dat hij zwicht. Zijne verbittering, zijne hartstogtelijkheid, zijne kundigheden, zijne schranderheid, zijne deugden en zijne ondeugden, alles werkt zamen om een rebel van hem te maken. Hij loochent dat éénige wet, éénige instelling, éénige magt, het regt hebbe hem van het voorwerp zijner begeerlijkheid te scheiden. Hij wil en zal genieten, want nergens staat geschreven dat hij gedoemd is tot de schaar der uitgestotenen te blijven behooren.

1885.

In *Le Temps* van 29 Maart 1885 wordt het verhaal van den heer Ranc, bedoeld in de noot hiervóór, dus zaaingetrokken:

'*Le Cri du Peuple* a raconté, dans un de ses derniers numéros, que le père de Jules Vallès l'avait fait interner dans un asile d'aliénés.

M. Ranc, qui a été un des amis de jeunesse de Vallès, et que celui-ci a même mis en scène sous le nom de Rock dans un volume intitulé le *Bachelier*, apporte aujourd'hui, dans le *Voltaire*, son témoignage personnel à ce sujet. Voici les détails que M. Ranc donne:

Quelques jours après le coup d'État, Vallès dut retourner à Nantes, où son père l'avait rappelé. Le père craignait d'être destitué de ses fonctions de professeur, parce qu'on prétendait que son fils avait été parmi les "insurgés" et qu'il avait été blessé en défendant une barricade.

M. Ranc raconte alors ce qui suit:

Le jour même de son arrivée à Nantes, Vallès nous avait écrit. Depuis, pas de nouvelles. Plusieurs semaines se passèrent. Pas de réponse à nos lettres. Nous étions fort inquiets. Un jour enfin, il nous arriva quelques lignes, écrites sur un papier grossier et tout sali. Il nous informait qu'à la suite d'une scène violente son père l'avait fait enfermer à l'asile d'aliénés de Saint-Jacques, qu'un employé de l'hospice lui avait promis de jeter sa lettre à la poste, et il nous appelait à son aide.

Que faire? Courir à Nantes sur-le-champ? Impossible; nous étions aux derniers jours du mois, et à nous tous nous n'aurions pas réuni vingt francs. Il fallut donc patienter et, en attendant de pouvoir partir, nous contenter d'écrire à M. Vallès père. La lettre, si je me souviens bien, était signée d'Arthur Arnould et de moi. En tout cas, je l'avais écrite au nom de tous les amis de Vallès. Je disais que nous venions d'apprendre son internement à l'hospice Saint-Jacques, qu'il nous était impossible de croire qu'il fût atteint d'aliénation mentale et que, si nous ne recevions pas la nouvelle de son élargissement, l'un de nous partirait immédiatement pour Nantes.

M. Vallès, par le retour du courrier, me répondit une lettre fort courte. Il ne prononçait pas le mot de folie; son fils disait-il - j'ai retenu l'expression - souffrait d'une exaltation malade, et, dans son intérêt même, on avait dû l'enfermer. Mais il allait mieux, et on allait pouvoir le rendre à sa famille. Dès le lendemain, en effet, Vallès quittait l'asile, et quelques jours après il revenait à Paris.

Il était resté six semaines, six mortelles semaines, au milieu des fous! J'ai tenu à confirmer ce qu'il a d'essentiel dans le récit du *Cri du Peuple*. Je ne crois pas qu'aucune personne de Nantes fût intervenue: je ne crois pas non plus que ce soit notre lettre qui ait décidé le père de Vallès à le faire sortir. D'après ce qu'il nous raconta, c'est le médecin de l'asile qui ne voulut pas encourir plus longtemps une lourde responsabilité. Il n'avait pas été longtemps à s'apercevoir que l'exaltation de son pensionnaire n'était nullement malade et qu'il avait toute sa raison.

Voilà l'histoire vraie. On s'expliquera maintenant l'amertume et la colère qui débordent dans les souvenirs de jeunesse de Jules Vallès.'

Victor Hugo.
1 Junij 1885.

De begrafenis van Victor Hugo zal eene dagteekening in de letterkundige geschiedenis van Europa blijven. Eene stad van twee millioen zielen, uitlopend om te defileren voorbij de katafalk van een dichter. De lokomotieven zuchtend van de lengte der treinen die uit de omstreken, uit de provincie, uit het buitenland, afgevaardigden en belangstellenden aanvoeren. Eene lijkstatie van twaalfhonderd groepen burgers, die, geopend en gesloten door regimenten infanterie, kavallerie, artillerie, acht uren behoeft om van den Arc-de-l'Étoile het Panthéon te bereiken. Het leger, en de palmrokken van het Instituut; de Senaat, en het gild der schrijnwerkers; de Kamer van Afgevaardigden, en de mode-magazijnen; de kolonien, en de hoogere burgerscholen voor meisjes; Griekenland, en fransche gemeenteraden; Italie, en de fransche dagbladpers; Spanje, en de School van Saint-Cyr; Belgie, en de Kamer van Koophandel te Parijs; het Boheme der geografie, en het Boheme der parijsche studentewereld; alles verbonden en vermengd tot één stoet. Voor een millioen franken bloemen achter een lijkwagen zonder slippen en met slechts twee paarden, maar omstuwd door drieduizend knapen in uniform, vertegenwoordigend de gezamenlijke *bataillons scolaires* der toekomst. Dit is te voren nooit gezien.

Victor Hugo was een overtuigd Parijzenaar, en de Parijzenaars hebben hem hunne wederliefde getoond. Na afloop der begrafenis heeft men schamele lieden zich van het Panthéon naar Notre-Dame zien begeven, en omhoog staren naar de torens en de beroemde rozet. Voor deze klasse van personen heeft *Notre-Dame de Paris* opgehouden een boek te zijn. Zij houden Parijs voor de eerste stad der wereld, Notre-Dame voor de schoonste der kerken, en Victor Hugo voor haar bouwmeester.

Hoewel bij de begrafenis de geestelijkheid ontbrak, de gemeente liet zich niet onbetuigd. De koetsier van den lijkwagen heeft onder de zaamgedrongen schare, rechts en links der Boulevards en der Champs-Élysées, menig teeken des kruises zien maken. Vrouwen hebben Hugo aan zijn woord gehouden, en zijn naar den wensch, uitgedrukt in zijn testament, terwijl op straat hem hulde werd gebracht, in de kapellen van eenzame kerken voor de rust zijner ziel gaan bidden.

Het filantropische in zijn aard deed hem vele harten winnen onder de kinderen van zijn tijd, - die aan sympathie niet genoeg heeft, maar daarenboven dit medegevoel zich bij voorkeur tot de lagere standen wil zien uitstrekken. Toen hij den roman der misdeelden schreef, schreef Hugo den roman zijner eeuw en van Parijs. Een hoofdpersoon der *Misérables* is de geniale parijsche straatjongen Gavroche. Op de barrikaden wordt voor een denkbeeld der nieuwere zamenleving gevochten. Het is de worsteling van den vierden stand.

De genegenheid van *alle* standen verzekerde hij zich door zijn zin voor het kinderlijke. *Lorsque l'enfant paraît* heette het in een zijner vroegste bundels, toen hij nog in lang de groote dichter der *Légende des Siècles* niet was. Nooit heeft die ader opgehouden bij hem te vloeijen. In *l'Art d'être grandpère* zette de grijsaard zijne verheerlijking van het kind de kroon op. Alle fransche vaders en fransche moeders zullen steeds in hem den zanger bij uitnemendheid vereeren. Geen omwentelingen kunnen dit ongedaan maken.

In al zijne tooneelwerken ziet men hem voor edelmoedige denkbeelden opkomen, en naar het hart van het groote pu-

blijk zich een weg banen. Het is eene misdadige vorstin en echtgenoot, bij welke ten slotte de moeder wakker wordt. Een wreede hofnar met een fijngevoelend vadergemoed. Een verongelikt edelman die vergiffenis schenkt aan een keizer. Een eerste Minister geworden lakei die, door zich op te offeren voor eene koningin, bewijst dat hij hare liefde niet onwaardig was. Een dramaschrijver die zulke beelden schept, - schept voor een volk dat het tooneel als eene levensbehoefte aanmerkt, - wordt allengs een onderdeel van het nationale leven zelf.

Er was niemand in Frankrijk die niet ten laatste Victor Hugo voor den grootsten dichter zijner eeuw hield; en deze algemeene vereering werd gerechtvaardigd door het grootsche zijner onderwerpen en door zijne heerschappij over de spraak. De *Légende des Siècles* is sedert *Faust* het verbazendst dichtwerk hetwelk Europa voortgebracht heeft. Onderwerpen als Caïn's broedermoord, als Daniel in den leeuwekuil, als de idylle van Boöz en Ruth, worden er in behandeld met eene den bijbel zelf naar de kroon stekende oorspronkelijkheid. Men ziet er schuldige koningen als knodsen gebezigd worden voor het verslaan van schuldige keizers. Men hoort er een mondig geworden menschedom eischen dat de goden een voetval zullen doen. Nooit was het fransche heldedicht der midden-eeuwen *à pareille fête* als in deze verzameling. En aan het slot, waar *Les pauvres gens* onzer dagen ten tooneele verschijnen, weder de apotheose van het kind; weder dat vragen van eene eereplaats onder de edelsten voor den man en de vrouw uit het volk, onder wier povere kleedij eene goddelijke barmhartigheid klopt.

In sommige landen van Europa heeft de democratie met het koningschap een akkoord gesloten. In andere is zij door het koningschap gewelddadig verpletterd, of wordt zij op een afstand en binnen de grenzen gehouden. Hugo's fortuin is geweest dat hij in Frankrijk hare zegepraal heeft beleefd, en haar republiek heeft zien worden.

Van Napoleon I tot President Grévy vertegenwoordigde hij in zijn persoon de geschiedenis van Frankrijk. *Une seule porte dans Paris était assez haute pour y faire passer son ombre,*

heeft een welsprekend redenaar van hem kunnen zeggen. Louis Ulbach, voorzitter en woordvoerder der Société Littéraire Internationale van welke Hugo eere-voorzitter was. Deze toespeling op het tentoonstellen van zijn lijk, onder den triomf boog van het Sterreplein, boekte tevens het buitengewone in zijn genie en den korten inhoud zijner lange lotgevallen. Voor zulk eene hulde moest men een man zijn als hij, en meer dan tachtig jaren geleefd hebben.

De Restauratie, de Julij-monarchie, de tweede Republiek, het tweede Keizerrijk, - langs dien weg van tasten en mistasten, van vallen en opstaan, is in Frankrijk uit den militairen roem van de eerste jaren der eeuw de thans bestaande parlementaire regeringsvorm voortgekomen dien Hugo voor de beste der staatsinrigtingen hield. Van al die wisselingen is zijne muze de tolk geweest, beurtelings jubelend, verwenschend, smeekend, schreijend, troostend, en altijd door één denkbeeld bezielde: de verheerlijking van zijn vaderland.

De honderdduizenden, zaamgestroomd om hem naar zijne laatste rustplaats te zien brengen, zagen niet in de eerste plaats het stoffelijk omhulsel van een beheerscher der taal voorbijtrekken, meester van het gemoed. De indruk zou dezelfde zijn geweest, al had eene gepluimde lijkkoets, met acht of tien gepluimde paarden, de plaats van den *corbillard des pauvres* vervangen. Zij doorleefden voor één dag den droom van den wijsgeer die wenschte, wanneer hij voor een open venster trad, zich te kunnen zien voorbijgaan in de straat. Zichzelf zagen zij; hun eigen land, hun eigen volk, hun eigen staatkundig ideaal, zegevierend heengevoerd van een eereboog, langs een weg van roode en witte rozen, naar een pantheon.

Hugo's letterkundig leven is insgelijks zulk een zegetogt geweest. Hijzelf zou verbaasd hebben gestaan, zoo men in 1830 hem voorspeld had dat de nieuwe vormen voor welke hij opkwam binnen vijftig jaren alom het burgerregt zouden verkregen hebben. Nog ongelooviger zou hij het hoofd hebben geschud, had iemand hem toen aangekondigd dat in den loop des tijds zich gaven bij hem zouden ontwikkelen

zoo ongemeen dat zelfs de frissche lauweren zijner jeugd er bij verbleeken zouden. Niettemin is dit alles gebeurd. Uit den aanvoerder der romantische school is de onvergelykelijke zanger der ballingschap gegroeid, en men heeft den schitterenden litterarischen schermmeester der jongelingsjaren in de hitte van den strijd tot een anderen Dante zien rijpen, gelukkiger dan zijn voorganger.

Dante mogt den staatkundigen droom zijns levens niet verwezenlijkt, Italie niet één, Florence niet terugzien. Zijne sombere poëzie en zijn somber gelaat waren de spiegel van zijn vreugdeloos bestaan.

Ook Hugo's bittere beker is somtijds overgelopen, en meer dan één zijner geschriften draagt van zijne verbittering den stempel. Maar zoo hij, om zijne eigen bijbelsche lievelingstaal te bezigen, vaak met tranen heeft gezaaid, hij heeft ook juichend geoogst; en zijn lot in de laatste levensjaren, zijn krachtige ouderdom, zijne onbegrensde populariteit, de eerbiedige liefde van allen voor den vriendelijken grijsaard, den hulpvaardigen raadgever, den weldoener der armen, den gemeenzamen grooten man, vertoonden daarvan de sporen.

Zijne loopbaan is eene Apollo's-loopbaan geweest. Als eene zon is hij op-, als eene zon is hij ondergegaan. Zij die hem alleen in zijne nadagen gekend hebben, - en hoe weinigen leven er nog die op grond van persoonlijke herinneringen over zijne jeugd kunnen medespreken, - stellen hem zich onwillekeurig als een huisvriend van dat hemelligchaam voor. Het schetste maar één zijde van zijn *doux génie*, toen men van de trappen van het Palais-Bourbon, bij het naderen van zijn lijkwagen op den Pont-de-la-Concorde, te zijner eer aan honderd gevangen duiven de vrijheid schonk.

Naar zijne eigenschildering In zijn laatsten bundel: *Les quatre vents de l'Esprit*, 1880. zien wij hem, oud maar ongebogen, op een heuvel aan het zeestrand zitten en de schijf nastaren die in het westen langzaam zinkt. Zoo zal ook ik eerlang verdwijnen, denkt hij; maar ziet er even weinig zuur om als de zon, die weet dat zij morgenochtend aan de andere zijde weder voor den dag zal komen. Zij schijnen twee

goede bekenden die uit de verte elkander toeknikken en wel te rusten wenschen.

Dit is een getrouw beeld van Hugo's grootheid, daags vóór zijn heengaan. Ook hij is een natuurverschijnsel geweest, en het geloof in een zelfbewust leven der natuur, het geloof in eene soort van bloedverwantschap tusschen de hem omringende schepping en hemzelf, vormt een voorname grondtoon zijner poëzie:

Le vieillard regardait le soleil qui se couche;
Le soleil regardait le vieillard qui se meurt.

Ernest Renan en Louise von François.

Louise von François. Natur und Gnade, nebst anderen Erzählungen; 1876.
- Ernest Renan. Les évangiles et la seconde génération chrétienne, livre cinquième de l'Histoire des origines du christianisme, 1877.

I

De boeken van Ernest Renan konden door eene buitengewoon geleerde vrouw, die van Louise von François door een scherpzinnig man geschreven zijn.

Vreemd genoeg stelt de heer Renan, wiens opvatting en schrijfwijz zoo vaak aan een vrouwegeest doen denken, de vrouwen niet altijd even hoog. Wanneer hij de schoonheden van het Evangelie van Mattheus roemt, dan staat bij hem bovenaan dat zij doen denken aan de stellige verzekeringen eener beminlijke dame wier krachtigst argument een glimlachwekkend zelfvertrouwen is: 'C'est un charme analogue à celui de l'affirmation de la femme, qui nous fait sourire et nous subjugué.' Komen er in het Evangelie van Lukas sommige trekken voor, die onvereinigbaar schijnen met eene strenge dogmatiek en eene puriteinsche moraal, dan heet het: 'Mais ces apparentes faiblesses, qui ressemblent aux défaillances aimables de la pensée d'une femme, sont un trait de vérité de plus' (bladz. 199, 277). Blijkbaar vormen aangename drogredenen, volgens den schrijver, het natuurlijk element van den vrouwelijken geest; waartegen door de holland-

sche dames kan aangevoerd worden, dat de heer Renan alleen de fransche kent.

Om echter tot de zaak te komen: dit vijfde deel van Renan's geschiedenis der eerste beginselen van het christendom, bestemd om door een zesde en zevende afgesloten en voltooid te worden, schijnt mij toe een dier meesterlijke historische werken te zijn welke de uitkomsten der veeljarige en veelzijdige onderzoekingen van velen, binnen een eng bestek, op bewonderenswaardige wijs zamenvatten.

Wie het Nieuwe-Testament als eene bovennatuurlijke openbaring beschouwt, door eene bijzondere leiding van den goddelijken geest op schrift gebragt en bijeenverzameld, vindt bij den heer Renan, die geen wonderen aanneemt, die voor alles eene natuurlijke verklaring zoekt, het tegenovergestelde van bevrediging. De geloovige ergert zich aan een boek als *les Évangiles*. Niet het minst ergert hij zich aan den lof zelf waarin de schrijver, komt hij over de schoonheden dier bijbelboeken te spreken, uitweidt. Alles vergankelijk! mort de vrome; het zijn geen aardsche, geen hemelsche schoonheden! Doch is die vrome opregt, en vraagt men hem of hij het niet als eene groote aanwinst voor de regtzinnigheid zou beschouwen zoo iemand van *haar* standpunt met zulk een boek optrad, dan kan hij niet anders dan toestemmend antwoorden. Werkelijk staat tot hare schade de orthodoxie, in het voortbrengen van dergelijke geschriften, bij hare mededingster achter.

Aangenomen dat op elke pagina van het boek van den heer Renan gemiddeld drie aantekeningen voorkomen, dan kan men als zeker stellen dat van de vijftien- of zestienhonderd wetenschappelijke knopen, welke in die vijftien- of zestienhonderd noten worden doorgehakt, - het boek telt ruim vijfhonderd bladzijden, - meer dan de helft doorgehakt ja, maar daarmee niet losgemaakt zijn. In het algemeen echter bewijst dit niets tegen den schrijver. Elke geschiedenis is steeds *à refaire*; en hoe meer eeuwen er liggen tusschen het behandeld tijdvak en het onze, des te onmogelijker wordt het de stof uit te putten. De vraag is slechts of de heer Renan getoond heeft de litteratuur van zijn onderwerp meester te zijn, en of hij, toegerust met de noodige kennis, zich bediend heeft van zulk

eene methode dat zijne geschiedenis den naam van geschiedenis verdient.

Niet slechts nu is geen enkel voornaam ter zake dienend dokument der christelijke, joodsche, of heidensche oudheid buiten beschouwing gelaten; maar de geschriften van den dag, op zijn onderwerp betrekking hebbende, zijn door den auteur tot op het laatste oogenblik bijgehouden. Is er in den jongsten tijd een nieuw licht opgegaan over de geheimzinnige Apokalypse van Ezra, hij weet er van en doet er zijn voordeel mede. Vond een engelsch geleerde in 1874 te Amiens een handschrift waardoor eene leemte in de oude latijnsche vertaling dier Openbaring wordt aangevuld, van dat nieuwe fragment maakt hij een nuttig gebruik. Zag te Konstantinopel in 1875, door de goede zorgen van een metropolitaan der grieksche kerk, eene nieuwe en vollediger uitgaaf der twee brieven van Clemens Romanus aan de Korinthiers het licht, zijne beschrijving der werkzaamheid van dien apostolischen vader wint er door in naauwkeurigheid. In Duitschland, in Engeland, in Nederland, in Frankrijk zelf, is in de laatste jaren geen belangrijk boek verschenen, waaruit bijdragen voor de kennis van den toestand der wereld in de eerste en in den aanvang der tweede eeuw van onze jaartellingen kunnen geput worden, of hij heeft het geraadpleegd. Zijn arsenaal, in één woord, is in de hoofdzaak compleet.

Eene geschiedenis van de tweede christelijke generatie heeft noodzakelijk eene schets van het romeinsche rijk onder de op Nero gevolgde keizers, politiek en maatschappelijk, tot achtergrond; en hoewel er veel over dat tijdvak geschreven is, bezitten wij er nog geen getrouw beeld van. De oude bronnen zelf zijn onzuiver, partijdig, en moeten geschift worden. Er bestaan weinig of geen officiële stukken. Bijna al het voorhandene heeft geleden onder persoonlijke opvatting of uitleggingen. Bij het gebruik, dat hij van zijne zegslieden maakt, komt de heer Renan somtijds in tegenspraak met andere nieuwe historieschrijvers, omdat hij van de geloofwaardigheid dier zegslieden nu meer, dan minder overtuigd is dan zij. Doch al degenen die zich over den staat van zaken te Rome onder de

keizers een oordeel trachten te vormen, hebben dit gebrek met elkander gemeen.

De methode, door den heer Renan gevolgd, vind ik voortreffelijk. Tegen zijne stelling dat de wetenschap haar uitgangspunt neemt in de ontkenning van het bovennatuurlijke (bladz. 407), kan zelfs het geloof geen bezwaar hebben. Dit wint er door in aanzien, omdat het er door wint in zelfstandigheid. Voor het overige is de eenige zaak waarop het aankomt: hoe men tot positieve kennis geraakt omtrent de beginselen van dat ontzagwekkend verschijnsel, het christendom?

Het christendom beheerscht de geschiedenis der beschaving in Europa. Het heeft dit echter niet steeds in dezelfde mate gedaan. Er is een tijd geweest dat zijn invloed, nog bijna onmerkbaar, zamenvloede met den toestand der beschaving in de oude wereld; der oud-joodsche beschaving aan den eenen, der oud-romeinsche aan den anderen kant. Dit bepaalt de taak van den geschiedschrijver. Hoe zag het er, na den val van Jeruzalem, in Palestina, hoe in de joodsche kolonien buiten Palestina, hoe te Rome uit, waar, blijkens echte stukken, de christelijke gemeente al vroeg met wetgevend gezag bekleed is geweest?

Het antwoord op die vragen is maar langs één weg te vinden, indien het te vinden is: door de geschiedenis der letteren heeft men tot die der beschaving door te dringen. De Talmud, Flavius Josephus, de Apostolische Vaders, bestudeerd bij het licht der grieksche en romeinsche schrijvers van den keizertijd, zij alleen zijn in staat de noodige bouwstoffen aan de hand te doen; en wederkeerig heeft men uit de oudste Evangelien de kennis te putten der denkbeelden en gevoelens die, als het ware, de bijdrage hebben uitgemaakt waarmede het kapitaal der algemeene beschaving door de eerste christengeslachten vermeerderd is.

Bij het toepassen dezer methode staat de heer Renan op de schouders van tal van andere, vooral duitsche en nederlandsche geleerden, zijne voorgangers; maar, buiten het zijne, is geen werk bekend waarin het historisch karakter des onderzoeks zoo zuiver bewaard wordt. Van het begin af, toen alleen nog het *Leven van Jezus* het licht gezien had,

heeft men kunnen aantekenen dat de theologische studien der 19de eeuw in den persoon van Ernest Renan zeker rustpunt genaderd waren. In het distilleer-werktuig van zijn franschen geest is veel troebels, dat een vroeger geslacht ons vermaakt had, tot klaarheid gekomen. Een groot aantal misverstanden zijn door hem opgeheven, verscheiden nieuwe gezigtspunten door hem geopend. Naar regts en naar links verrigtte hij eene soort van intellektueel verlossingswerk. Wenscht een volgend geslacht verder te komen, dan weet het nu ongeveer bij welk punt het moet aanvangen. In 1881 is van Renan's *Origines du Christianisme* het zevende en laatste deel verschenen: 1. *Vie du Jésus*, 2. *Les Apôtres*, 3. *Saint Paul*, 4. *L'Antéchrist*, 5. *Les Evangiles*, 6. *L'Église Chrétienne*, 7. *Marc Aurèle*.

II

Het verdient zeer de aandacht dat de vorderingen, welke de wetenschap der godgeleerdheid in onzen leeftijd maakte, tot geen enkel voornaam resultaat geleid hebben hetwelk niet reeds in de 18de eeuw door de fransche Encyclopedisten bereikt was, Rousseaudaaronder gerekend.

Wel is waar kan men van de natuurwetenschappen hetzelfde zeggen. De dogmatische darwinist der 19de eeuw herhaalt Helvetius en d'Holbach. Om echter bij de theologie te blijven: wie Voltaire, wie Volney, wie de *Confession de foi du vicair savoyard* gelezen heeft, bragt het juist even ver als hij die, aangevangen met Strauss, Baur dóórwerkte, en, na Scholten en Kuenen in zich te hebben opgenomen, van zijne vermoeijenissen kwam uitblazen bij Renan.

En echter, hoe trouwhartig, hoe onverdroten, hoe bewonderenswaardig, is door de christelijke theologen in Europa, gedurende de laatste dertig, veertig jaren gearbeid! Denkt men alleen aan Nederland, welke omkeering in de algemeene zienswijs heeft, in de protestantsche wereld daar te lande, gedurende dat tijdsverloop plaats gehad!

Voor een gedeelte is dit laatste ongetwijfeld inbeelding, voortspruitend uit ons verwarren van de schare met hare

leiders. De scherpzinnige mannen, die aan het hoofd der beweging stonden, hebben van het begin af geweten dat zij eigenlijk niets nieuws in hunne mars voerden. Zij waren het alleen niet dadelijk met zichzelf eens omtrent het tijdige of ontijdige der blootlegging; en het pleit voor hunne menshekennis dat, ten aanzien van het nut door de onthulling te stichten, hunne verwachtingen niet hoog gespannen waren.

De menigte toch maakt van alles theologie, van het ongeloof zoowel als van het geloof. Broeder Nacht en broeder Dag zijn altijd broeders geweest, en zullen het altijd blijven. In sommige oogenblikken is het goed meer vrijheid toe te staan, in andere het gezag strenger te handhaven. Niemand kan dit steeds dadelijk onderscheiden. Het hangt van de omstandigheden af. Men weet alleen dat er iets is hetwelk hooger leven heet, en zoowel door het gezag als door de vrijheid bevorderd kan worden. En daar men dit *Excelsius!* teregt als het voornaamste beschouwt, tevens het tederste, het kwetsbaarste, het meest blootgestelde aan een onherroepelijk verlies, kan het ligt gebeuren dat men al het andere als eene zaak van ondergeschikt belang aanmerkt.

Ontegenzeggelijk echter heeft eene omkeering plaats gehad. Onder drie vijfde gedeelten van het nederlandsche volk stond het twintig jaren geleden niet vrij hetzelfde te gelooven als Voltaire en Rousseau, en daarvoor uit te komen. Thans wél. En dit komt niet hier vandaan dat de schare vorderingen heeft gemaakt in de theologie, maar in de vrijmoedig- of de vrijpostigheid. Vorderingen in de theologie zijn alleen gemaakt door de mannen der theologische wetenschap. Verschilt ook hunne slotsom al niet van die der Encyclopedisten, zij zijn er toe geraakt langs een moeilijker en daardoor beteren weg; want in de wetenschap zijn de moeilijkste wegen altijd vergelijkenderwijs de beste.

Voor de onderstelling die, met verwerping van het bovennatuurlijke, de wording van het christendom alleen uit priesterbedrog verklaarde, hebben zij, insgelijks met verwerping van het bovennatuurlijke, eene andere, meer waarschijnlijke hypothese in de plaats gesteld. Met den dichter aannemend dat het wonder de lieveling is van het geloof, zoodat ook

het zuiverst geloof steeds bevonden zal worden met zekere hoeveelheid bijgeloof vermengd te zijn; uit zichzelf daarbij voegend dat de wieg der christelijke, gelijk van alle andere wereldgodsdiensten, uit den aard der zaak omstraald moet zijn geweest van het tooverlicht der legende, - hebben zij de schifting van fabel en geschiedenis ondernomen, en zijn in het verwijderen der eene beter geslaagd, naarmate zij in de kennis der andere dieper doordrongen. De theologie der 18de eeuw liet het bovennatuurlijke in het christendom uit bedrog, de theologie der 19de laat het uit eerlijk zelfbedrog ontstaan; en al wie genoeg artistiek gevoel bezit om tusschen dergelijke procédés behoorlijk te kunnen onderscheiden, zal erkennen dat laatstgenoemde methode verweg fijner en edeler is.

Door de groote menigte echter worden schiftingen van dien aard niet gemaakt; en te haren aanzien vinden wij alleen aanteekening te houden van het feit dat het ongelooft, van honderd jaren geleden, thans geloof geworden is. Het is gezuiverd van den kwaden reuk waarin de buitensporigheden der fransche omwenteling van 1789, die men er als eene toepassing van beschouwde, het gebragt hadden. Het heeft zich ontworsteld aan de godsdienstige reactie van het begin onzer eeuw, en aan den schijn van ondersteuning welke die reactie dankte aan het te zelfder tijd opgekomen romantisme in de letteren. De midden-eeuwen zijn weder uit de mode geraakt. Voor het romantisme is het realisme in de plaats gekomen. De vergelijkende taalstudie, de herlevende natuurwetenschappen, de telegrafien, de spoorwegen, hebben elk het hunne bijgedragen. De vrijgeest uit de dagen onzer overgrootouders is een vrijdenker geworden; het schrikbeeld een gewoon verschijnsel; de scheldnaam, zooal geen eernaam, dan toch de naam van een fatsoenlijk man. In gezelschappen beweegt thans de ongodist zich met hetzelfde gemak, dezelfde waardigheid, als de priester of de predikant.

Dit is niet de eenige, maar het is de voornaamste reden van de kalmte waarmede een boek als *les Évangiles* heden ten dage ontvangen wordt: een boek welks auteur in onze jeugd, door vaderlandsche dichters, onder een anderen naam, als Apostel

des Ongeloofs zou beweend zijn; terwijl wij thans de vorige koningin der Nederlanden het nog in haar graf als eene eer aanrekenen, dien als een Engel des lichts vermomden Satan aan hare tafel ontvangen te hebben. Eene andere voorname reden wordt bladz. 101 door den schrijver aldus aangeduid: 'On fera longtemps encore des *Vies de Jésus*. Or la *Vie de Jésus* obtiendra toujours un grand succès, quand un écrivain aura le degré d'habileté, de hardiesse et de naïveté nécessaires pour faire une traduction de l'Évangile en style de son temps. On cherchera mille causes à ce succès; il n'y en aura jamais qu'une, c'est l'Évangile lui même, son incomparable beauté intrinsèque. Que le même écrivain fasse ensuite et avec les mêmes procédés une traduction de saint Paul, le public ne sera pas entraîné. Tant il est vrai que la personne éminente de Jésus, tranchant vigoureusement sur la médiocrité de ses disciples, fut bien l'âme de l'apparition nouvelle et en fit toute l'originalité.'

Echter zouden wij ons vergissen, zoo wij die wijziging van denkbeelden onvoorwaardelijk als eene weldaad aanmerkten. Het christendom, dit leert de geschiedenis zijner wording, heeft aan de volkegroep, tot welke het doordrong, door een nieuw zedelijk ideaal in het leven te roepen, diensten bewezen. Van de ontbinding des christendoms, die door onze eeuw wordt voortgezet en voltooid, is niets dergelijks bekend. Veeleer worden wij dagelijks tot het inzicht gedrongen dat, voor een groot aantal personen, in het christendom geboren en opgevoed, het breken met het kerkgelooft hunner jeugd gelijkstaat met eene vermindering van hooger leven.

Zeker ligt er geen kracht van bewijs in op zichzelf staande voorbeelden van wangedrag. Gelijk, zonder schade voor de orthodoxie, roomsch of gereformeerd, er geestelijken kunnen gevonden worden die zich aan schennis der eerbaarheid of andere strafbare handelingen schuldig maken, kunnen ook onder de banierdragers der vrije gedachte dergelijke afwijkingen zich vertoonen, zonder dat men het regt heeft daaruit gevolgtrekkingen af te leiden ten nadeele der rigting. Nogtans zouden zich zulke gevallen niet voordoen, indien de vrije gedachte vanzelf de deugd aankweekte, of de menschen leerde over hunne booze hartstogten te heerschen.

Doch uit dat oogpunt beschouwd hebben de vrijzinnige godgeleerden onzer eeuw, van Strauss tot Renan, te vergeefs geschreven, en zien wij als van ouds het geloof hooger staan

dan het ongeloof. Wanneer het geloof tot misdaad of onzedelijkheid vervoert, dan wordt er een ideaal geschonden waartoe men terug kan keeren, en van hetwelk eene verlossende kracht blijft uitgaan. Het ongeloof daarentegen, dat zijne reden van bestaan vindt in het erkennen van 's menschen subjektiviteit als eenige vaste wet, het ongeloof vervult slechts zijne bestemming wanneer het beurtelings met hem tot de verhevenste bespiegelingen opklimt, en tot de voldoening der onreinste driften afdaalt. Staat het ongeloof digter bij de waarheid, het geloof grenst meer van nabij aan het schoone en het goede, en bewijst dientengevolge aan de menschelijke zamenleving gewigtiger diensten.

III

Toen Strauss indertijd met zijn *Leben Jesu* de rij geopend had der historische studien welke Ernest Renan is komen sluiten, liet hij, bij wijze van nabetrachting, eene afzonderlijke verhandeling over het *Blijvende en het Vergankelijke in het Christendom* volgen.

De titel van het opstel gaf duidelijk genoeg te kennen dat het bestemd was op de vele wonden, door het *Leben Jesu* geslagen, een pleister te leggen. Maakt u niet ongerust, scheen de schrijver zijne lezers te willen toeroepen: wat ik u laat behouden heeft meer waarde, dan hetgeen ik u ontnem!

Dit was eene herschenschim. Strauss had even goed kunnen beproeven twee betooverde gelieven aan het verstand te brengen dat zij, om regt gelukkig te worden, het geloof in elkanders volmaaktheid moesten prijsgeven.

Waar is alleen dat, al deden de historische onderzoekingen van den nieuweren tijd in de schatting van een groot aantal personen het christendom dalen, zij in zijn wezen geen verandering hebben kunnen brengen. Het christendom is gebleven wat het was, en is, en blijven zal: naar het inwendige eene theologie en eene moraal, voor het uitwendige een zamenstel van kerkgenootschappen. Te midden der europesche zamenleving staan die genootschappen zoo goed als zonder mededingers; en niemand heeft tot hiertoe voor de

christelijke moraal, of de christelijke theologie, eene andere, veel minder eene betere in de plaats kunnen stellen. Vergankelijk is in het christendom niets; althans, niets daarin is vooralsnog vergankelijk gebleken. Vergankelijk bleek alleen in sommige kringen, waaronder ruime, de stilzwijgende onderstelling dat men, om aanspraak te kunnen maken op de algemeene hoogachting, lid behoorde te zijn van eene christelijke gemeente, en instemming moest betuigen met de christelijke geloofsartikelen.

Dit goed regt van het niet-gelooven aan den eenen, en het feit van de zedelijke magt des geloofs aan den anderen kant, zij vormen den bodem waarin Louise von François' *Natur und Gnade* wortelt. De heldin is een schoon, aanzienlijk, vermogend meisje, geboren en opgevoed in het protestantisme, maar zonder hart voor hare kerk, geheel en al een natuurkind. De held daarentegen, ofschoon in alle andere opzigten volkomen passend bij de heldin, is en wordt meer en meer een ijverig katholiek.

Eene onwederstaanbare wederzijdsche genegenheid brengt Felix en Suzanna tot elkander, en gedurende korten tijd smaken zij een volkomen geluk. Suzanna is zoo vervuld met hare liefde dat zij het geloof van Felix op den koop toe medeneemt in de bruidskorf, als eene onverschillige zaak. Juister welligt: zij beschouwt Felix' kerkelijken ijver als een sieraad te meer van zijn karakter; als een talent waarmede goede geniussen hem hebben toegerust opdat hij een des te ernstiger man, en voor haar een des te liefhebbender echtgenoot zou zijn.

Felix heeft, alvorens Suzanna aan te durven, eene poos gearzeld; heeft zich afgevraagd of het hem betaamde zich aan eene niet katholieke, eene te nauwernood protestantsche, eene welbezien ongeloovige vrouw te verbinden. Maar de liefde is de sterkste geweest; en steeds heeft hij bij den geheimen wensch de stille hoop gekoesterd dat Suzanna, onder zijne leiding, voor de hoogere schoonheid van het geloof eenmaal de oogen openen zou. Bovendien hielp het toeval hem over de bezwaren dragen, waar hij uit zichzelf reeds half besloten was overheen te stappen.

Familie- en de tijdsomstandigheden echter (het verhaal speelt in de Rijnprovincie, tusschen 1830 en 1848, het tijdperk der beginnende herleving van het ultramontanisme in Duitschland) waren oorzaak dat de jonge man al spoedig aan zijne verplichtingen als katholiek herinnerd werd; terwijl het kinderloos blijven van haar echt, bij de toenemende bezigheden van Felix, Suzanna meer vrijen tijd liet dan haar aangenaam of goed voor haar was. Haar dichterlijke aanleg vond geen smaak in de studien waarin haar man zich verdiepte, en in hare gedwongen eenzaamheid gewende zij zich langzamerhand aan eene lektuur die haar met hare gedachten in eene geheel andere wereld deed leven dan de zijne.

Vervoerd door zijne ultramontaansche idealen, geraakte Felix op nieuw onder den invloed van eene hartstogtelijk katholieke zuster en een niet minder hartstogtelijk katholiek priester. Er begon twijfel bij hem te rijzen, niet aan de wettigheid, maar aan de heiligheid van zijn huwelijk; en hoe eenzijdiger hij ging denken, des te onmogelijker werd het voor Suzanna met hem mede te gaan. Gaarne had zij, om zijnentwil, ten einde hem rust te geven, het katholicisme omhelsd; maar hij ging het waarnemen zijner pligten als katholiek zóó overdrijven, dat het haar tegen de borst stuitte. En wat hem betreft, hij kon aan haar overgang geen waarde hechten, zoo lang zij betuigen moest niet te kunnen gelooven.

Het onvermijdelijk gevolg was: eene algeheele vervreemding zijnerzijds. Er ontstonden in één woning twee huishoudingen, elk met haar eigen hoofd en haar eigen kring van bekenden; tot ten laatste Felix het besluit nam aan den tweestrijd een einde te maken, en Suzanna voor goed te verlaten.

Huis en stad ontvlugt, sloot hij zich bij een gezelschap katholieke zendelingen aan, bestemd voor het afrikaansch binnenland; en jaren aan jaren verliepen, eer men de zekerheid erlangde dat hij nog leefde. Alleen om hem onder hare oogen te zien sterven, vond Suzanna hem na al dien tijd terug. Haar levensgeluk was verwoest. Haar eenig kind, te elfder uur geboren, eene arme kleine blinde, hechtte zich niet aan haar, maar aan de pleegzusters in een gesticht.

Haar eenige vriend kon geen tweede echtgenoot voor haar worden, omdat Felix met stervenden mond, uit de diepte van een achteraan komend en nutteloos berouw, haar een tot wederziens aan gene zijde van het graf had toegeroepen. Wat bleef haar over? Niets dan de troost van het talent harer jonge meisjesjaren. De geslagen vrouw herleefde als dichteres.

Daar dit dorre overzicht geen regt laat wedervaren aan de schoonheden van het verhaal (in de hoofdzaak wordt het ons aangeboden als eene ware geschiedenis), houd ik ook de aanmerkingen terug die de zamenstelling en sommige bijzonderheden treffen kunnen. Genoeg dat de schrijfster, vermaard geworden door hare *Laatste vrijvrouw van Reckenburg*, in de novelle *Natur und Gnade* toont een vraagstuk van onzen tijd naauwkeurig bestudeerd te hebben, en zij de kunst verstaat hare gedachten aanschouwelijk voor te stellen.

Aan anti-klerikale romans bestaat zoomin gebrek als aan klerikale. Doch wat baat het? Het lezen van zulke boeken maakt niemand wijzer. Al zijn de karakters nog zoo fraai geteekend, wij zullen nimmer gelooven dat een ongodist een slecht mensch is omdat hij een ongodist, of een priester een booswicht omdat hij een priester is.

Louise von François sloeg den goeden weg in, toen zij met opoffering, zoo niet met terzijdestelling, van elke persoonlijke voorkeur, zich bepaalde tot waarnemen en schilderen. Hare Suzanna en haar Felix hebben beiden een gelijk regt van bestaan; en, even onbetwistbaar als het regt der tegenstrijdige denkwijzen die scheiding tusschen hen maken, is dat der liefde die hen voor het leven aan elkander verbindt. Het verschil tusschen kerkgenootschap en kerkgenootschap deinst bij dit grooter konflikt naar den achtergrond. Het moet wijken voor den zwaarder strijd tusschen geloof en ongeloof, tusschen genade en natuur; nog verscherpt door de omstandigheid dat ook de liefde zelf, door hare onwederstaanbare kracht, niet minder dan door het ondoorgrondelijke van hare voorkeur, tot de orde der vrijmagtige en aan elke leiding ontsnappende genade behoort. Dezelfde twee wezens, wier aanleg gebiedt en wier levensgeluk eischt dat zij hunne

wegen zorgvuldig uit elkander zullen houden, gevoelen zich door meer dan menschelijke banden tot één getrokken; en, door gehoor te geven aan de stem, die hun den weg naar het volkomen geluk wijst, maken zij elkander volkomen rampzalig.

Niets is spoediger gezegd dan dat wij, kinderen der 19de eeuw, ons met kerk en theologie niet langer het hoofd behoeven te breken. In den grond der zaak reikt onze onafhankelijkheid niet verder, dan dat wij niet gedwongen zijn ons te voegen naar sommige buitensporigheden der kerkelijke heerschzucht of van het kerkelijk vooroordeel. Dit is al. Met het overige moeten wij onzes ondanks rekening houden; en dat overige is het voornaamste. Wij kunnen niet verhinderen dat, buiten ons, onder den naam van geloof of kerk, voortga eene magt te bestaan, wortelend in de geheime of openlijk erkende sympathie van een groot gedeelte van het menschelijk geslacht. Nimmer zullen wij die kerk de wet kunnen voorschrijven; nimmer kunnen beletten dat zij, overeenkomstig haar aanleg, zich handhave of ontwikkelde. Grootspraak is het, te beweren dat hare genade nimmer met onze natuur, onze natuur nimmer met hare genade in botsing zullen komen; onze wegen, als twee evenwijdige lijnen, zich tot in het oneindige zullen kunnen verlengen, zonder elkander ooit te snijden. De afkeer zelf, die een groot aantal personen in onzen tijd ten aanzien van al het kerkelijke koesteren, wijst op gedwongen wederzijdsche kennismeming. ‘Bij malkaêr deugen ze niet, van malkaêr meugen ze niet.’

Nog het best gelukt de scheiding tusschen mannen onderling, en vrouwen onderling. Komt daarentegen de betrekking van vrouw tot man, van man tot vrouw in het spel, dan is het gedaan met de beste en stelligste voornemens. De liefde is als de wind: zij blaast waarheen zij wil, en niemand kan zeggen vanwaar zij komt of waar zij heengaat. Jammer alleen dat zij, in schijn toenadering kweekend, de oude verwijdering voor eene poos slechts bedekt, om die naderhand op des te smartelijker wijs tot bewustheid te brengen.

Laat het dus niemand verwonderen zoo hij, bij het toene-

men in leeftijd en kennis, tot de ontdekking geraakt dat, onder andere namen, eeuw in eeuw uit steeds op aarde hetzelfde stuk vertoond wordt: beurtelings klucht, treurspel, en blijspel.

Klerikale en anti-klerikale demagogen verkondigen aan de schare, de eene dat thans het oogenblik bij uitnemendheid gekomen is om de genade, de anderen om de natuur voor goed ten onder te brengen; dit de eigenlijke roeping is van onzen leeftijd; de geschiedenis ons dienovereenkomstig eenmaal zal klassificeren; en wij daarmede staan of vallen.

De geschiedenis echter is op die wijze reeds zoo dikwijls tot scheidsregter aangesteld, dat in het voordeel der algemeene belangstelling afwisseling van opdragt wenschelijk wordt. Nimmer zal de geschiedenis iets anders leeren, dan zij steeds geleerd heeft en wijzelf bezig zijn te leeren: dat het leven van elk nieuw opkomend menschelijk geslacht een weder óverleven is van hetgeen anderen vóór ons reeds doorleefden, en het nieuwe onder de zon alleen bestemd is, met telkens vernieuwden lust, ons het hart te doen ophalen of te doen vaneen rijten aan het oude.

1877.

Émile Zola.

I

Het was mij onbekend gebleven dat Émile Zola, - die in den laatsten tijd een nieuw bedrijf ter hand scheen te nemen toen hij eensklaps als geschiedschrijver der fransche letteren onzer dagen optrad, - zodoende slechts een werk zijner eigen jeugd hervatte. Reeds in 1866, bemerk ik uit een tweeden druk, Émile Zola, Mes Haines. Causeries littéraires et artistiques. Paris 1879. Nouvelle Édition. gaf hij een bundel litterarische en kunstkritieken in het licht, uitsluitend aan het beoordeelen van tijdgenooten gewijd.

Deze vroegere opstellen onderscheiden zich gunstig van de sedert verschenen studien over Victor Hugo, over het naturalisme en de republiek, over de fransche romanschrijvers van den dag. Verzameld in den bundel: Le roman expérimental. Parijs 1880. Men maakt er kennis met een reeds gevormd, maar nog jong talent; een, dat reeds weet wat het wil en zijn eigen weg gevonden heeft, maar zich nog niet opwerpt als hoofd eener school, als profeet of apostel eener rigting.

De vermaardheid bewijst niet altijd diensten aan een schrijver. De Zola van 1866 is, bij gelijke warmte van overtuiging, bij gelijke zeggingskracht, een beter en veelzijdiger beoordeelaar dan die van 1879 en vervolgens.

Aan den anderen kant zou niemand, die den nu herdrukten

bundel leest, uit zichzelf op het vermoeden komen dat in den theoreticus van toen, redenerend over boeken, schilderijen, stelsels, de beeldende kunstenaar stak die de wereld eerlang door den familie-roman der Rougon-Macquart's verbazen zou. Van eene scheppende verbeeldingskracht is nog niets te bespeuren. Het revolutionair streven bepaalt zich tot het analyseren van het werk van anderen. Eene afwijkende theorie wordt tegenover andere theorien gesteld. Wel werpt de schrijver reeds dadelijk vele glazen in; maar hij kondigt noch het voornemen aan, zelf een ander huis te bouwen, noch openbaart hij het verlangen daartoe. Zijne geloofsbelijdenis is geheel en al de geloofsbelijdenis van een recensent.

Eén opstel is aan de beoordeeling van Napoleon's *Leven van Caesar* gewijd. Men bemerkt dat het geschreven werd voor eene courant van de wereld, *Figaro* of *l'Évènement*. Het getuigt van nadenken, niet van bronnestudie. Ook bespeurt men dat het tweede keizerrijk toen nog leefde en magtig was. Zola protesteert tegen het zonderling denkbeeld van Napoleon III, de Caesars en de Alexanders voor te stellen, niet als geniale eierzuchtigen die van de tijdsomstandigheden een schrander gebruik maken om zichzelf te verheffen, maar als providentiële weldoeners, tegen wier wil de volken zich niet verzetten kunnen zonder de toekomst der vrijheid en den loop der algemeene beschaving te vertragen. Voor het overige is het artikel geschreven in een humanen, bijna eerbiedigen toon, maar uit fierheid, niet uit slaafsheid. 'Niets is gemakkelijker dan bij het beoordeelen van dit boek,' zegt Zola, 'zichzelf te verheffen door grofheden aan den schrijver te zeggen; doch ik wensch niet gerekend te worden onder hen die het cijfer hunner lezers naar het cijfer hunner vinnigheden berekenen. Sympathie wordt geboden door den goeden smaak, wanneer er gevaar bestaat dat gestrengheid zal worden toegeschreven aan overleg.'

Dezelfde soort van humaniteit treft in eene beoordeeling der romans van Erckmann-Chatrion. Zola heeft Balzac's *Comédie humaine* genoemd, ten einde zijn denkbeeld op te helderen door een schitterend voorbeeld. 'Ik deed dit met een

bepaald doel,' gaat hij voort, 'en geenszins ten einde de schrijvers, wier werken ik aankondig, te vernederen. Ongaarne zou ik mededoen aan den bekenden handgreep eener onkiesche kritiek, welke beroemde mannen als voorwendsel bezigt om de verdiensten van minder beroemde te loochenen.'

Mogelijk houdt men dit laatste voor eene bedekte ironie, welke dienen moet de heeren Erckmann-Chatrion aan hunne minderheid te herinneren. Doch ik doe opmerken dat dergelijke fijnheid het talent van Zola even vreemd is, als de vrolijkheid of het vernuft. Gelijk hij zijne eerste aardigheid nog zeggen moet, moet Zola ook zijn eersten speldeprik nog toebrengen. Zijne kritiek is eene kritiek van vuistslagen, meer dan van steken onder water.

Het opstel over Erckmann-Chatrion is om dezelfde reden merkwaardig als dat over Gustave Doré. Beiden getuigen van eene ongewone buigzaamheid in het oordeel. Zeer juist doet Zola opmerken dat het eigenaardige van Doré, sedert in den bloei der jaren overleden, een schat van inwendige visioenen is, welke onveranderd, zonder studie der werkelijkheid, op het papier geworpen worden, en dan als illustraties van Dante dienen, van Perrault, van Cervantes, van den Bijbel. Even waar is het dat Erckmann-Chatrion, te midden van een keurig landschap en eene bloemlezing van herinneringen uit de vaderlandsche geschiedenis, steeds hetzelfde zedelijk ideaal ten tooneele voeren, beligchaamd in boertjes en boerinnetjes uit den Elzas.

Beide methoden verschillen zeer van die van Zola zelf. *Zijne* kracht ligt in het bestuderen van bijzondere gevallen en personen; en ook dan wanneer hij visioenen schildert, zijn het natuurbeschrijvingen. Echter verkleint hij om die reden noch het talent van Doré, noch dat van Erckmann-Chatrion. Na zijne recensies gelezen te hebben herleest men met des te meer genoegen sommige romans der eenen, of gaat met nieuwe belangstelling sommige prenten van den ander bezien.

In het voorjaar van 1868 zond Zola een roman, *Thérèse Raquin*, aan Sainte-Beuve ter beoordeeling, en ontving van

dezen een eervollen brief. Ofschoon men daaruit op moet maken dat hij aan Sainte-Beuve's gevoelen buitengewone waarde hechtte, is het toch niet over hem, maar over Taine, dat hij in 1866 een artikel schreef. *Thérèse Raquin* prijkt daarenboven met een aan Taine ontleend motto: 'Le vice et la vertu ne sont que des produits, comme le vitriol et le sucre.'

Hetgeen Zola van Taine zegt: 'Il se vautre avec joie dans les emportements de la chair,' zou vreemd klinken, zoo wij niet wisten, en Saint-Beuve niet reeds had opgemerkt, dat Zola van de woorden 'brutal' en 'se vautrer' een te overvloedig gebruik maakt. Bovendien is de uitdrukking in het minst niet onwellevend bedoeld. Van Taine's talent wordt eene nauwkeurige beschrijving gegeven, en hij zelf genoemd 'un des esprits les plus puissants de notre âge.' Met onbepaalde ingenomenheid haalt Zola, uit *la Philosophie de l'Art*, de plaats aan waar Taine tot zijne leerlingen zegt: 'Tot heden heeft men slechts twee voorschriften ontdekt welke dienstig zijn voor het vormen van kunstenaars. De betrachtting van het eene: Heb genie! komt voor rekening uwer ouders; de betrachtting van het andere: Ontzie geen arbeid! komt voor *uwe* rekening. Geen van beiden voor de mijne. Mijne eenige verplichting is feiten voor u bloot te leggen, en u aan te wijzen hoe die ontstaan zijn.'

Worden er onder mijne lezers gevonden die, van een dozijn of meer jaren her, zich een stel anti-klerikale fransche romans herinneren, - *le Jésuite, la Religieuse, le Maudit, le Moine*, - als wier schrijver l'Abbé *** zich aanmeldde? Zola's oordeel over die boeken is buitengewoon ongunstig. Van alle schrijvers en kunstenaars, die hij onder handen neemt, komt l'Abbé *** er het slechtst af. Dit is te merkwaardiger omdat Zola's eigen romans thans door vele personen om dezelfde reden veroordeeld worden die hém weleer tegen den zich noemenden Abbé in toorn deden ontsteken: welbehagelijke schilderingen van maatschappelijk bederf, opwekking eener ongezonde belangstelling, stilstaan bij het lagere in de menschelijke natuur. Zola's banvonnissen tegen den Abbé, zullen zij zeggen, is Zola's exkommunikatie door hemzelf.

Niets echter zou onregtvaardiger zijn dan deze slotsom. Zola schrijft romans onder zijn eigen naam, met open vizier, als belijder van eene kunstleer. De Abbé daarentegen kon niets anders beoogen dan, door het uitbrengen van min of meer logenachtige kerkelijke schandalen, geld te winnen. Hij schreef niet om de kunst. Hij misbruikte zijn pseudoniem als een lokvink.

Een overgang van Zola's boek- op Zola's kunstbeoordeelingen vormt de recensie van een nagelaten werk van Proudhon: *du Principe de l'Art et de sa Destination Sociale*. De individualist Zola komt hier in verzet tegen een socialist van naam. Proudhon houdt het meest van de egyptische, de assyrische, de grieksche, de indische, de middeleeuwsche kunst, waarbij de persoon van den kunstenaar op den achtergrond treedt, en een type, een stand, eene reeks geslachten, voor hem in de plaats komt. Zola daarentegen bemint alleen het individuële. Zijne formule luidt: Een kunstwerk is een onderdeel van het geschapene, weerspiegeld door een bijzonder persoon. 'Une oeuvre d'art est un coin de la création, vu à travers un tempérament.'

In eene studie over den hedendaagschen franschen schilder Édouard Manet, en evenzoo in eene kritiek van het parijsch Salon van 1866, vindt men die stelling van verschillende zijden toegelicht. Zola spreekt met geringschatting over Fromentin, Manet's leermeester; over het 'flikwerk' van Dubuffe; over het 'poudre-de-riz' van Cabanel. Hij ziet tweeduizend schilderijen, en maar een tiental mannen, zegt hij. Twaalf of veertien doeken spreken eene menschelijke taal; al de overigen verhalen zotternijen uit den kapperswinkel. Hoog in de lucht zweeft de roem van Delacroix. Rousseau en Millet (sedert overleden) zijn niet vooruitgegaan. Zelfs Courbet (insgelijks overleden) deed gevaarlijke concessien. Alleen Manet is op den goeden weg. 'Ik doe aan Diogenes denken die met eene lantaarn naar een man zocht', zegt Zola van zichzelf en hij vindt Manet.

Édouard Manet (ook hij werd, evenals Doré, vóór zijn tijd weggenomen) is buiten Frankrijk niet algemeen bekend, geloof ik. Zijne studien en schetsen zijn in den regel meer

geveegd dan geschilderd; maar portretten, welke ik van hem zag, vertoonden uit het oogpunt der penseelbehandeling eene treffende overeenkomst met niemand minder dan Frans Hals. Voor Zola, in elk geval, bestaat Manet's voorname aantrekkingskracht in het karakteristieke; in het regtstreeks teruggaan tot de natuur niet-alleen, maar ook en vooral in het individuële waarmede de natuur weergegeven wordt.

'Je me moque du réalisme', zegt Zola. - En elders: 'La science du beau est une drôlerie inventée par les philosophes pour la plus grande hilarité des artistes.' - Voorts: 'Je me moque bien de l'École française!' - 'J'ai cherché des hommes dans la foule de ces eunuques.' - 'Ce que je cherche surtout dans un tableau, c'est un homme et non pas un tableau.' - 'J'ai plus souci de la vie que de l'art.'

Deze stellingen worden ook toegepast op de litteratuur. De goede tijd zal gekomen zijn: 'lorsqu'on cherchera avant tout un homme dans un livre.' - 'La manifestation d'une personnalité vivant largement de la vie de notre âge: je n'ai point souci d'autre mérite en littérature.' - 'Mon goût, si l'on veut est dépravé: j'aime les ragoûts littéraires fortement épicés.' - 'Rien ne me paraît plus ridicule qu'un idéal en matière de critique.' - 'Je suis fou de réalité.' - 'Nous vivons dans un siècle affolé de réalité et de franchise.'

Het is zijne sympathie voor een roman der gebroeders De Goncourt, die Zola de meeste dezer uitboezemingen ontlokt. Wat Manet voor hem is in de schilderkunst, dat zijn voor hem de Goncourt's in de letteren. Doch ook de Goncourt's zijn buiten Frankrijk weinig bekend; althans als romanschrijvers. De minste Nederlanders hebben *Germinie Lacerteux* gelezen. Ik stip dan ook slechts aan dat Zola's recensie van dit boek aldus begint: 'Je dois déclarer, dès le début, que tout mon être, mes sens et mon intelligence me portent à admirer *l'oeuvre excessive et fiévreuse* que je vais analyser.'

Mijn persoonlijk gevoelen over Zola's stelsel kan zaamgevat worden in het bekende woord dat het goede in zijne theorie niet nieuw, het nieuwe daarin niet goed is. Alle ware kunstenaars zijn te allen tijde voortgedreven door den hartstogt der werkelijkheid; en het genot, dat hunne werken ons

verschaffen, zal te allen tijde verhoogd worden door de kennis van hun persoon. De litterarische en de kunstkritiek van den tegenwoordigen tijd hebben aan dit inzicht hare betrekkelijke meerderheid te danken. Doch wie in een boek of een kunstwerk *bovenal* den mensch zoekt, en niet het boek of het kunstwerk zelf, zal steeds den indruk maken zijn eetlust op een verkeerd voorwerp te rigten, of dien van den hoofdschotel te laten afdwalen op de toespijs.

Daar *Mes Haines* slechts een herdruk is, en de schrijver sedert 1866 tijd heeft gehad zich bewust te worden van zijne overdrijving, behoeven wij bij die aanmerking niet stil te staan. Bedenklijker is het dat Zola ook den titel van zijn geschrift en eene daarmede in verband staande voorrede gehandhaafd heeft. Musset was nog jonger dan Zola, - pas twee en twintig jaren, - toen hij de opdracht van *La coupe et les lèvres* schreef. Musset had insgelijks die voorafsprak *Mes Haines* kunnen noemen. Hij liet het na, niet alleen; maar, smaak en gevoel zeiden hem dat dit onderwerp duldeloos wordt, tenzij men het én schertsend behandle, én door overvloed van tegenstellingen blijk van veelzijdigheid geve. Eerst heet het bij hem:

Vous me demanderez si j'aime ma patrie.
Oui; - j'aime fort aussi l'Espagne et la Turquie
Je ne hais pas la Perse, et je crois les Indous
De fort honnêtes gens qui boivent comme nous.

Daarna pas volgt:

Mais *je hais* les cités, les pavés et les bornes,
Tout ce qui porte l'homme à se mettre en troupeau.

Eerst:

Vous me demanderez si je suis catholique.
Oui; - j'aime fort aussi les dieux Lath et Nésu.

Daarna:

Mais *je hais* les cagots, les robins et les cuistres,
Qu'ils servent Pimpocau, Mahomet ou Vishnou.
Vous pouvez de ma part répondre à leurs ministres
Que je ne sais comment je vais je ne sais où.

Eerst:

Vous me demanderez si j'aime la nature.
Oui; - j'aime fort aussi les arts et la peinture.

Daarna:

Mais *je hais* les pleurards, les rêveurs à nacelles,
Les amants de la nuit, des lacs, des cascates,
Cette engeance sans nom, qui ne peut faire un pas
Sans s'inonder de vers, de pleurs et d'agendas.

Eerst:

Vous me demanderez si j'aime la richesse.
Oui; - j'aime aussi parfois la médiocrité.

Daarna:

Mais *je hais* les pieds plats, je hais la convoitise.
J'aime mieux un joueur, qui prend le grand chemin;
Je hais le vent doré qui gonfle la sottise.

Eerst:

Vous me demanderez si j'aime la sagesse.
Oui; - j'aime fort aussi le tabac à fumer.
J'estime le bordeaux, surtout dans sa vieillesse;
J'aime tous les vins francs, parce qu'ils font aimer.

Daarna:

Mais *je hais* les cafards et la race hypocrite
Des tartuffes de moeurs, comédiens insolents,
Qui mettent leurs vertus en mettant leurs gants blancs.
Le diable était bien vieux lorsqu'il se fit ermite:
Je le serai si bien, quaud ce jour-là viendra,
Que ce sera le jour où l'on m'enterrera.

Er is in deze vroegrijpe, deze diepzinnige balddadigheid van taal en gevoelens, iets beminlijks. Opvatting en bijzonderheden, alles kenmerkt den dichter. Zola, daarentegen, gaat in vollen ernst achter zijne schrijftafel zitten, en houdt, met de pen in de hand en een gezigt als een oorworm, eene boetpredikatie over den tekst: 'Si je vaux quelque chose aujourd'hui, c'est que je suis seul *et que je hais.*' Gedurende acht bladzijden aan één stuk dwingt hij ons aan te

hooren, welke ‘haines’ al zoo den achtergrond vormen zijner ‘belles amours de jeunesse.’ Doch over die laatsten spreekt hij niet. Alleen over de eersten. Zijne ‘amours’ bestaan louter uit ‘haines.’

En wie of wat haat hij zoo hevig? Allerlei soort van menschen, schijnbaar: de deftigen en bekrompenen; hen wier glimlach een grijns, hen wier beklag een getuigenis van onvermogen, hen wier stelselzucht een doofpot is. Eigenlijk echter haat hij alleen de middelmatigen: eene soort, van welke al de anderen slechts verscheidenheden zijn:

‘Je hais les gens nuls et impuissants; ils me gênent. Je n'ai pu faire deux pas dans la vie sans rencontrer trois imbéciles, et c'est pourquoi je suis triste. La grande route en est pleine, la foule est faite de sots qui vous arrêtent au passage pour vous baver leur médiocrité à la face. Ils marchent, ils parlent, et toute leur personne, gestes et voix, me blesse à ce point, que je préfère, comme Stendhal, un scélérat à un crétin.’

Gij houdt dit voor kortswijl? voor eene boutade? Met die pedanterie is het Zola integendeel van harte meenens. Hij zou wenschen dat er eene tweede omwenteling van 1789 kwam, en alle middelmatige lieden ge Guillotineerd werden: ‘Pour l'amour de Dieu, qu'on tue les sots et les médiocres, les impuissants et les crétins, qu'il y ait des lois pour nous débarrasser de ces gens qui abusent de leur aveuglement pour dire qu'il fait nuit. Il est temps que les hommes de courage et d'énergie aient leur 93: l'insolente royauté des médiocres a lassé le monde, les médiocres doivent être jetés en masse à la place de Grève. Je les hais.’

Ik bezig Musset's beroemden naam voorwaar niet met het doel Zola te vernederen, of zijne verdiensten te loochenen. Het geldt eene zuiver litterarische kwestie. Zola pleegt de school van 1830 als eene verouderde rigting te bejegenen, en zijn eigen naturalisme te verheffen als eene overwinning op de toen heerschende romantiek. Ik heb willen aantoonen dat men in 1866 vroeger moest opstaan dan zelfs Zola deed, om den Musset van 1832 te overtreffen. Niemand zal Zola onder de mediokriteiten rekenen, van welke hij onsmakelijk

beweert dat zij onder het spreken u bekwijlen met hunne erfzonde. Doch er is een graad van meerderheid dien Musset bereikte, en hij nog niet. Dat hij zijne *Haines* van 1866 onveranderd liet herdrukken, is in geen geval een bewijs van toenemende zelfkennis.

1879.

II

Eene werkstaking in de steenkoolmijnen van Noord-Frankrijk, waar het fransch de algemeene taal is, maar het landschap een vlaamsch aanzien begint te vertoonen en de bevolking sommige vlaamsche karaktertrekken bewaard heeft. Een vlek in de nabijheid heet Vandamme; een meesterknecht heet Dansaert; een medicus heet dokter Vanderhaghen. De mijnwerkers drinken geen wijn, maar bier, en somtijds jenever. Ros is de algemeene kleur der haren, en het veelvuldig wasschen met groene zeep heeft, van het eene geslacht op het andere, in den loop des tijds dit blond eene vlasachtige tint doen aannemen. De volksfeesten zijn ouderwetsche vlaamsche kermissen uit den tijd van Rubens.

Wáár men om zich heen zie, overal aan den horizon rijzen hooge schoorsteenen, zwart van den rook evenals de daken der gebouwen waarboven zij uitsteken. Het stof der groote wegen is gruis van steenkool. Met steenkoolgruis zijn ook de binnenwegen overdekt, slingerend tusschen de beetwortel- en de graanvelden. Bijna nergens ziet men boomen, en op maar één punt een bosch. Men is aan alle zijden omringd door golvende vlakten, en de mijnwerkers wonen niet verspreid in dorpen van oude dagteekening of schilderachtig van uitzigt, maar bijeen in lange rijen kale huisjes onder hetzelfde dak, gebouwd voor rekening eener Maatschappij.

Reeds honderd jaren geleden werden in deze streek mijnontginningen ondernomen. Er zijn mijnwerkersfamilien die een stamboom zouden kunnen vertoonen, en staven dat zij het vijfde geslacht van vaders en zonen, moeders en dochters vormen, die op deze wijs hun dagloon verdiend hebben.

Gelijk men in de geologie van eene steenkool-periode spreekt, kan men het hier van steenkool-huisgezinnen doen. Naarmate de arbeid ligt of zwaarder is, wordt hij verrigt door den man, door de vrouw, door de kinderen, of door de grootouders. Alle leden van het gezin werken aan één taak, en geen lid der familie houdt zich onledig met iets wat niet regtstreeks of zijdlings aan de groote en gemeenschappelijke onderaardsche bezigheid raakt.

Sedert het toepassen van den stoom op de fabrieknijverheid is er in de bijzonderheden van dit mijnwezen veel veranderd. De stoomvaart, de spoorwegen, de nieuwe werktuigen voor het mijnwezen zelf, voor de weverijen, de spinnerijen, en duizend andere inrigtingen, hebben zulk eene vraag naar steenkolen doen ontstaan, dat het aantal der ontginningen vertiendubbeld is; het cijfer der mijnwerkers naar evenredigheid. Het fransche Département du Nord, vroeger een landbouwdistrict, is een steenkooldistrict geworden. Het krielt er van mijn-ondernemingen, en een zeer groot gedeelte der bevolking heeft geen ander middel van bestaan.

Twee dingen echter zijn gebleven hetgeen zij waren: het reeds genoemd familiaal karakter van den arbeid der mijnwerkers, en daarnevens (onvermijdelijke vloek der groote industrie) de volstreekte afhankelijkheid van den werkman tegenover het kapitaal. De welvaart der mijnwerkers is toegenomen, in zoover een veel grooter aantal gezinnen dan voorheen thans op deze wijs in hun onderhoud kunnen voorzien. Het onderwijs der jeugd, vroeger eene onbekende zaak, is regel geworden. Door het kunnen lezen en schrijven is de standaard der algemeene ontwikkeling in enkele opzigten gerezen. Maar de afhankelijkheid is eer vermeerderd dan verminderd. De stoomwerktuigen zijn zoo kostbaar; de nieuwe ontginningen moeten, om de mededinging te kunnen volhouden, ingerigt worden op zoo grooten voet; dat zelfs vermogende kapitalisten zwaarigheid maken geheel alléén zich aan zulke kansen te wagen. Slechts Maatschappijen kunnen de noodige millioenen bijeen brengen; slechts Maatschappijen het hoofd bieden aan de schokken veroorzaakt door het rijzen en dalen van den prijs der steenkool in het buitenland. De

mijnwerker blijft altijd mijnwerker. Verder dan opzichter kan hij het niet brengen. Van een aandeel in de winsten, boven zijn loon, is geen kwestie. Hij mag van geluk spreken, indien niet hetzij door overproduktie, hetzij door verminderde vraag, de Maatschappij genoodzaakt wordt de loonen te verlagen en door bezuinigen zich staande te houden.

Te midden van dergelijken toestand verplaatst ons de nieuwe roman van Émile Zola. *Germinal*, 1885. Dertiende deel der reeks: *Les Rougon-Macquart*.

Ergens in het Département du Nord, niet ver van Marchiennes en van de belgische grens, bevindt zich eene groep steenkoolmijnen waarvan de voornaamste Le Voreux heet. Waar het geld vandaan komt, met hetwelk deze geduchte onderneming gedreven wordt, dit weet (in de voorstelling der mijnwerkers) niemand. Zij gissen, van hooren zeggen, dat te Parijs een onpersoonlijk ligchaam zetelt hetwelk de noodige millioenen verstrekt, en geen andere roeping heeft dan die millioenen met woekerwinst terug te verdienen door het uitmergelen der arbeiders en der mijn; eene soort van kwaadaardigen indischen afgod, gemaakt van goud, en ingerigt voor het zuigen van goud uit het bloed en de spieren van den werkenden stand.

Ter plaatse is de Maatschappij alleen vertegenwoordigd door den hoofdadministrateur Hennebeau en den jongen ingenieur Négrel, opgeleid voor genie-officier maar in de dienst der Maatschappij overgegaan. Voor het overige weten de mijnwerkers dat in het nabijgelegen Montsou zich een betaalkantoor der Maatschappij bevindt, waar zij iedere veertien dagen hun loon kunnen gaan ontvangen. Iederen ochtend komt in de mijn de ingenieur Négrel hen gadeslaan bij den arbeid, en zich vergewissen omtrent den staat der stoom- en andere werktuigen. Hij oefent scherpe kritiek uit; en, pruttelen zij, dan verwijst hij hen naar den administrateur Hennebeau. Vervoegen zij zich bij dezen, dan belooft de heer Hennebeau, die een gestreng maar goed man is, dat hij hun verzoek of hunne klagten zal overbrengen waar het behoort; want, zegt hij, ook hijzelf is slechts loontrekkend dienaar

der Maatschappij en kan niets doen zonder vooraf zijne superieuren te raadplegen: een kollege dat La Régie heet. Zelden of nooit bekomt men van deze Régie iets te zien. De heeren wonen te Parijs. Zij zijn geen mannen van het vak, maar alleen bankiers, of direktoren van geld-instituten.

Zola begaat vrijwillig meer dan één anachronisme wanneer hij het tooneel en verschillende bij zonderheden der werkstaking van Anzin, in de eerste maanden van 1884, overbrengt naar 1860 of daaromtrent onder het Tweede Keizerrijk. De algemeene titel van zijn boek: *Histoire naturelle et sociale d'une famille sous le second empire*, eischt dit, en het doet er niet veel toe. Al zulke werkstakingen vertoonen hetzelfde karakter.

Zijne hoofdgedachte is dat zij beschouwd moeten worden als voorboden der groote maatschappelijke omwenteling, waarvan, in het overspannen brein der fabriek-arbeiders vol hoop en der bourgeoisie vol vrees, de tegenwoordige tijd zwanger gaat. Wanneer de teleurgestelde mijnwerker Étienne Lantier, die aan het hoofd der mislukte werkstaking van Le Voreux gestaan heeft, op een schoonen Aprilmorgen als balling de streek verlaat, dan is hij weemoedig gestemd, maar wanhoopt niet aan de toekomst. Wel is waar hebben in de diepte onder zijne voeten de arme kameraden, gedwongen door broodsgebrek, tegen onvoldoend loon den slave-arbeid moeten hervatten; doch, gelijk tusschen het gras der velden en in de voren der akkers nieuw voorjaarsleven broeit, zoo botten er, dank zij de bittere les der werkstaking, in hunne harten nieuwe verwachtingen. Het goede zaad is uitgestrooid; het zal eenmaal vruchten voortbrengen; het is reeds aan het kiemen. Naar dit kiemen, in April, heet de roman *Germinal*.

Laat ons echter aan de wijsgeerige strekking van het verhaal niet meer waarde hechten dan vermoedelijk door den schrijver zelf gedaan wordt. Emile Zola is noch bovenal een politiek wijsgeer, noch bovenal een litterarisch sektheoofd. Hij is in de eerste plaats een schilder van het lager leven; en welligt kan *Germinal* beschouwd worden als de buitensporigste der tot heden geleverde proeven van hetgeen hij in dit genre vermag en durft.

Dit te verbloemen zou nuttelooze huichelarij zijn ten over-

staan van nederlandsche lezers. Van elken nieuwen roman van Zola worden bij vooruitbestelling twee duizend exemplaren door Nederland genomen. Heeft men dus gehandeld met de twaalf eerste deelen der reeks *les Rougon-Macquart*, men deed ongetwijfeld evenzoo met dit dertiende. Reeds is *Germinal* onder de lievelingslektuur onzer landgenooten opgenomen.

Zola's menschen zijn ook ditmaal veemenschen; hij schildert, naar zijne eigen uitdrukking, bladz. 13, het *bétail humain* van een steenkooldistrikt. Een recensent die dit beestachtige staven wilde door het bijbrengen van voorbeelden, zou dezelfde zonde tegen den goeden smaak begaan die terecht berispt wordt in den schrijver. Aan den anderen kant mag geen braaf verslaggever over sommige schoonheden zwijgen, waardoor deze nieuwe roman van Émile Zola al zijne voorgangers schijnt te overtreffen.

Er is eene geheel buitengewone mate van verbeeldingskracht noodig om binnen de enge grenzen van één boekdeel massa's personen zich op zulke wijs te doen bewegen dat de massa's massa's blijven en de lezer niettemin de individuen herkent. Mogelijk herinnerde ik ten onregte aan de uitgelaten vroolijkheid van Rubens' vlaamsche kermessen. Zola's *ducasse de Montsou*, gelijk hij het volksfeest noemt (*ducasse* is het oude picardische woord voor kermis), ontlokt geen glimlach. Er zijn tooneelen die in de schilderkunst behagen, in de letteren tegenstaan. Maar in elk geval, hoe woelt en krielt het te Montsou, in de straten, vóór de herbergen, tusschen de kramen, in de danszaal; en hoe duidelijk tevens onderscheiden wij van de overigen al de personen met wie in de vorige hoofdstukken door ons kennis gemaakt werd! Geen zweem van verwarring of van misverstand. Mannen en vrouwen van allerlei leeftijd, grijsaards, meisjes, knapen, zuigelingen zelfs, zij hebben allen hunne eigen fysionomie. De schrijver heerscht over zijne personen als een goed veldheer over zijne troepen; of gelijk wijlen kardinaal Bonnechose van de geestelijkheid in zijn aartsbisdom zeide: *Mon clergé marche comme un régiment.* (*Germinal*, 3de gedeelte, 2de hoofdstuk).

Meesterlijk is uit dit oogpunt het 7de hoofdstuk van het 4de gedeelte: de meeting der werkstakers in het bosch bij

rijzende maan, 's winters. De schrijver *zegt* niet alleen dat er dien avond en op die plek drieduizend menschen bijeen waren, maar hij laat van alle kanten hen naar dit middenpunt zamenstroomen. Uit tien verschillende gehuchten hoort gij hen in de duisternis komen aanrukken; tot, wanneer zij de plaats hunner bestemming genaderd zijn, de volle maan boven den horizont klimt en zij tusschen de takken van het bladerloos geboomte haar schuinsche stralen op de menigte werpt. Hetgeen door de verschillende redenaars gesproken wordt, vóór en tegen, gij verstaat het onmiddellijk, want die redenaars zijn evenmin vreemdelingen voor u als voor gindsche schaar. De denkbeelden van Étienne Lantier, de denkbeelden van den herbergier Rasseneur, de denkbeelden van den ouden werkman Maheu bij genaamd Bonnemort, - indien men het denkbeelden noemen wil, - gij hebt van de eerste bladzijde af ze langzaam zien ontstaan.

Let ook op, hoe bij den schrijver sommige levenlooze voorwerpen levende wezens worden, bij voorkeur monsterachtig groot als dieren uit de voorwereld of als apokalyptische draken, en hoe, om die fantastische scheppingen, als waren het spullen, het verhaal kringen beschrijft. Het monster der parijsche millioenen noemde ik reeds. Een ander monster is de koker in de mijn Jean Bart, waarin men uit het hart der aarde, zeven honderd meters diep, naar boven klimt langs meer dan honderd ladders. Een ander, de zuigpomp in de mijn Le Voreux, aan wier geregelde werking nacht en dag het leven van honderden menschen hangt, bedreigd door het te naauwernood in bedwang gehouden water. Een ander, het stoomwerktuig dat de uitgegraven steenkool in wagens naar boven stuwt, en in dezelfde wagens, na het ledigen, nieuwe voorraden mijnwerkers medeneemt naar omlaag. Een ander, de eeuwig ademhalende, eeuwig zuchtende schoorsteen. Een ander, de zwarte en stilstaande poel waarin ten slotte alles verdwijnt wat eenmaal de mijn Le Voreux geheeten heeft: schoorsteen, wagens, kolen, zuigpomp, stoomwerktuig, en het overige (7de Gedeelte, 3de Hoofdstuk). Ofschoon de lezer in eene ongewone wereld omgevoerd wordt, zijne verbeelding dwaalt niet in den blinde. Voortdurend beweegt zich de handeling om zeker aantal tastbare

middenpunten, en het leven der menschen schijnt met dit onbezielde ineen te vloeijen.

Hoe de schrijver het aanlegt om deze wijs van zamenstellen, waarbij niets zoozeer op den voorgrond treedt als de overdrijving en het zinnebeeldige, met zijn naturalisme overeen te brengen, is eene vraag tusschen zijne theorie en hem. In een wetenschappelijk handboek voor de studie van het mijnwezen, durven wij verzekeren, is geen plaats voor de daad van den russischen nihilist Souvarine, welke de katastrofe doet aansnellen. De dood van Chaval in den onderaardschen gang; het spoelen van Chaval's lijk tegen de voeten van Catherine en Étienne; Catherine's uitroep: 'C'est lui! J'ai senti ses moustaches!' (7de Gedeelte, 5de Hoofdstuk); zijn geen menschelijke dokumenten, geen gegevens der statistiek of der fysiologie. Het is de romantiek der prenten van Gustave Doré bij Dante's *Hel*, overgebracht in woorden door een meester van dezelfde kracht.

Volkomen *waar* is welligt enkel de humoristische anekdote aan het slot van het 5de Gedeelte, als, door de komst der gendarmes, te midden van de razernij der werkstaking, de keukenmeid van mevrouw Hennebeau onverhoopt geholpen wordt aan feuilleté voor haar ragoût: 'Pesamment, le galop des gendarmes approchait; ils débouchèrent sans qu'on les distinguât, en une masse sombre. Et, derrière eux, confiée à leur garde, la voiture du pâtissier de Marchiennes arrivait enfin, une carriole d'où sauta un marmiton, qui se mit d'un air tranquille à déballer les croûtes des vol-au-vent.'

1885.

Nieuwe Nederlandsche letteren.

I

Het was een gezond denkbeeld van Mr. Scheidius, de lotgevallen van het echtpaar Garvema schetsend, onzen democratischen tijd onder het oog te brengen dat ongelijke huwlijken heeter hangijzers zijn dan men zich veelal verbeeldt. Ulbo Garvema. Een verhaal, door Mr. Ernest Scheidius. Dordrecht, J.P. Revers, 1876. Derde druk, 1883.

Is de burgerzoon, die het adellijk meisje trouwt, is hij een man van karakter; verovert hij door zijne talenten zich eene maatschappelijke stelling; mag de freule zich beroemen werkelijk ontgroeid te zijn aan het vooroordeel der geboorte, dan kan alles goed gaan, - zelfs al bezit de bruidegom geen penning, en al is de bruid het kind van schatrijke ouders; zelfs al zijn die ouders tegen het huwlijk gekant, en al trekken zij onherroepelijk de hand van hunne dochter af.

Is daarentegen óf het zedelijk gehalte der dochter te min, óf reiken de bekwaamheden van den jongen man niet toe, dan is het te vreezen dat het paar vroeger of later voor zijn overmoed gestraft worden, en onze eeuw, beleedigd dat men hare taak kinderspel heeft geacht, zich op hen wreken zal.

Staat de zaak nóg slechter geschapen; zoodat de freule, die zich eene heldin waande, eene malloot blijkt te zijn; de burgerzoon, die om harentwil alles trotseren zou, een stumpert; dan is eene opeenstapeling van ramspoeden onvermij-

delijk, en laat het einde zich raden: twee verwoeste levens.

In die termen vielen Ulbo, gouverneur ten huize der familie Van Waldheim, en Ernestine, de vijf- of zesentwintigjarige dochter van dat oudadellijk en vermogend geslacht.

Freule Ernestine was smoorlijk van den welgemaakten, beschaafden, innemenden huisonderwijzer haars jongeren broeders; maakte van hare liefde voor hem geen geheim; zeide vader en moeder om zijnentwil de gehoorzaamheid op; ontvlugtte, toen Ulbo zijne betrekking verloren had, de ouderlijke woning; en trouwde, *à la barbe* der geheele wereld, den man van hare keus. Bravo!

Maar toen het eene jaar voor, het andere na verliep, zonder dat de baron of de barones Van Waldheim zich met hunne dochter wilden verzoenen; er tweelingen gekomen waren, en Ernestine te naauwernood kleertjes koopen kon om de naaktheid harer kleinen te bedekken; er in het vijfde jaar nogmaals eene bevalling ophanden was, en een hartstogtelijke smeekbrief, aan de ouders gerigt, bleek hen niet te kunnen vermurwen, - toen bezweek Ernestine, vernietigd door het gewigt van den ouderlijken vloek, meer nog dan door de huiselijke zorgen die haar en Garvema's deel waren.

Ulbo Garvema bezat niets, kon niets, en was niets. Of laat ons billijk zijn: na zijn vrouws dood ontwaakte in hem een matig schrijverstalent, en ontving hij van boekverkoopers eenig honorarium. Hij kon en bezat dus wél iets; maar het kwam te laat, of beantwoordde niet aan het oogmerk. Op het tijdstip van zijn huwlijk waren een blonde baard, een diploma voor het lager onderwijs, en eene welvoorzene maar grootendeels onbruikbare garderobe, Ulbo Garvema's eenige rijkdom. Wat baatten hem de frac van donkerbruin laken, de engsluitende pantalon van fijn wit leder, de hooge rijlaarzen, waarmede hij zich uitdoste, als hij met jonker Theodoor toertjes te paard ging doen en freule Ernestine hen vergezelde, - wat baatte hem dat wuft kostuum, toen hij, ten einde vrouw en kinderen den kost te geven, dorpsschoolmeester worden moest, en niets anders dan dorpsschoolmeester worden kón?

Ik geloof dat den schrijver van dezen roman de eene of

andere ware geschiedenis uit zijne eigen omgeving door het hoofd heeft gespeeld, en dit de reden is dat de karakters zijner hoofdpersonen niet passen bij de goede gedachte van het boek.

Men kan de werkelijkheid niet zoo maar overbrengen in een dichtstuk. De baron Van Waldheim die, uit haat tegen zijn schoonzoon, den minister van Kolonien opstoott Garvema niet in aanmerking te doen komen voor zeker indisch ambt waarnaar hij solliciteerde; die, om zich te wreken op zijne dochter, haar straft in de beurs en er behagen in scheidt haar honger te laten lijden, - die baron Van Waldheim mag een portret wezen, hij is geen edelman met edelmans wanbegrippen zooals de roman er een eischte. Hij is een baron met de ingewanden van een rijkgeworden kruidenier: zonder geweten, zonder hart, zonder wereldkennis of manieren.

Het verwonderlijkst echter van het geheele verhaal zijn de gevoelens die de schrijver, vóór het huwlijk, freule Ernestine leent, en waarvoor hij, gelijk voor de onverantwoordelijke lichtzinnigheid van den ingebeeld-chevaleresken Ulbo Garvema, de sympathie zijner lezers vraagt.

Verberg toch om godswil uwe moedeloosheid, Freule! zegt de gouverneur tot Ernestine, wanneer hij en zij en jonker Theodoor, met twee gegaloneerde rij knechts achter zich, zamen een toertje maken in de omstreken van Arnhem of Zutphen. *Freule!* hij noemt mij *Freule!* antwoord zacht en verwijtend de zesentwintigjarige, *terwijl zij hem met een blik vol onbeschrijfelijke teederheid aanziet.*

Is het gezelschap een ledigstaand buitenverblijf van baron Van Waldheim genaderd, dan fluistert Ernestine onder het afstijgen den gouverneur van Theodoor (die als *fâcheux troisième* mederijdt) haastig toe: Ik moet u noodzakelijk spreken! *Zorg dus dat we althans eenige oogenblikken alleen blijven.*

De voorbeeldige gouverneur gedraagt zich naar dien wenk. In overleg met Ernestine verwijdt hij Theodoor. De freule is intusschen voor den spiegel getreden, en heeft met eene beweging *waarbij haar fraaije slanke taille bijzonder goed uitkwam*, haar ietwat verwaaid kapsel weder in orde gebracht. De jonge blonde man en huis-onderwijzer, bij deze pantomime

tegenwoordig, sloeg de freule met van bewondering gloeiende blikken gade.

Nu gaan zij aan het redekavelen over hunne liefde. *Gij schijnt geene meerdere wenschen te koesteren*, verwijt de freule den gouverneur. De gouverneur *klemt de schoone jonkvrouw aan zijne borst*, en betuigt op hartstogtelijken toon dat hij wel degelijk meerdere wenschen koestert. De *krachtige* jonge man *zinkt neder* op een stoel naast de freule *en laat het schoone blonde hoofd tegen Ernestine's schouder rusten*, terwijl zijn arm haar steeds omvingt.

Wanneer de freule hem ten tweedemaal verweten heeft *slechts ten deele gelukkig* te willen zijn, maakt zij zich los, stapt een paar malen de kamer op en neder, vat dan weder post tegenover hem, *en staart hem vragend aan met van liefde vonkelende oogen en hijgenden boezem*.

De huisonderwijzer wil voor de freule niet onderdoen. Hij staat óók op, omstrengelt de schoone jonge vrouw met zijne *beide* armen, *en drukt haar vast en innig tegen zijn breede borst, terwijl hij haar op het blanke voorhoofd kust*.

Weder zegt zij: Er *moet* een einde komen *aan dezen toestand van half-geluk*, en wij zullen voor u *eene lotsverbetering weten te erlangen*. Goed, antwoordt Ulbo, maar vergeet niet dat ik tegenover eene wereld sta die uit de hoogte nederziet op de *kunde* (het diploma voor het lager onderwijs) die ik *met ontzettende inspanning* verworven heb. Wat men ook over u tot mij zeggen moge, herneemt de freule, men zal u nooit *kunnen nederwerpen van het hooge standpunt waarop mijne liefde u geplaatst heeft*. Maar wanneer die liefde bekoelt, Ernestine! vraagt hij, zal ik dan niet van zelf *van dat hooge standpunt neêrstorten?* Ik had moeten zeggen, antwoordt zij, *het standpunt waarop mijn eerbied én mijn achting én mijne liefde u geplaatst hebben*. Zijn weder-antwoord was eene zoo sterke betuiging van genegenheid, dat de freule *aan zijne borst in stilte tranen van geluk en blijdschap weende*: tranen die hij, naarmate zij vloeiden, *telkens afdroogde met haar kanten zakdoek*.

Bij deze voor hem zoo *streelende aandoening* der freule, verliet ook den huisonderwijzer *zijne zelfbeheersching*, en gaf hij zich *eveneens* geheel over aan de *weelde van hun kortstondig*

geluk. Zacht voerde hij de dochter van den edelman, die hem de opvoeding van zijn zoon toevertrouwde, met zich *en trok haar aan zijne zijde op de fluweelen rustbank*, regt tegenover de hooge half achter klimop en rozestruiken verborgen vensters, *die hun eenen blik gunden in de laan waardoor Theodoor moest terugkeeren*.

Alles om hen heen was doodelijk stil; het gansche kasteel scheen uitgestorven. Freule Ernestine *lag half in Ulbo's krachtigen arm*, en, hij haar eene hand in de zijne hield, *liet zij de andere vertrouwelijk op zijne knie rusten*. Elkaars namen *op teederen toon uitspreken*, de handen *inniger en vaster ineestringelen*, en het pas gesloten verbond van eeuwige trouw *nu en dan met een lange kus bezegelen*, - ziedaar het genot dat dit laatste half uur op Dennestein voor hen opleverde.

Ulbo Garvema is niet-alleen een weemoedig, een aandoenlijk, een tragisch, maar ook en in de eerste plaats een zedig en deugdzaam verhaal. In vollen ernst roept de schrijver, wanneer zijne freule zich laat zoenen als een wafelmeid, haar en den kussenden paedagoog haars zestienjarigen broeders toe: 'Geniet, gelukkigen; en zoo gij 't kunt, tracht te vergeten, bij het genot dat het heden u biedt, hoe weinig de toekomst soms schenkt van 't geen zij ons eenmaal in zulke uren beloofde!' Mr. Scheidius is gemoedelijk verliefd van zijne eigen verliefden: 't Was een schoone groep, die geheel in het zwart gekleede, tengere vrouw, met hare donkere, zachte oogen en haar bleek gelaat, vol liefde opziende naar den krachtigen, schoonen man, wiens atletische gestalte als gevormd scheen om haar te beschermen, en die, wanneer zijne heldere, blaauwe oogen ook háren blik zochten, met zijn zwaren, blonden baard hare gitzwarte lokken en wit voorhoofd bijna geheel overschaduwde.' Hij bewondert opregt de fameuse tirade der jonkvrouw Van Waldheim: 'Ik heb geen dwaze, zinnelijke liefde voor u opgevat, 't is niet uw mannelijk schoon, dat mij in u bekoord heeft, maar ik heb u eerst langen tijd om uwe kunde en talenten bewonderd en u daarna om uw opregt gemoed en edele hoedanigheden lief gekregen, lief met eene onverdelgbare, eeuwige liefde, eene liefde die mij reeds lang voor dat ik haar

beantwoord wist, met onverbreekbare banden aan u hechte.’

Wat is het dat ons dit idealisme belagchelijk doet vinden? Ons om dit verhevene doet meesmuilen? den lust bij ons doet ontwaken, die rijpe geldersche freule bij de ooren te trekken, en haar toe te roepen: Staak uwe tooneelfrazen, Fedra van het vierkroonespel; leer u kennen; verbloem niet langer, op die wijs, uw leeftijd en uw sekse?

Voor een deel, ongetwijfeld, het zeldzaam potsierlijke van den toestand. Maar vooral niet minder de taal. Er zijn ernstige, welgemeende, zelfs stichtelijke volzinnen, waarbij gij met den besten wil u niet goed kunt houden. ‘Waar zij in zulk eene diepte van zondigheid afdaalt,’ lees ik daareven in een hollandsch maandwerk, aan het slot eener strafrede tegen eene engelsche romanière, ‘daar verkracht, vervalscht zij ongevoelig onzen smaak; daar verstompt zij onze zenuwen voor het reine, het schoone, het ware; daar gaat men, met voorbijgang van de onverbiddelijke logica van het bijbelsch wetboek, overdrijving zien in uitspraken als het: Uw handdruk zij heilig, o vrouw; en de gade, die den aanbidder de achterdeur binnenlaat waar haar echtgenoot de voordeur uitging, acht zich grootmoedig en onbesproken, *omdat zij dien hartstogtelijken aanzoeker niet de hoogste regten heeft toegestaan.*’

Is het reeds amusant, à propos der onnoozele vertaling van een roman welks begaafde schrijfster sedert jaren gewoon is (éénig geheim van Ouïda's litterarisch toilet) haar engelschen chignon met wat losse fransche haren op te vullen, zooveel hooggelaarsde woorden te hooren gebruiken; de grenzen van het burleske schijnen uitgezet, wanneer in de verbolgenheid harer eerbaarheid de hollandsche dame en boetpredikster zich eene uitdrukking als de onderstreepte laat ontvallen.

Evenzoo, wanneer freule Ernestine van Waldheim, met al het vuur van: Amalia, bemint gij den graaf? ja, papa, ik bemin denzelven, over hare *onverdelgbare eeuwige liefde* spreekt en zij met eene wending, haar minnaar den aanstaanden dorpsschoolmeester waardig, die eeuwigheid nog een verlengstuk aanzet.

Onverdelgbaar komiek is het, eene welopgevoede jonge

dame met van liefde vonkelende oogen en hijgenden boezem tot een heer te hooren zeggen: 't Is niet *uw manlijk schoon*, dat mij in u bekoord heeft, maar ik heb u eerst langen tijd *om uwe kunde en talenten* bewonderd, en u daarna *om uw opregt gemoed en edele hoedanigheden* lief gekregen.

De freule die haar huisonderwijzer aan een baantje buitenshuis geholpen wensch, en dit *het erlangen eener lotsverbetering* noemt, is klassiek vermakelijk. *Nooit zal men u kunnen nederwerpen van het hooge standpunt waarop mijn eerbied én mijne achting én mijne liefde u geplaatst hebben*: zelden werd bij het hooge treurspel kluchtiger formule geborgd. *Er moet aan dezen toestand van halfgeluk een einde komen!* is delicious. Had freule Ernestine, in navolging der kritiserende dame van zoo even, tot Ulbo Garvema durven zeggen: *Besluiteloos aanzoeker, rep u mij naar den burgerlijken stand te geleiden, opdat niets mij verhindere u de hoogste regten toe te staan!* zij zou in hare rol gebleven zijn, zou haar vragend: *Gij schijnt geene meerdere wenschen te koesteren, mijn Ulbo?* teekenachtig toegelicht hebben.

Geenszins beweert ik dat de geheele roman van Mr. Scheidius zoo zwak is als dit gedeelte. Er komen geslaagde hoofdstukken en één werkelijk goed tooneel in voor: dat waar vele jaren later Garvema's dochttertje, een volwassen meisje geworden, ten huize der grootouders in weelde opgevoed, voor haar armen stakkert van een vader flink partij kiest. Ook de ontknooping is gelukkig uitgevallen; behalve dat de eer van den verzoenenden eindindruk, in strijd met des auteurs bedoeling, aan het initiatief van den hatelijken baron Van Waldheim toekomt.

Bovendien zou het onheusch zijn de goede eigenschappen te loochenen van een verhaal, om welks eerste vijftig bladzijden de schrijver eenmaal zijne eigen kinderen leeren zal hartelijk te lagchen, gelijk die bladzijden, op een regenachtigen namiddag overluid voorgelezen in den huiselijken kring, reeds nu het vermogen bezitten een geheel gezelschap beschaafde jongelieden aangenaam en nuttig bezig te houden.

1877.

II

Bij het doorbladeren van den bundel *Lied der Liefde*, zeventig of tachtig minnedichtjes, wordt men aangenaam getroffen door de vaardigheid waarmede de heer Lovendaal, - een nieuw aangekomene op den nederlandschen zangberg, voor zoover ik weet, - taal en vormen van onze erotische poëzie der 17de eeuw hanteert. G.W. Lovendaal, *Lied der Liefde*. Groningen, J.B. Wolters, 1880. - In 1885 verscheen, bij H.C.A. Thieme te Nijmegen, van denzelfden dichter: *Magen en Hilda*, eene stamsage.

Eene eigen gedachte heeft hij nog niet gevonden. Maar alvast, Hooft en Vondel en Van Baerle voorbij, van Jonctys tot en met Poot (zijn motto is uit Jan Luiken, vóór de bekeering), verzamelde hij zich een eigen woordeschat en leerde daarmede zijn voordeel doen. Men denkt aan een modern genreschilder, bedreven in de geschiedenis van zijn vak, die hedendaagsche beeldjes steekt in het gewaad van twee eeuwen her.

Hetzelfde onderwerp en dezelfde stoffering keeren in deze verzen te dikwijls terug; en zoo men de voortreffelijke proeven telde, in plaats van woog, dan zouden zij het van de minder voortreffelijke niet winnen. Het gelukkigst slaagt de dichter wanneer hij eene enkele maal ernstig of droefgeestig is; dan wel, wat hem menigvuldiger overkomt, wanneer hij korte verliefde dorpsvertellingen geeft. Van beide soorten een voorbeeld.

DEERLIJK! luidt het opschrift boven een gedichtje, waarvan inzonderheid de vier laatste regels mij toeschijnen buitengewoon goed uitgevallen te zijn. Men gevoelt dat de dichter nog jong is; maar zijne slotverzen blijven in het geheugen hangen, al is de lezer reeds een man van leeftijd:

O, Het moet wel deerlijk wezen,
 In den zoeten Meientijd;
 Als natuur, vol lieflijkheid
 Uit de doodswa opgerezen,
 Zeegnend door de beemden weidt;

Als het malsche groen der boomen
 Zwelt en puilt uit bot en knop,
 Drinkt den lauwen regendrop,
 En de blauwe waterstroomen
 Vroolijk spelen langs de zoomen,
 Waar de zuidenwind met lust
 De eerste bloemkens wakker kust;
 Als de muschjes saam vergaren
 En in 't prille loover paren,
 Liedjes zingen zoet en los,
 Dartel zweven door het bosch;
 Als de knaap zijn lieve deerne
 Omleidt door het versch gebloemt,
 Kussend haar zijn schatje noemt,
 Wat ze hoort zoo vaak, zoo geerne....
 o, Het moet wel deerlijk zijn,
 Op dat zalig Meifestijn
 Veel te hopen - meer te derven,
 Lief te hebben en - te sterven.

Dit is het, wat ik met eene gedachte bedoel; een ander woord voor oorspronkelijkheid. Vele versjes van den heer Lovendaal, te vele, zijn slechts erotische gemeenplaatsen, nageeneurd op bekende wijzen. Hier daarentegen is het genre, in zijne soort van lager orde, dienstbaar gemaakt aan het voorstellen van iets hoogers, en dat hoogere geeft ons den indruk, in zijn waardigen eenvoud zelfgevoeld te zijn. Zonder dergelijken krachtiger vleugelslag, nu en dan, zijn deugdzame minnedichten eene onmanlijke lektuur.

Het andere stukje heet *In 't Groen*, en teekent naar de natuur, op een warmen voorjaarsmiddag, een landelijk vrijerijtje. Met eene enkele uitzondering heeft de grieksch-romeinsche mythologie der vaderen, de aan de goden en godinnen van den Olympus ontleende beeldspraak, heerschende taal van den ouderen minnezang, plaats gemaakt voor ons hedendaagsch kostuum. Maar de vorm is die der zeventiende-eeuw gebleven; en men leest het kleine gedicht, alsof het eene idylle uit den nederlandschen renaissance-tijd was:

IN 'T GROEN.

't Lonkend oogje, half geloken,
 Loddrend van verliefden lust,
 Lei Blondientjen, onbewust
 Van verspieders, neergedoken
 In het lekker malsche groen
 Op een lentes achternoen.
 't Keursje, in 't dartelend bewegen
 Losgeregen,
 Liet het blanke kropje zien
 En het levend dons bespiên,
 Dat in 't waas van blonde rozen
 Lei te blozen
 Onder 't hijgend mousselian.
 Lustig buurtjen, in zijn bootjen
 Drijvend tusschen 't hooge riet,
 Heeft heur bloeiend schoon bespied
 En verlekkerde op dat ootje.
 Zachtkens is hij bijgeroeid,
 't Grage blikje vastgeboeid
 Aan het vleeschje, dat zoo beeldrig
 En zoo weeldrig
 Tusschen 't gapend keursje gloeit.
 Zoetjes kruipt hij haar ter zijde;
 't Aardig nimfke schrikt en bloost.
 'Neen, zoo kun je toch niet scheiden,'
 Vleit stout buurtjen, en hij koost
 Kussend haar het lieve kopje,
 Streelt en drukt het zachte kropje;
 En bezwijmend sluit het wicht
 Zoet de doddrige oogjes dicht.

Lied der Liefde heet de bundel, en misschien is deze algemeene titel maar half naauwkeurig. Niet alleen over de misdaden, waartoe uit jaloezie en andere booze hartstogten Eros somtijds vervoert, wordt gezwegen; niet alleen over zelfverwilt of onvoldaanheid, maar evenzeer over de nobele handelingen tot welke de liefde vaak bezielt; over haar beschavenden invloed in het algemeen; over het ridderlijke dat zij in den dorper, het heldhaftige dat zij in het boerinnetje wekken kan.

Ook al het zedelooze, zonder hetwelk zij zichzelf niet is,

- wilde drift, elegante litzinnigheid, ontzenuwende sentimentaliteit, - blijft onvermeld. Verder dan dodderige oogjes en zachte kropjes, dan klagende ringelduifkens en lodderlagchende vrouwelijke nachtegaaltjes, komt onze dichter eigenlijk niet. Doch *Lied der Kalverliefde* zou valsch, *Lied van het Zoenen* weinig zuiverder geklonken hebben; en daarbij, wie eerstelingen als de twee uitgeschrevene heeft aan te bieden, mag niet angstvallig nagecijferd worden om een titel.

Zal er uit G.W. Lovendaal een wezenlijk dichter groeijen? Hij is in elk geval, en onmiskenaar, een ontluikend talent. Ik stel hem mij voor als een jong hoofdonderwijzer, of een leeraar in de nederlandsche letterkunde aan eene burgerschool, voortgekomen uit het lager onderwijs. Klassieke studien ten minste verraden zijne verzen niet; zelfs geen studie der groote nieuwere modellen van het buitenland. Des te beter is hij in één tak onzer eigen klassieke letteren, te huis; en in zoo ver (wat kan men meer verlangen?) stamt hij uit hetzelfde goede nest als sommigen onzer beste dichters van de laatste veertig jaren.

1880.

III

De heer Honigh bewandelt in de poëzie geen onhollandsche paden; houdt geen verboden omgang met onhollandsche muzen; brandt geen wierook op onhollandsche altaren. Vondel is onder de ouderen, onder de jongeren zijn Potgieter, Beets, De Génestet, zijne modellen.

Men herinnert zich met welke ingenomenheid de eerstelingen van dezen dichter ontvangen zijn. Honigh's *Lente* werd als een bundeltje vol toezeggingen begroet.

De ontmoedigende en onheilspellende klank van den titel der nieuwe verzameling - *Geen Zomer!* - brenge niemand van het spoor. Geen Zomer. Nieuwe Gedichten van C. Honigh. Haarlem, H.D. Tjeenk Willink, 1880. Alleen stemmen wij toe dat eens dichters zomer

nog komen moet, zoolang hij niet een dier werken heeft voortgebracht welke gelijkstaan met eene nieuwe dagteekening of eene nieuwe bladzijde in de litteratuur-geschiedenis van zijn land; eene voorname rigting van den tijdgeest, vóór of tegen, niet in hem hare uitdrukking heeft gevonden; het onveranderlijk schoone of geestige, dat van alle eeuwen is, nog niet door hem met een eigen stempel werd gemerkt.

Doch iets anders is het, dien hoogsten rang nog te moeten bereiken; iets anders, na het slagen eener eerste proef, teleurstelling te wekken of van het vroeger geleverde slechts herhalingen te geven; slechts nieuwe knoppen en nieuwe bloesems, in plaats van de verbeide vrucht.

Te dezen aanzien is het bij onzen dichter wél zomer. Wat hij in zijn nieuwen bundel aanbiedt is niet grootsch, niet overweldigend, niet geniaal; maar ook niet oudbakken. Het is 'versch', gelijk hijzelf ergens zich uitdrukt, het is 'frisch.' Ik behoef, om dit te staven, het gedichtje *Wandellust* slechts uit te schrijven, - voorspel van een kleinen cyclus: Heugenissen van de Veluwe, opgedragen aan den dichter M. Coens, die daar een verdiend compliment bekommt:

Het wand'len is des dichters lust,
 Het wand'len!
 Waarachtig dichter is hij niet,
 Wien ooit het wandelen verdriet,
 Wien 't heerlijke is verholen
 Van 't dagen rond te dolen.

Uw ramlend rijtuig overstemt
 De koren,
 Bezielende óns als marschmuziek.
 'k Beklaag u, wien koetsierstaktiek
 De tinten rooft en tonen,
 Die reeds alleen ons loonen.

De vooglen hebben ons geleerd
 Te zwerven.
 Trekvogel worde ook nu en dan
 Wien wildzang nog bekoren kan,
 Hij laat' door 't lot zich voeren,
 Ga teren op de boeren.

De zanger van voorheen verstond
 Het dolen,
 Zwierf zorgloos op zijn kunstreis rond,
 Vond teerkost waar hij zangstof vond;
 Wij hebben 't haast vergeten,
 Wij, tamme huispoëten!

In mij is de oude zacht ontwaakt
 Tot dolen.
 De heide kleurt, de boekweit geurt,
 Wier reukwerk 't windje tot me beurt.
 'k Hoor 't dennenbosch al ruischen,
 En 't beekje klaat'rend bruischen.

't Lokt me alles aan, 't lokt me alles uit,
 'k Moet zwerven.
 'k Weet zelf niet in wat bosch of beemd,
 Een reisplan is den zwerver vreemd,
 Maar, Veluwe, onze schreden
 Loont ge immer, wáár we ook treden.

Nu dag, klein zusje, vrouw gegroet.
 'k Ga henen.
 'k Weet niet hoe lang, 'k Weet niet hoe veer,
 Maar 'k breng, kom 'k eindelijk tot u weer,
 Als 't bijtjen in zijn woning,
 U verschen, frisschen honing Door een letterkundig Duitscher, te Amsterdam, is in eene
 courant de oorspronkelijkheid van dit gedichtje betwist. Mij bleef het model onbekend. .

Mag ik met mijn persoonlijke smaak te rade gaan, en daarmede alleen, dan houd ik *dit* gedeelte van 's heeren Honigh's nieuwen bundel voor beter geslaagd dan al het overige; de keurigsten onder het veertigtal kleine treurzangen niet uitgezonderd, waarin hij den dood van een vierjarig zoontje beweent.

Laat mij van die veluwsche herinneringen er nog eene mogen aanhalen. De tweede bedoel ik, waar een baron Van Brakel geprezen wordt om de gelegenheid die hij den bezoekers van Wolfhezen ontsloot bij boer Teunissen iets te gaan gebruiken; en een jonkheer Van Borsselen gebeden en

gepord dat hij Teunissen gelaste zijn jagershuis, dat reeds herberg is, nu ook in te rigten als logement, waar men eene slaapkamer bekomen kunne. Wij krijgen in dit kleine gedicht een nieuw kijkje op het leven der nederlandsche landschapschilders die om schetsen naar de Veluwe tijgen:

Boer Teunissen, 't is wis enwaar,
 Ge woont hier, o zoo lief,
 Uw hoeve is voor den wandelaar,
 Een machtig groot gerief.
 Wie 't jagershuis op Hoog-Wolfhees'
 Herbergzaam en behaaglijk prees,
 'k Zal hem niet tegenspreken,
 Maar - iets blijft er ontbreken.

De broeders van 't Sint-Lukasgild,
 De schilders met de veder,
 Ze hebben 't al zoo lang gewild,
 Vooral bij regenweder:
 Wil 's nachts ons toch een leger biên;
 Dat bij zonsopgang 't bosch we zien
 En bij haar langzaam vlieden
 De tinten er bespieden.

Zes dochters en zes zonen
 - Oud-testamentisch deel! -
 Die met u zamenwonen,
 Ze vullen 't huis geheel.
 Geen vreemde komt 's nachts onder dak,
 Of vleiend hij of vloekend sprak,
 Zooals wel 'teekenheeren,'
 Verklapte uw oudste deeren.

En waren sterk we als hier in 't bosch
 Uw eiken, die 't belomm'ren,
 We zouden om een nacht op 't mos
 Ons niet zoo zeer becomm'ren.
 Maar - of 't ook min poëtisch is,
 'k Beken, dat liefst 'k mijn bed niet mis,
 En, wat geklaag toch is 't me
 Nu reeds van rheumatisme!

Meld, Teunissen, ons klagen,
 Met heusche bede en groet,
 Als hij hier weer komt jagen,
 Den Jonker van het goed.
 Ik schreef er al dit liedje voor,
 En zeker, vindt uw stem gehoor,
 Zal een der 'teekenheeren'
 Voor niet u portretteeren.

Van Brakel schafte ons spijs en drank
 En 't was den boer geen schade:
 Zijn heerschap kreeg van ons den dank,
 Hij - centen in zijn lade.
 Van Bors'len, och voltooi't, zoo 't kan,
 Wees gastvrij als echt edelman,
 Doe, wien hier 't schoon moog leiden,
 Een legerstede spreiden.

Ik sprak van eene geheele reeks andere gedichtjes, allen betrekking hebbend op het overlijden van één dierbaar kind; en het was bovenal met het oog op deze afdeeling, onderstel ik, dat de dichter dien weemoedigen titel koos: *Geen Zomer*. Doodelijk getroffen in eene krachtige genegenheid, en na eenige onvruchtbare jaren daardoor op nieuw beziel, moest hij gevoelen dat dit niet was het houden eener belofte of het bevredigen eener opgewekte verwachting, maar het instellen eener pauze.

Wanneer de verzameling in handen komt van treurende ouders, - helaas, het aantal van dezen is niet gering! - dan zullen zij den dichter van *Ruim genoeg*, van *Laatste omgang door 't oude huis*, van *Klein-zusjes keus*, van *Zoo groot*, van *Schemeravond*, van *Weer Thuis*, van *Te Scheveningen*, van *Potloodkrabbels*, in gedachte dank zeggen. Een zoo teder onderwerp zoo fijn te behandelen, is maar weinigen gegeven. Doch ik ben niet overtuigd dat er maat gehouden is. Meer dan veertig zulke stukjes is te veel. Er had eene keus kunnen gedaan worden. Het fraaiste uit den kring vind ik *De eerste nacht*:

Het had geregend heel den dag,
 Het had gesneeuwd bij tusschenpoozen,
 Maart handhaafde, als hij lang niet plag,
 Zijn naam van wispeltuur'gen boozen.

En toen het tegen d'avond liep,
 Stak stormwind op met schrikbre vlagen.
 Klein zusje, dat al rustig sliep,
 Moest schreiend 't bed weer uitgedragen.

In 't eind beving de slaap haar weer
 En zochten we ook de legerstede,
 Maar legden wij het hoofd al neêr,
 De smart volgde ons ook daar, de wreede!

Lang hebben 't stormen wij gehoord,
 De regen kletterde op de ruiten,
 Wij spraken geen van beide een woord:
Hij rustte d' eersten nacht daar buiten.

Ziedaar, in hare soort, echte poëzie.

Men moet de vaderlandsche letteren toewenschen dat nieuwe huiselijke rampen dezen dichter gespaard mogen blijven, opdat hij met een onverdeeld gemoed meer en meer buiten zichzelf trede, en slechts voor het weergeven van onvergankelijke indrukken, of van het onvergankelijkste in zijne vergankelijke, belangstelling vrage. Vertolker van *Beatrys* zal hij de eerste zijn te erkennen dat, zoo die bekoorlijke legende het zuiverst gevoel ademt, deze uitwerking verkregen is zonder van de kunst één offer te vergen.

1880.

IV

Hélène Swarth heeft voor het leven der natuur, voor den sterrehemel, de bloemen, den nachtegaal, de zee, de wouden, een ontvankelijk hart en een open oog. *Blauwe Bloemen*, door Hélène Swarth. Utrecht, J.L. Beijers, 1884. Zij dweept met eene ideale soort van liefde, verwant aan het natuurleven

der poëzie. Haar goede dunk omtrent de mannen in het algemeen verdient niet buitengewoon te heeten; maar het gevoel van de waardigheid der vrouw, die gevraagd wordt voor altijd zich aan één man te verbinden, is bij haar sterk ontwikkeld. Haar uitverkorene zal het eenmaal goed bij haar hebben.

Deze beminlijke gevoelens zijn voor een deel dezelfde welke men dertig of veertig jaren geleden in de romans van jufvrouw Hasebroek aantrof. Die hooge eischen van een edelaardig jonkvrouwelijk gemoed. Die bereidvaardigheid, mits de volmaakte jongeling gevonden zij, hem een geheel vrouweleven te wijden, aan gene gelijk aan deze zijde van het graf. Dat juichen in het vooruitzicht van mogelijkheden. Dat terugvinden van alle aandoeningen, blijde en treurige, in het omringend landschap.

C. Terburch (zijne ware naam en maatschappelijke betrekking bleven tot heden een geheim) treedt op in het karakter van een gematigd regtzinnig predikant, meer gemoedsman dan dogmaticus. *Ontrouw?* door C. Terburch. Utrecht, J.L. Beijers, 1884. Zijn christendom is het christendom van Jonathan, van Hildebrand, van al de nederlandsche predikanten die omstreeks 1850 voor orthodox doorgingen en medededen aan de letteren.

Ziedaar, zal men zeggen, een bundel verzen en een verhaal in proza uit de voorwereld. Meer dan eene kwart eeuw ten achter bij de nieuwe letterkundige beschaving. Nalezingen op het veld der uitgebloeiende romantische school.

Met uw verlof! Geen lid van het huis Hildebrand, Jonathan & Co. heeft weleer, als drukwerk beschouwd, bij zijne intrede in de wereld er zoo smakelijk uitgezien als de twee boekjes die ik aankondig. Er bestond destijds in Nederland, voor geschriften van die soort, geen enkele toonbare typografische fabriek. Dit maakt reeds dadelijk een verschil.

De tegenwoordige utrechtsche uitgever Beijers volgt het voorbeeld van zijn franschen konfrater Alphonse Lemerre, den weldoener der parnassiens en der parnassiennes. Hij onthaalt zijne auteurs op eene elzevier-letter, en geeft fraai

oudhollandsch papier ten beste. Ik verdenk hem (want hij heeft den naam een verstandig man te zijn) zich te hunnen aanzien op deze wijs van verdere verplichtingen vrij te maken. Ook Lemerre honoreert zijne gunstelingen enkel met typografische esthetiek, en het publiek vaart daar wél bij.

Nieuw is een gedichtje als het volgende van Hélène Swarth: *De Rijweg*. Het is ontleend aan de laatste afdeeling van haar bundel, waar zij van de persoonlijke gemoeds-uitstorting afscheid neemt, en er zich toe zet slechts na te teekenen. Aquarellen noemt zij die kleine schetsen; en men waant inderdaad eene teekening met waterverf te aanschouwen, genomen naar een hollandsch landschap. Ik reken deze kleinigheden onder haar beste werk:

Laag hangt een effen loodgrauw wolkenfloers
op 't heldergroene grasveld, hier en daar
gebroken en belemmerd door een boomgroep.
Een bruinrood kleipad kronkelt langzaam woudwaarts,
bezaaid met spiegelende regenplassen.
Als hadde een hagelbui haar blanke perelen
op 't fulpen gras geworpen, bloeien duizend
en duizend madeliefjes, rond en rein,
langs beide zoomen van den rossen rijweg.
Ginds, waar 't geboomte zwaarder lommer spreidt,
en slanke twijgen zich tot bogen welven,
Verdwijnt een lichtbruin paard, met snellen hoefslag,
en schrikt een vogel van zijn rustplaats op.

Het nieuwe, door Terburch geschonken, bestaat hierin dat de schrijver eene orthodox-hervormde gewetensvraag tot onderwerp gekozen heeft. Dit is niet alledaagsch.

Een jong meisje van goeden huize heeft hare stervende moeder gezworen nimmer te zullen trouwen met een jongen man dien zij liefheeft, evenals hij haar, en op wien niets te zeggen valt; maar die, opgeleid voor predikant, geen vermogen bezit.

Bittere ondervindingen omtrent fatsoenlijke armoede, door de moeder opgedaan, hadden bij deze vrouw de overtuiging doen rijpen dat een schooijer te huwen het ergste is wat in onze zamenleving een welopgevoed meisje overkomen kan.

Bovendien had zij een gefortuneerd broeder, een kolonel, een vrijgezel, een gemoedelijk anti-klerikaal, wiens erfenis, indien zijn nichtje hare hand aan een onbemiddeld dominé schonk, stellig verbeurd zou zijn.

Een paar jaren na het overlijden der moeder doet de dochter, die intusschen diakones geworden is, iets wat zij zelf voor onmogelijk zou gehouden hebben. Ondanks hare belofte wordt zij de vrouw van den jongeling, intusschen ergens op een dorp tot predikant beroepen.

Zij is gelukkig, maar niet onverdeeld, want zij heeft haar man de eigenlijke reden niet durven zeggen waarom zijne vroegere aanzoeken steeds door haar afgewezen werden. Er blijft harerzijds een zweem van verwijdering bestaan.

Ook bedriegt zij zich niet. Haar man is iemand die met het bijbelsch gebod: 'Eer uwen vader en uwe moeder', niet schertst. Het zou voor hem eene smartelijke ontgoocheling geweest zijn, te vernemen dat zijne vrouw dit voorschrift in den wind geslagen had.

Wat gebeurt? Door een noodlottig toeval wordt hij weggenomen in den bloei der jaren. De jonge weduwe, moeder geworden van een dochttertje, blijft peinzend achter. Er hangt voortaan een floers over haar leven. Zij vraagt gestadig: 'Moet ik den dood van mijn man als eene straf beschouwen?'

Daarmede eindigt het verhaal, en de lezer verneemt niet hoe het met Decia (zoo heet de heldin) verder afgeloopen is. De schrijver heeft gewild dat zijne lezers onder den indruk van dien tweestrijd blijven zouden; en daarom plaatst hij achter den titel zijner novelle een vraagteeken: *Ontrouw?*

Persoonlijk ben ik van gevoelen dat het leven, onafhankelijk van de godsdienst, reeds te veel moeilijke vragen stelt om haar aantal zonder noodzaak nog te vermeerderen. Decia en haar man, vind ik, hadden beiden ongelijk.

Deze meening echter heeft geen waarde. Met hetzelfde regt zou men, voortredenerend, de gewetensvragen kunnen veroordeelen die in sommige grieksche treurspelen gesteld worden. Wat beteekent de droefheid van Elektra, Antigone, Oedipus, Orestes, en verdere tragische helden of heldinnen? Al deze personen worden ons voorgesteld als handelend naar de inspraak

van een bijgeloof. Niettemin ware het een onherstelbaar verlies voor de letteren zoo wij hen moesten missen.

Het door den heer Terburch opgeworpen vraagstuk kan ook van eene andere zijde beschouwd worden: niet als een probleem van altijd en overal, maar als een verschijnsel van den tegenwoordigen tijd in Nederland. Wij bejegenen den schrijver hoffelijk, wanneer wij zijn boekje als een standaard aanmerken.

Dit terugkeeren tot de orthodoxie in de litteratuur schijnt mij een teeken dat de vrijzinnige begrippen in het godsdienstige voor eene poos onder de Nederlanders afgedaan hebben, en de niet-vrijzinnige denkwijs thans op nieuw aan de orde komt.

Dat men dit niet te zeer naar de letter moet opnemen, daarvan zijn de verzen van Hélène Swarth het beste bewijs. Deze jonge dichteres is niet alleen een vrijdenkstertje, maar zij is er een, schijnt het, van roomsch-katholieke herkomst. Er zijn vergoedingen; althans tegenwigten.

Daarbij legt Terburch meer nadruk op de bruikbaarheid van het geloof voor de esthetiek, dan op zijne waarheid ten overstaan der rede. Zelfs treft men bij hem eene voorrede aan, waarin hij niets anders vraagt dan dat men zijne theologische zielkunde hare plaats onder de zon niet misgunne.

Ik wil alleen zeggen dat deze schrijver met onbetwistbaar litterarisch talent eene min of meer kalvinistische stelling verdedigt, en dat het zelfvertrouwen waarmede hij dit onderneemt, als iemand die het woord rigt tot een publiek (en een talrijk publiek) van geestverwanten, op eene zwenking in het openbaar gevoelen wijst. Blijkbaar is er op dit oogenblik in Nederland weder meer vraag naar oud-blaauw.

1885.

V

Kent gij, in den onbeminlijken zin van het woord, iets deftigers dan onze akademische wereld?

Te Edinburg had men, nog niet lang geleden, Carlyle; te Rome heeft men Moleschott, te Parijs Ernest Renan, te

Berlijn Dubois-Reymond; de levenden ategader akademische mannen die, voortdurend of bij gelegenheid, evenals beroemde voorgangers onder de dooden dit deden, de wereld door hunne stoutigheden verbazen, de deftigheid wackerschudden uit haar middagslaapje, den indruk geven dat uit te munten door geleerdheid zeggen wil: minder vooroordeelen aan te kleven dan Jan Salie, met eene fijnere soort van vernuft bedeed te zijn dan Jan Rap.

Kom daarentegen te Amsterdam, te Groningen, te Utrecht, te Leiden. Stoutigheden zijn daar...

Doch ik werk de tegenstelling niet verder uit. Het zijn de besten die zich beteren; en juist kondig ik de academische redevoering van een leidsch professor aan, die in de eerste plaats zich hierdoor onderscheidt dat hare grondigheid en hare geestigheid goedmaken hetgeen zij aan deftigheid te kort komt. Het is waar dat zij de redevoering van een medicus is. Verdeeling van den Arbeid in betrekking tot Wetenschap en Onderwijs. Redevoering uitgesproken door den Rector Magnificus Dr. G.D.L. Huet, ter gelegenheid van den 310^{den} verjaardag der Rijks-universiteit te Leiden, 9 Februarij 1885. 'De medische fakulteit', zeide reeds Pruys van der Hoeven de Vader, die het weten kon en het wist, 'de medische fakulteit marcheert tegenwoordig in de voorhoede.'

Het hooger onderwijs in Nederland is welbeschouwd een fiskale maatregel. Het gouvernement levert, door het orgaan van professoren wien het eene vaste bezoldiging toelegt, aan het belanghebbend opkomend geslacht zekere hoeveelheid kundigheden. In 's rijks schatkist ontstaat daardoor een gat, en het wordt billijk geacht dit te doen stoppen door de belanghebbenden zelf. Elk volledig student betaalt aan het land *f* 200 's jaars.

De fungerende Rector Magnificus te Leiden houdt protesterend aanteekening van dezen toestand, wanneer hij zegt: 'Hoog georganiseerd, mag de Universiteit niet worden opgevat als een eenvoudig convivium van Professoren en Studenten, waarin de laatsten slechts het materieel voor onderhoud te leveren hebben, om van de eersten geassimileerde wetenschap terug te ontvangen.' Inderdaad zou dit eene platte

opvatting van Hooger Onderwijs zijn. Maar het is de opvatting der nederlandsche wet van 1877.

Het eenige wat schrandere professoren doen kunnen is, binnen de grenzen der wet het fiscaal karakter van deze zooveel mogelijk te neutraliseren; en ik acht het niet de minste verdienste van Dr. Huet dat hij in zijne redevoering sommige daartoe strekkende middelen aan de hand doet.

Dat hem dit fraai staat is evenmin mijne schuld als dat hij mijn vriend en mijn bloedverwant is, en hij denzelfden naam draagt als ik. Het zou op tyrannie uitloopen, indien een recensent zwijgen moest over een geschrift van beteekenis, enkel omdat hij toevallig de eer heeft met den auteur tot dezelfde familie te behooren.

Hetgeen in de rektorale redevoering van 9 Februarij 1885 mij in de eerste plaats behaagt, is hetgeen de hoogleeraar zegt over het volgen van academische lessen door vrouwen, en in het algemeen over het vrouwelijk streven in den tegenwoordigen tijd, bij de verdeeling van den arbeid die ook op het gebied der wetenschap tot de eischen van den dag behoort, op te treden als mededingsters:

‘Naarmate de vooruitzichten op een wetenschappelijken werkkring bij het onderwijs toenemen, zullen zich ook een grooter aantal personen daartoe voorbereiden: ook hier regelt de vraag het aanbod.

Zal zich die vraag ook uitstrekken tot de medewerking van de vrouw, waar het wetenschappelijken arbeid geldt? Uit het aanbod dat onze nieuwere tijd heeft leeren kennen, zou men besluiten dat wij ook met háár te deelen hebben.

En waarom niet? Zal het overwigt van hart of gemoed schaden? En zooal, zijn er niet onder haar bij welken dit overwigt ontbreekt? Welk Nederlander die de verdienste van eene Anna Maria van Schurman, eene Maria Tesselschade en zoo vele anderen op het gebied van wijsbegeerte, van sterrekunde, van letteren kent, zal het hoofd der Nederlandsche vrouw ongeschikt achten om wijsheid op te nemen? Neen, de wetenschap kent geen sexe, en wij zeggen haar welkom niet alleen als medearbeidster in de wetenschappelijke gaarde, maar ook als eene voortreffelijke hulp in het labo-

ratorium, waar het op subtiliteit van handelen, op scherpste van zintuigelijke waarneming, op helderheid van oordeel aankomt. Ook in de wetenschap, ook bij het Hooger Onderwijs, is er plaats voor de vrouw.’

Natuurlijk staat die rektorale omhelzing, die kollegiale broederkus, nog niet gelijk met eene benoeming; of ook maar met eene plaats op de voordragt. In den loop zijner toespraak werd door den redenaar waarschuwend herinnerd dat dit laatste somtijds voeten genoeg in de aarde heeft: ‘Terwijl vóór twee eeuwen de professoren *elkander* verkozen en de keus der Staten slechts *pro forma* gevraagd werd, is hun thans alleen eene bescheiden voordragt gelaten: de faculteit wordt gehoord; soms ook niet’.

Dit wil zeggen dat tegenwoordig alles van de Curatoren, of eigenlijk van den minister van Binnenlandsche Zaken afhangt, die bevoegd is naar eigen overtuiging te benoemen of niet te benoemen wie hij wil.

De nederlandsche vrouwen zijn er dus nog niet! Om voor professor in aanmerking te komen moeten zij nog leeren de gunst van den minister van Binnenlandsche Zaken te winnen, of bij het kollegie van Curatoren zich een witten voet te maken: meest mannen van leeftijd die opgehouden hebben voor het vrouwelijk geslacht veel te gevoelen, of met andere bezigheden het te volhandig hebben.

Echter kan het haar niet onverschillig zijn, in een leidsch Rector Magnificus alvast zulk een welmeenend en welsprekend pleitbezorger te bezitten. Zij weten nu dat binnen één der te veroveren vestingen-zelf verstandhouding gevonden wordt. Het zou met de waardigheid van het onderwerp strijden te beweren dat er van die zijde een knipoogje gegeven is; maar ook het equivalent daarvan, in alle deugd en alle eer, is eene prijzenswaardige aanmoediging.

Niet minder bekoren mij de gevoelens die de Rector Magnificus de studerende jongelingschap in Nederland blijkt toe te dragen, wanneer hij zonder omwegen instemming betuigt met een geestig rijm van Nicolaas Beets:

‘Gelukkig (zegt Dr. Huet) staat, tegenover den nadeeligen invloed der arbeidsverdeeling bij het onderwijs, de vrije geest *van den leerling*.

Al gaat deze een tijd gebukt onder de *multa* die van hem gevorderd worden, en waarin hij dreigt te verdwalen, hij weet zich ten slotte te beperken.

De kunst van vergeten eischt geen lange studie, en wordt in de hand gewerkt door gemis aan verband tusschen het aangeleerde.

De rigting van het voorbereidend onderwijs heeft ten gevolge, dat de leerling reeds bij zijne intrede in de Universiteit, door de behoefte aan vrijere intellektuële beweging, door zijne zucht om tot éénheid te komen en zijn zwaartepunt te vinden, wars van dwang en inpomperij, zich veeltijds aan alle onderwijsbanden onttrekt en een tijdlang leegloopt in dubbele beteekenis: *post satietatem nihil agendum*, zegt Celsus.

Of wel, hij legt zich op eene of andere liefhebberijstudie toe, en, stond niet het examen-schrikbeeld voor de deur, hij zou zich geheel daaraan wijden.

Zou het tot schade zijn voor zijne ziel? wij gelooven het niet, al haalt men dikwijls voor liefhebberij de schouders op. Slechts die studie, welke we van harte liefhebben, is de ware' Nicolaas Beets, Hedendaagsche Methode:

Dresseeren, dresseeren,
Schoon 't hier en daar een geest verstompt,
Ziedaar wat onzen tijd behaagt,
En, met examineeren,
De schoonste vruchten draagt!
Eerst moet een jongling vol- *gepompt*,
En dan weer leeg- *gevraagd*.

Deze woorden doen omtrent den geest van het tegenwoordig hooger onderwijs in Nederland eene gunstige meening opvatten, al werpen zij meteen eene blaam op de wet. Welk eene regeling, zij die de dysenterie van den *leegloopenden* jongen student tot een gezond verschijnsel maakt! Begrijpt men eene regering die zulke bepalingen maakt? eene volksvertegenwoordiging die ze goedkeurt? akademische senaten die er om vragen, of instemmend adviseren?

Gelukkig verhinderen averegtsche onderwijswetten het onderwijzend personeel niet, humane gevoelens te koesteren en van vrijzinnigheid in de praktijk te doen blijken. Het is mij

niet bekend of de Rector Magnificus van 1884-1885, toen hij het voor de vrouwen en voor de jongelieden opnam, gedacht heeft aan het: *J'ai pour moi les femmes et les jeunes gens*, van Lamartine. De fransche dichter voerde dit aan als een bewijs dat hij verdere goedkeuring ontberen kon, en hij om sommige aanmerkingen, welke op zijn werk gemaakt werden, zich niet te bekreunen had.

Men kan echter aan dezelfde woorden ook eene algemeener beteekenis hechten. Het hooger onderwijs wordt te vaak beschouwd als eene instelling welke ten doel heeft eene onafhankelijke betrekking in de maatschappij aan zeker aantal hoogleraren te verzekeren, of aan zeker aantal studenten op eene soortgelijke betrekking in de toekomst een uitzigt te openen, ieder in zijn vak. Noch de vrouwen, noch de jongelieden die de studie om de studie beminnen, komen op die wijs tot hun regt, en het hooger onderwijs blijft eene doode letter.

Omgekeerd kan men aan de wetenschap en aan de akademien geen beter dienst bewijzen, dan voor haar de liefdevolle medewerking der twee beste levenskrachten te winnen over welke iedere zamenleving te beschikken heeft.

1885.

VI

Hollidee is een auteur over wien men met onderscheiding behoort te spreken; niet alleen omdat hij uitmunt door een buitengewonen aanleg, en er onder zijne lezers en lezeressen warme vereerders gevonden worden, maar bovendien omdat hij jong is. *Maxima pueris debetur reverentia* is eene fraaije spreuk, en piëteit ten aanzien der jeugd geen minder pligt dan piëteit jegens den ouderdom.

Ik durf omtrent dezen jongen schrijver mij aan eene voorspelling wagen. Hollidee, zal men eenmaal aantekenen, Hollidee was de nederlandsche auteur der 19de eeuw die aan het afgezaagd speeltuig der dorpsvertelling voor het laatst eenige welluidende toonen ontlokte. Hollidee, Etsen naar het Leven. Leiden, 1883.

Indien dit klinkt alsof ik met andere woorden zeggen wil dat hij oorspronkelijkheid, smaak, en gezond verstand te kort komt, het is mijne schuld niet. Wie dwong Hollidee, bij het schilderen der herinneringen zijner jeugd, dezen versleten vorm te kiezen? Ik voor mij bemin of bewonder zijn boekdeel niet om hetgeen er in te lezen staat, maar enkel of allermeeft om de verwachtingen die het voor de toekomst opwekt.

De hebbelijkheid zich van provinciale kromspraak te bedienen, voor het uitdrukken van fijne of verheven gevoelens, dagteekent, geloof ik, voor zoo ver Nederland betreft, van 1851 of daaromtrent, toen Hildebrand in de *Familie Kegge* den ouden tuinknecht Barend ten tooneele voerde, die zoo aandoenlijk wist te verhalen dat zijn vader gemakkelijk honderd jaren oud had kunnen worden zoo hij niet vóór zijn zeventigste gestorven was: ‘Je kent, menheer Kegge, de natuur van een ding niet dwingen. Je *kent* het wel dwingen; maar dwingen en dwingen is twee; en als je een ding dwingt, dat nou eigenlijk niet gedwongen wil worden, wat heb je dan? dan plaag je je zelve. Een blom, menheer Kegge, dat zeg ik altijd, een blom is net as een mensch. Als ik jou je hart uit je gemoed snij, dan kan je ommers ook niet in 't leven blijven? Daar zit het hem as 't ware maar in. Wat zeg *jij*, menheer?’

Deze sokratische wijsheid, aldus voorgedragen door den bediende van een bloemist, werd dertig en meer jaren geleden in Nederland algemeen bewonderd; en teregt. Men gevoelde dat de vaderlandsche letteren verrijkt waren met eene nieuwe bladzijde.

Niet lang daarna trad Cremer op en stelde, voor het noordhollandsch of kenmersch van Barend, eene kromspraak in de plaats die hij over-betuwsch noemde. De oudste uitgaaf van 't *Pauwenveerke* is van 1857, zoo ik mij niet bedrieg. Cremer, weet men, is tot zijn dood dit over-betuwsch trouw gebleven. Hij zelf erkende dat het gedeeltelijk een dialect van zijne vinding was, en hij bediende er zich enkel van, ten einde, door middel van dit nagemaakt certificaat van oorsprong, in de litteratuur eene plaats te veroveren

voor zijne Deine-Meu's, Kriekende Kriekskes, Kruuzemuntje's, Bruur's Jaopik, Blinkende Hoantjes, Grietje's op 't Hönigsarf, die anders veroordeeld waren gebleven buiten te staan. Wat meer zegt, het doel werd bereikt. Cremer bezat in hooge mate de gaaf het geweten zijner hoorders of lezers heilzaam wakker te schudden. Menigeen is door 't *Pauwenveerke* voor eene poos een beter mensch geworden.

Ik ben voor Hollidee zeer beleefd wanneer ik erken dat hetgeen Hildebrand voor Noord-Holland en Cremervoor Gelderland deden, door hem voor Noord-Brabant gedaan is. Zelfs wil ik toegeven dat zijne voorgangers door hem overtroffen zijn. Zijne meeste helden en heldinnen spreken eene soort van nederlandsch, in vergelijking waarvan het platduitsch gemeenzaam klinkt. Alleen het boerefriesch is misschien nog moeilijker te verstaan dan dit noordbrabantsch. Hollidee heeft op een bijzonder gebied de uiterste grens bereikt. *Après lui, il n'y a plus qu' à tirer l'échelle.*

Er leeft te Zürich een dorpsverteller van tusschen de zestig en zeventig, Gottfried Keller, over wiens verdiensten in de *Deux-Mondes* van 15 Februarij 1885 een beredeneerd oordeel wordt uitgesproken door den gunstig bekenden franschen letterkundige J. Bourdeau. Zeer welwillend en onpartijdig analyseert Bourdeau Keller's *Grünen Heinrich*, Keller's *Leute von Seldwyla*, Keller's *Sieben Legenden*. Hij steekt onder stoelen noch banken dat Keller's *Romeo und Julia auf dem Dorfe* een aangrijpend schoon verhaal is. In 1876 is door Van Vloten eene hollandsche vertaling dezer novelle bezorgd: Een plattelands Romeo en Julia.

Het duitsch van Gottfried Keller is voor een Franschman niet veel gemakkelijker te verstaan dan Hollidee's noordbrabantsch. Er wordt voor het opdelven van een auteur te Zürich, indien men zich denkt in de plaats van een medearbeider der *Deux-Mondes*, evenveel weetgierigheid geëischt als voor het kennismaken met een schrijver uit Den Haag. In het afgetrokkene bestaat er geen reden waarom de heer Bourdeau minder aandacht schenken zou aan *De Pruuvers* van Hollidee, dan aan Keller's *Drei gerechten Kammacher*. Reeds

de aanblik der drie aaneengeschakelde *m*'s, in dit laatste woord, volstaat veeleer om een Franschman te doen terugdeinzen.

Doch zal ik het zeggen? Het is voor de eer onzer letteren misschien maar beter dat door den franschen recensent over Hollidee's *Pruuvers*, en verdere schetsen uit het noordbrabantsch dorpsleven, gezwegen is. De vreemdelingen behoeven niet te weten dat onze belletrie in de laatste dertig jaren niet één schrede voorwaarts gedaan heeft. Best wasschen wij dit linnen onder ons.

Hoe nu? Gedurende meer dan een halven menscheleeftijd zal ik aan nederlandsche dorpsvertellingen in het dreentsch, het noordhollandsch, het zuidhollandsch, het geldersch, het texelsch, het zeeuwsch, het limburgsch, mij verslikt hebben; en nu zal Hollidee op mijn ouden dag mij met zijn noordbrabantschen *Peer den wever* en zijne noordbrabantsche *Mie de schoonmaakster* aan boord komen? Niet-alleen lust ik dezen schotel niet langer, en niet-alleen heb ik regt hem niet te lusten, maar ik verwijt den talentvollen schrijver zich aan eene onmanlijke neiging zelf-behagelijk over te geven.

Het *is* geen manne-, geen menschetaal buiten hem, die hij de kinderen zijner verbeelding laat spreken. Evenmin zijn het waargenomen menschelijke gevoelens van anderen die hij hun in de borst legt. Hetgeen hij door deze tolken laat voordragen is slechts *zijne* sentimentele levensbeschouwing. Tot de ontdekking gekomen dat er in de menschelijke zamenleving zeker aantal vooroordeelen heerschen, en zich bewust geworden dat er daaronder gevonden worden aan welke hij een hekel heeft, dagvaardt hij uit zijne eigen noordbrabantsche kinderjaren sommige plaatselijke herinneringen, en kleedt die in het gewaad zijner later en elders opgedane levenswijsheid.

Er zijn menschen met vooroordeelen; er zijn menschen zonder vooroordeelen; de laatsten hebben de natuur te baat, die óók geen vooroordeelen heeft. Dit is in weinig woorden Hollidee's filosofie. Menschen met vooroordeelen zijn bekrompen, hardvochtig, somtijds wreed, altijd saai, leert hij. Menschen zonder vooroordeelen zijn edelmoedig, dankbaar, levens-

lustig. Al drinken zij maar jenever, zij hebben het goede deel gekozen. Hunner is het ambrozijn, hunner het koninkrijk der hemelen, der menschemin, der liefde. Zij leven het zalig leven der natuur, der bloemen, en - der vinken.

Deze laatste trek herinnert mij dat in Hollidee's *Waar een varken al niet blijft* drie of vier bevallige bladzijden voorkomen, gewijd aan de beschrijving der minnarijen van twee kleine vogels dier soort. Menigeen zal dit vreemd achten, en het komen van de varkens op de vinken een grilligen overgang noemen. Ik kan alleen getuigen dat dit verhaal misschien het fraaiste uit den bundel is, en de andere enkel uitmunten voor zoover ook zij trekken van die soort behelzen.

Hollidee is een meester in het opmerken van natuurverschijnselen; een gelukkig waarnemer van het uitspansel, van den algemeenen toon van het landschap, van allerlei eigenaardigs in het leven van sommige dieren. Bij het terugzien naar zijn jongenstijd bemerkt hij dat hij een hartstogtelijk vriend van het buitenleven geweest is. Er stak in hem een geboren ornitholoog, entomoloog, botanicus, vermeerderd met dien aanleg voor het schilderen welke behagen doet scheppen in licht en bruin, glanzend en wazig, veelverwig en grijs.

Deze deugden zijn in een dichterlijk prozaschrijver zoo onmisbaar, dat haar bezit met eene auteursroeping gelijkstaat. Maar voor iemand die tevens als wijsgeer optreedt, zijn zij niet genoeg. Bij Hollidee gaan zij met eene weekheid gepaard, die vooralsnog verbiedt hem een schrijver van beteekenis te noemen.

Niet dat hij *altijd* sentimenteel is. In zijne zevende en laatste vertelling schildert hij een knaap die van zijne deels bijgeloovige deels oudtestamentisch-vrome omgeving zich door een natuurlijken zin voor de wetenschap onderscheidt. Deze *Jonge Heiden*, zooals hij genoemd wordt, vreest den donder noch den bliksem, en houdt het met den thermometer. Hij is een kind der 19de eeuw.

Dezelfde knaap echter koestert tevens een geheimzinnigen eerbied voor het toch zoo natuurlijk verschijnsel van den dood. Wanneer hij in de *Eerste schaduw op een zonnig pad* het lijk van een vriendje zijner jeugd op het sterfbed ziet

liggen, dan gaat hij aan de borst zijner moeder zijn naamloozen angst verbergen: 'Moe! Willemke ligt op het bed; - dood! - O, zoo *akelig!* - Ik heb het *gezien*... Ik ben bang, moe!' Nog wanneer de knaap een man geworden is, een burger van Den Haag, en hij loopt mijmeren aan het scheveningsch strand, vervolgt hem die noordbrabantsche heugenis: 'Regts, de oneindige zee; links, het oneindige land; beiden overspannen door het oneindig gewelf. Waarheen ik den blik ook wend, overal oneindigheid! Het beklemmt me. Want het leven is ook een strand: een smal strookje tusschen twee oneindigheden.'

In zichzelf is het niet afkeurenswaard, dus te gevoelen of te denken. Gedachten zijn tolvrij. Eene tegenstrijdigheid meer of minder is geen doodzonde. Maar wel is het verboden, indien men zoo denkt en gevoelt en uit de nachtschuit komt, zich aan te melden als een wegbereider; als iemand die etsen naar het leven geeft. Het leven is eene trilling, een schok, eene ware gebeurtenis. Hollidee's etsen zijn meewarige verzinsels.

Dit is een voornaam gebrek der nieuwere nederlandsche letteren. Volwassenen kunnen met zulk een schrijver voor eene poos medegaan, hetzij omdat hij in gelukkige oogenblikken eene taal voortbrengt die hen bekoort, hetzij omdat zijne herinneringen hen doen droomen van een tijd toen ook zij nog in den staat der onschuld verkeerden, en zij hunne halve barbaarschheid voor de bloem der beschaving hielden. Maar een houvast hebben zij niet aan hem. Het is litteratuur uit de kinderkamer, voor de kinderkamer. Men kan er de wereld niet mede door.

1885.

VII

Het geval dat, na gedurende een paar jaren getrouwd geweest te zijn met eene lieve maar zeer eenvoudige jonge vrouw, een geniale jonge man haar en haar kind op een schoonen dag laat loopen, - tot hij vier of vijf jaren daarna in een ander land en onder een anderen naam haar terugvindt en nu voor het eerst haar wezenlijk gaat beminnen,

-

dit geval is geen onaardige stof voor een kleinen roman. Mariette, door Kuno. Utrecht, J.L. Beijers, 1885. Het doet vanzelf enkele boeiende toestanden aan de hand.

Op welke wijs was Tonie indertijd aan Mariette gekomen?

Niet uit liefde had hij haar ten huwelijk gevraagd, maar uit medelijden, ten einde haar te redden uit de magt eener slechte moeder. Zulke dichterlijke opwellingen waren zijne specialiteit. Gelijk een edelmoedige knaap geld biedt voor een jongen hond of eene jonge kat, reeds in den zak gebonden om verdronken te worden, zoo had Tonie gezworen Mariette voor schande te zullen bewaren.

Waarom liep Mariette eerlang weg, haar pasgespeend zoontje medenemend?

Zij kon het bij Tonie niet langer uithouden. Onophoudelijk vernederde hij haar, ofschoon zij hem aanhing met geheel haar hart. Hare liefde, hare fierheid, kwamen daartegen op. Ook koesterde zij de stille hoop dat, indien zij vlugtte, hij haar zou komen terughalen, en er eene verzoening volgen zou.

Doch Tonie bleef waar hij was, heimelijk blijde over deze ontkenning. Het speelt hem om zijn ventje, meer dan om zijne vrouw. In een brief bood hij aan, voor haar te blijven zorgen, maar repte met geen woord van een gewenscht wederzien. Hij prees haar integendeel dat zij heengegaan was. De knaap had genoeg van zijn vrijgekocht poesje.

Nu liepen geruimen tijd hunne wegen uiteen.

Uit Den Haag nam Mariette de wijk naar Utrecht; uit Utrecht naar Antwerpen en Luik. Haar overleden vader, dit wist zij, was uit Belgie; en bij *zijne* bloedverwanten ging zij een toevlugtsoord zoeken. Haar nieuw adres gaf zij den ondankbaren Tonie niet op. Hij kon ter wereld niet gissen waar zij en de kleine John gebleven waren, en gaf zich niet veel moeite er achter te komen.

IJverig las Mariette in den vreemde de hollandsche couranten, vlassend op eene leedgevoel ademende advertentie: MARIETTE, WAAR ZIJT GIJ? Te vergeefs. De eenige reizen dat zij in de dagbladen haar mans naam ontmoette, was wanneer de boekverkoopers een nieuwen bundel verzen van zijne hand

aankondigden. Want Tonie schreef fraaije gedichten, en eigenlijk was dichter-te-zijn zijne eenige maatschappelijke betrekking.

Ik schijn mijne lezers te beledigen of te miskennen, wanneer ik vermijd hen te vragen hoe *zij* in Tonie's plaats, nadat Mariette verdwenen was, zouden gehandeld hebben? Zij kunnen meenen dat ik hen van dichterlijk gevoel of dichterlijke gaven ontbloomt acht; dat ik hen niet voor geniale jonge mannen houd. Doch zij vergissen zich. Mijne onthouding bewijst veeleer mijne goede verwachting. Zonder één uitzondering zouden zij rust noch duur gehad hebben, zoolang de lieve en verongelijkte Mariette niet teruggevonden was.

De haagsche Tonie ging, in zijn onbestorven weduwnaarsstaat, al spoedig het hof maken aan eene haagsche jonge dame van goeden huize, met welke, vóór zijn *coup de tête* ten voordeele van Mariette, het publiek hem meermalen had uitgetrouwd.

De zich noemende Kuno zou geen geboren romanschrijver zijn, indien hij deze *scène à faire* verwaarloosd had.

Op Constance Raneck was de schoone spreuk van toepassing: 'De geest is gewillig.' Geen bevallig jong meisje, edelmoediger dan zij. Tonie's huwelijk met Mariette was weleer door haar toegejuicht, om het nobele der daad; en toegejuicht met een eenigzins kloppend hart, want Tonie was altijd háár ideaal gegeweest. Van al de haagsche vriendinnen had niemand voor de bedeesde en onkundige Mariette zooveel belangstelling of hulpvaardigheid getoond als Constance.

Welk eene verheven taak! Tonie en Mariette te eeniger tijd weder zamen te brengen, en alvast zorg te dragen dat de begaafde dichter tusschentijds zich niet te zeer vergooide, - want evenals Jacob Cats koesterde Tonie voor het vrouwelijk geslacht in het algemeen eene aangeboren neiging, maar zonder te mogen roemen op eene ingetogenheid als die van den Raadpensionaris.

Constance's vleesch echter was, evenals in de bijbelsche spreuk, niet op de hoogte van Constance's geest. Tonie had haar weldra duidelijk gemaakt dat niets bevorderlijker kon zijn voor zijne zedelijke verbetering, dan met Constance onder den hemel van één ledikant te leven; en het duurde niet

lang of zij offerde om zijnent-, en ook een weinig om harentwil, - ondanks zijn zwak karakter was hij een innemende jonge man, belangwekkend schoon van uiterlijk en, door overvloed van denkbeelden in de konversatie, een aangenaam huisgenoot, - haar goeden naam, hare toekomst, en haar vaderland op. Hare eenige familiebetrekkingen waren een verlopen broeder, en eene moeder met even weinig hart als verstand. Dan liever bij Tonie!

Gelukkig kwamen er geen kinderen. Het jonge paar sleet den winter nu eens te Rome, dan te Parijs. 's Zomers maakte men uitstapjes naar Zwitserland, naar Duitschland, naar Belgie. Constance schilderde, Tonie schreef verzen. Men was niet rijk, maar kon fatsoenlijk leven, zij het ook eenigzins *à la bohémienne*.

Had Tonie geweten dat zijne vrouw en zijn kind dat jaar den zomer in de nabijheid van Dinant doorbragten, en in welke voor zijne zorgeloosheid en zijne ontrouw beschamende omstandigheden, hij zou van het voorstel van eenige belgische vrienden uit de litterarische en de kunstenaarswereld, die Constance en hem te Dinant rendez-vous gegeven hadden, op de eene of andere wijs zich hebben afgemaakt. Al zou een man lust gevoelen zich te verzoenen met zijne vrouw, hij gaat haar zijne opwachting niet maken met hare plaatsvervangster aan den arm.

Aan den anderen kant zou de roman, zonder deze tweede *scène à faire*, geen roman geworden zijn. Tonie *moest* te Dinant Mariette ontmoeten; Constance *moest* voor Mariette op den loop gaan. Dit stond geschreven. Het was elementair.

Men moet Kuno prijzen dat hij, zonder *te* veel providentiële tusschenkomsten, dit alles zoo gezellig heeft weten te schikken. De lezer is aan boord, schier eer hij het bemerkt. Constance herkent Mariette dadelijk; Tonie niet terstond. Sedert de scheiding is de gewaande amerikaansche jonge weduwe zulk eene bloeiende schoonheid geworden! De belgische bloedverwanten hebben hare opvoeding zoo gelukkig aangevuld en voltooid! Mariette heeft zoo flink medegewerkt! Haar zuigeling heeft zich tot zulk een aanvallig knaapje ontwikkeld!

Dus, dit is de moraal van het boek? Wanneer eene jonge vrouw haar man verveelt, hetzij omdat zij haar vollen wasdom nog niet bereikt heeft, of omdat hij vindt dat zij de vlugt zijner denkbeelden niet volgen kan, dan moet hij haar en haar kind een jaar of wat de woestijn inzenden, en onderwijl bij eene andere jonge vrouw de genoegens van den dag waarnemen? De zorg voor hare vorming moet hij aan derden overlaten; en hij zal, als de proeftijd verstreken is, haar in alle opzichten veranderd terugvinden; veranderd in *haar* voordeel en tot *zijn* vermaak?

In het minst niet, antwoordt Kuno. Hoe voorspoediger Mariette in den vreemde, gedurende de jaren dat Tonie haar verwaarloost, zich ontwikkelt, des te meer gevaar bestaat er dat hij haar onverschillig worden zal. Aan *zijne* edelmoedigheid heeft zij weleer het te danken gehad dat hare moeder haar niet heeft kunnen verkoopen aan zeker walgelijk oud heer; dit is zoo, en zij zal het nooit vergeten. Maar, hoe kwalijk rijmde het vervolg met dat schoon begin! Welk een juk maakte hij van zijne weldaad! En indien Tonie goedvond te gaan leven met Constance, waarom zou *zij* weigeren Jules Melreux naar de Vereenigde-Statens te volgen, - den eerbiedigen, hulpvaardigen, standvastigen Jules Melreux uit Luik, wien daarginds zulk eene eervolle ingenieurs-carrière wachtte, wiens onbaatzuchtige liefde voor haar hem uit de zachte oogen straalde, en die met den kleinen John zoo goed overweg kon?

Dit was de derde *scène à faire*.

Te Dinant gekomen en tegenover Mariette geplaatst, moest Tonie ondervinden dat eene vrouw geen overjas is, die een man het eene seizoen uit-, het andere naar welgevallen weder aantrekt. Dat Constance zich opofferde, zich uit de voeten maakte, was niet genoeg. De moraal eischte dat er een kaper op de kust zou zijn, een positieve kaper, een mededinger naar Mariette's hart, mans genoeg om Tonie te staan en desnoods hem uit den weg te ruimen. Bleef Tonie overwinnaar, dan behoorde de verdienste der zegepraal niet te komen op rekening van Tonie's genialiteit, maar van Mariette's deugd.

In zekeren zin is het tegenwoordig eene verdrietige zaak hollandsche romans aan te kondigen. Het wemelt op dit oogenblik in Nederland van schrijvers en schrijfsters die, uit bescheidenheid of om andere redenen, zich verbergen achter een aangenomen naam. Men weet niet tot welke klasse der zamenleving zij behooren, welke betrekking zij in de maatschappij vervullen, uit welke scholen zij voortgekomen zijn. Zelfs van hun geslacht en van hun leeftijd maken zij een geheim; zoodat een oningewijde noch zeggen kan met wien hij te doen heeft, een heer of eene dame, noch of de heer al dan niet tot de klasse der mannen van studie behoort, noch of de dame een jong meisje is dan wel eene getrouwde vrouw. Wie is nu deze Kuno weder?

Doch dit zijn zelfzuchtige bedenkingen. Auteurs worden niet geboren voor het gemak der recensenten, maar voor het genoegen van het publiek; en dit laatste gaat in hun persoon en hunne omstandigheden eerst belangstellen, wanneer de proeven van hun talent zeker cijfer bereikt hebben. Niets van hetgeen daarvóór omtrent hen door de kritiek wordt medegedeeld, behoort eigenlijk tot het gebied der letteren.

Het eenige waarop het aankomt is of Kuno, hij moge dan zijn wie hij wil en *Mariette* al dan niet zijn eersteling wezen, u vermaakt heeft. Een romanschrijver kan ons vermaken door het schilderen of sprekend invoeren van vermakelijke personen. Hij kan het ook doen door ons eene poos aangenaam bezig te houden, enkel door de vernuftige inkleeding van zijn verhaal. Tot deze laatste klasse van romans behoort *Mariette*. De schrijver spreidt in dit boek weinig komische kracht ten toon, en is in den gebruikelijken zin dier woorden geestig noch pikant. Doch hij boeit door het dramatische zijner voorstelling. Men leest zijne novelle alsof men in den schouwburg een welgebouwd stuk in drie bedrijven vertoont zag.

1885.